

Havasi János V.évf.hallgató "A népi jogéletkutatás múltja és jövője" c. dolgozatában nemcsak a jogélet kutatással foglalkozik, hanem konkrétan a büntetőjogra vonatkozó jogtudatot és a családdal kapcsolatos jogi szokásokat vizsgálja Kaposszekcsőn. E rész a dolgozat legértékesebb része, amely alapos adatgyűjtésen alapul és a szokások történeti kifejlődését jól értékeli. Dolgozatának első része, melyet a népi jogéletkutatásra vonatkozó mozgalomról ír, főleg pedig a jogéletkutatás mai céljainak és módszereinek kritikáját nyújtja, erősen polemikus jellegű s gyakran olyan kérdésekben is vitatkozik, amelyeknél tulajdonképpen nyitott kaput dönget. A két világháború közötti jogéletkutatás hibáival egyszer le kellett számolni éppen azért, hogy ezekbe a hibákba újra ne essünk. Ezt végezte el egyrészt önkritikusan Bónis György, másrészt kritikusan Kulcsár Kálmán. Nem elég meggyőző szerzőnek pártfogása a jogéletkutatás iránt és sokkal jobb az a pozitív hozzáállás és kutatás a jogtudat kialakításáról, amit Kaposszekcsőn végzett. Ez utóbbi munkássága megfelel a disszertáció követelményeinek és szorgalma honorálásával

j e l e s

minősítéssel elfogadom.

Pécs, 1975. október hó 16.

Csizmadia Andor
/Dr. Csizmadia Andor/
tanszékvezető egyetemi tanár

Havasi János

A szokás hatalma

Barangolás íratlan szabályaink világában

Havasi János A szokás hatalma

Tettye Média Könyvek

9 786150 144788

Havasi János

A szokás hatalma
Barangolás íratlan szabályaink világában

Havasi János

A szokás hatalma

Barangolás íratlan szabályaink világában

Tettye Média Könyvek
2022

A borítón Léphaft Pál karikatúrája.

Kiadó: Tettye Média Bt.
Felelős kiadó: Havasi Dániel
Tördelés: Jakab Attila
Nyomás: Molnár Nyomda, Pécs, 2022
Terjedelem: 8,25 A/5 ív
ISBN 978 615 01 4478 8
©Havasi János

Előszó

Köztudomású történeti tény, hogy a magyarországi életviszonyok szabályozása évszázadokon át a szokásjogra épült. Ezen íratlan joganyag leghíresebb kodifikátora Werbőczy István volt, akinek Hármaskönyve egyes tételeiben megérte a második világháborút. De a magyar társadalom – hasonlóan más, szervezett civilizációkhoz – a kodifikált, állami erőre emelt szabályrendszerét a gyakorlatban folyamatosan alakította, cizellálta, magyarázta vagy éppen lerontani igyekezett azt.

Mert hogyan is képzelhetnénk, hogy az állami – királyi, földesúri – vagy az egyházi főhatalom az élet minden területére kiterjedően koherens és részletes szabályozással tudott élni? A parasztság, a városi lakosság, az iparos és kereskedő társadalom mind-mind kialakította a maga szokásrendjét, ami e közösségeken belül a törvénynél is szigorúbban rendezte az életviszonyokat. (Például a *kiközösítés* adott esetben szigorúbb büntetés volt huszonöt földesúri botütésnél, mert akár egy életre szólt. S ez a pária-élet nem tarthatott sokáig társas kapcsolatok, munkalehetőség és egyházi gondoskodás híján.)

De hát mindez már a ködös, távoli múlt, legyinthetnénk. Ma már a törvények, rendeletek, szabályzatok mindenben eligazítanak minket, semmi keresnivalójuk életünkben holmi obskurus „jogszokásoknak”. De akkor mit kezdjünk az ilyen mondatokkal, mint amilyenek például a legújabb Polgári Törvénykönyvünk kommentárjában olvashatók:

„A CSJK (Családjogi Kódex Hj) a rokonság fogalmát nem határozza meg, továbbra is csak az egyenesági, illetve az oldalági rokonság definícióját rögzíti. A rokonság fokának bővebb meghatározására a törvény nem vállalkozik.” Vagy:

„A Ptk. – egyezően a korábbi szabályozással – (...) nem tartalmaz semmilyen előírást arra nézve, hogy mi minősül aláírásnak és nincs olyan szabály sem, hogy a tanú aláírásának olvashatónak kell lennie. Önmagában abból, hogy a tanúnak a végrendeletet e minősége feltüntetésével alá kell írnia, még nem következik, hogy az érvényesség további feltételeként a tanú aláírása megfeleljen az aláírás általánosan szokásos módjának.(...)”

S mi ez, ha nem egy évtizedeken át kialakult jogszokás kodifikálása:

„Az elmúlt évtizedekben azonban Európa szinte valamennyi államában és más földrészeken is szembesülni kellett azzal a társadalmi ténnyel, hogy a házasságon alapuló családmodellt, amelyre a családjogi rendszer épül, egyre kevesebben választják követendő példaként. Az élet társai kapcsolatok növekedése a házasság rovására társadalmi tendencia, amire a jogalkotásnak is figyelemmel kell lennie.”

Elgondolkodott már valaki azon, hogyan lehetséges, hogy a jogszabályok tételes ismeretének hiányában is aránylag ritkán ütközünk bele a törvényi előírásokba? Talán, mert ezek a sarkalatos jogszabályok találkoznak „az emberek” egészséges jogérzetével?

De számtalan más, kérdőjelből kiegyenesedő felkiáltójelet tehetünk még ki annak bizonyítására, hogy a jogszokások kialakulása, virágzása és kimúlása nincsen korhoz kötve. Miért van az, hogy borraivalót adunk a taxisofőrnek, a pincérnek, de nem adunk a virágboltosnak és a szobafestőnek? Miért „járt” a legutóbbi időkig komoly „fizetség” az állami szülészorvosnak, a sebésznek, és miért nem az aneszteziológusnak, a tanárnak? És mit kell érteni azon egy rendezett társadalomban, hogy ezt vagy azt a hirdetést „a helyben szokásos módon” kell közzétenni? És mi az a pestisként terjedő „büntetőfékezés”, ha nem az önbíráskodás egyik formája? És a szintén nem ritka közúti lincselést nem ugyanígy kell-e minősítenünk, élve azzal a gyanúperrel, hogy ilyen esetekben egy jól körvonalazható etnikai csoport *vérbosszújáról* is szó lehet? (Lásd Olaszliszka.)

A következő oldalakon a „népi” – voltaképpen össztársadalmi jogtudat, jogérzet objektív megnyilvánulásairól lesz szó. Munkám alapja az az egyetemi szakdolgozat, amelyet 1975-ben nyújtottam be a Pécsi Tudományegyetem Jogtörténeti Tanszékére. Ezen tanulmány első, nagyobb része a hazai jogélet kutatás történetének rövid összefoglalása, valamint érvek felsorakoztatása a kutatások folytatásának szükségessége mellett. Jogtörténeti és jogbölcseleti fejtegetéseimet észak-baranyai jogszociológiai kutatásaim eredményének bemutatásával egészítettem ki.

A tanulmány utolsó harmadában – mintegy a jogi jellegű szokások hátterének megvilágításaként – mindazon néprajzi jellegű vizsgálódásaim eredményét teszem közzé, amelyek Kaposszekcső és más észak-baranyai – részben németek által lakott – községek hitéletére, egyes társa-

sági és családi szokásaira vonatkoznak. A kutatást abban a szerencsés időszakban – a hetvenes évek közepén – végeztem, amikor még éltek a „régi világ” képviselői, idős asszonyok és férfiak, akik hitelesen tudták fölleveníteni a század elején még élő, majd a háború után rohamosan kivesző társadalmi szokásokat.

Korabeli, mindeddig íróasztalban heverő tanulmányaimat nem utolsó sorban azzal a jól megfontolt szándékkal poroltam le, hogy e szerény módon hozzájáruljak „a népi jogélet” kutatásának reneszánszához. Meggyőződésesem ugyanis, hogy az életviszonyokat hitelesen szabályozni nem lehet – és nem is szabad – anélkül, hogy ne mélyednénk el a társadalom jogtudatának színes világában.

E felmérések igazán akkor hoznának értékes és látványos eredményeket, ha azonos kérdések föltevésével, összehasonlító jelleggel készülnének a Kárpát-medence különböző földrajzi és etnikai régióiban.

Pécs, 2022.február 6.

Havasi János

A népi jogéletkutatás múltja és jövője

Bevezetés

Nagy fába vágja a fejszáját, aki a népi – társadalmi – jogéletkutatással kíván foglalkozni. Ez a nagy fa az a számos probléma, nehézség, amelyet a diszciplína a jogelmélet, a néprajz, a jogtörténet, a jogszociológia síkján a kutató elé állít. Mint minden olyan kérdés, amely az egyes tudományágak határterületén fekszik, a népi jogéletkutatás is megszenvedte ezt. Rövid története alatt hol itt, hol ott talált gazdára, de sorsát csak nagyon kevesen viselték szívükön, s a kevesek is többnyire mostohagyerekként kezelték. Napjainkban jogéletkutatás, egy-két felméréstől, jogszociológiai szempontú vizsgálattól eltekintve nem folyik. Jelene e tudományágnak tehát nincs, csupán zsenge múlt áll mögötte, s ha reménykedhetünk: szép jövő. Jóformán csak annak kellene tudatosulnia, hogy jogi néphagyományunk megismerése nélkül éppen úgy nem lesz teljes jogéletünk, mint ahogyan nem az irodalmi és zenei életünk sem a népmesék, népballadák, népdalok ismerete nélkül. Ha a társadalom jogélete – jogtudata, jogismerete, jogi tartalmú szokásai – nyitott könyv lesz számunkra, nemcsak a jogtudomány, hanem néprajz, sőt egyes esetekben az irodalomtudomány is gazdagodik. Sajnos, ettől még nagyon messze állunk. Az alábbiakban a magam szerény eszközeivel igyekszem hozzájárulni e kívánatos folyamat megindulásához, pontosabban – mint látni fogjuk – reneszánszához.

Mozgalom a népi jogélet kutatására

1917-ben az Ethnográfia című folyóiratban kapott először az az igény, hogy a „hazai élő jogszokásokat” össze kellene gyűjteni. *Tagányi* Károly a jogtörténetben azóta is sokat emlegetett munkájában vázolta azokat a lehetőségeket, amelyeket a nép jogéletkutatás rejt magában. A mozgalom tulajdonképpen „véletlenül” indult meg, hiszen Tagányi pusztán megemlítette régóta dédelgetett tervét Hermann Antalnak, aki azonban rögtön

a Néprajzi Társaság ülésének napirendjére tűzte a kérdés megtárgyalását, s felkérte Tagányit a referátum megtartására. (1) Az előadás óriási sikert aratott, Hermann korszakalkotónak nevezte Tagányi gondolatait. Az igazsághoz tartozik – s ezt maga Tagányi Károly ismerte el elsőként –, hogy nem ő volt a mozgalom úttörője, hanem *dr. Mattyasovszky Miklós*, akit *Darányi Ignác* földművelésügyi miniszter bízott meg 1901-ben a németországi törzsöröklési szokás és törzsöröklési jog tanulmányozásával. (2) Ekkor láttak hozzá egy polgári törvénykönyv megalkotásához, s a tervezet kidolgozása előtt szükségesnek tartották az öröklésre vonatkozó jogi szokások tanulmányozását is, mondván: „Az öröklési jogi reformokat az öröklési szokás ismerete nélkül tárgyalni nem lehet.” (3)

Mattyasovszky munkálkodásának eredményeképpen 1904-ben megjelent a kétkötetes *„Törzsöröklési szokás és törzsöröklési jog”* című munka, amelynek második kötete tartalmazta a magyarországi öröklési szokásokat. Ez a gyűjtemény Tagányi szerint agrárpolitikai szempontok alapján készült ugyan, de „igen nagy jelentőségű munka”. (4)

Kanyarodjunk most vissza 1917-hez, mert Mattyasovszky könyvének megjelenése után addig föl sem merült a kutatások folytatásának gondolata. Pedig Európa, sőt a világ jóval előttünk járt már ekkor. Tagányi említett tanulmányában hosszú-hosszú oldalakon át sorolja azokat a földrészeket, azokat az országokat, ahol már jelentős eredményeket mondhattak magukéinak a témakör kutatói. Például Oroszországban nem csak az oroszok, hanem a finnugor nemzetiségek körében is igen széleskörű gyűjtések történtek, s ugyancsak folyt a kutatómunka a török-tatár, a kaukázusi és egyéb népek körében is. (5) De az albánok, hinduk, észak-amerikai bennszülöttek, az afrikai és ausztrál népcsoportok jogi jellegű szokásai sem maradtak titokban a gondos feltárások következtében. Ezzel szemben Magyarországon az égvilágon semmi nem történt ezen a téren. Tagányi még – vagy már? – 1917-ben kénytelen megállapítani, hogy a gyűjtés *„például az 1860-as években nagyobb eredménnyel kecsegtethetett volna, mint ma, midőn a modern jogéletnek egyetlen évtizede alatt a régi korok egész évszázadainak reformmunkásságát felülmúlják”*. (6)

A feladat valóban óriásinak és roppant nehéznek tűnt, hiszen olyan anyaggal kellett volna megbirkózni, amelyet azelőtt senki figyelemre sem méltatott. Így szinte előre kellett volna tudni mindazt, ami a kérdé-

sek alapján felszínre kerülhet. Tagányi a családi és öröklési jog területén számos, kutatásra váró jogintézményt elemzett, s ezzel a későbbi korok kutatóinak igen nagy segítséget adott.

E későbbi kutatások további tíz évet váratnak magukra. Ekkor is csupán egyetlen érdeklődője akadt a népi jogéletnek Szendrey Ákos személyében, aki 1929-ben jelentette meg a *Népünk és nyelvünk* című szegedi folyóiratban *A közigazgatás népi szervei* című tanulmányát. Újabb hét év elteltével ugyancsak ő publikálta az *Ethnográfiában a Népi büntetőszokások* című munkáját, amelyet azok összefoglalásának szánt, bár egyúttal azt is elismerte, hogy „az eddigi gyűjtések nem sok adattal szolgálnak, s így ezen a téren még sok feladat vár a gyűjtőkre.” (7)

Szendrey nevénél még egy tanulmányt meg kell említeni, amely ugyancsak 1936-ban jelent meg az *Ethnográfiában Néprajz és jogtörténet* címmel.

A népi jogélet kutatásának további – jelentősebb – állomását Györffy István, Papp László, Bónis György és Tárkány-Szűcs Ernő munkássága jelentette. Györffy a harmincas években a mozgalom ideológiai atyjának tekinthető, aki külön sorozatot indított, s ezzel publikációs lehetőséget biztosított a diszciplína kutatóinak.

Az időrendi sorrendet figyelembe véve, de jelentőségénél fogva is elsőként kell megemlékezni Papp Lászlónak *A népi jogszokások némely kérdéseiről* című munkájáról, amely az *Ethnográfiában* látott napvilágot 1939-ben. A szerző hatásos érveléssel igyekezett rámutatni azokra a hibákra, amelyek miatt szerinte a mozgalom továbbra is egy helyben toporog. E hibák közül leginkább a néprajzkutatók jogi műveltségének hiányát, a jogi kérdésekben tapasztalható felületességet, valamint a jogászok merev, dogmatikus szemléletét tartotta említésre méltónak. (8) Evidenciája miatt az előbbi magyarázatra nem szorul, az utóbbira a jogelméleti problémákat tárgyaló részben még visszatérek.

Ugyancsak Papp László tollából származik a *Népi jogélet, népi jogismeret* című írás, amely 1940-ben jelent meg a Magyar Szemlében. Ez a cikk főleg jogpolitikai fejtegetéseket tartalmazott. Központi gondolata az „*ignorantia iuris non excusat*” szükséges, de problémákat is magában rejtő fikciója körül forgott, s a jogi ismeretek szélesítését, a népi jogtudat fokozottabb figyelembe vételét szorgalmazta. (9)

Papp László nemcsak elméletileg foglalkozott a kérdéssel, hanem a gyűjtőmunkából is kivette a részét. 1941-ben publikálta Kiskunhalason végzett gyűjtésének anyagát, s még ebben a munkájában újabb kísérletet tett e diszciplína elméleti problémáinak megoldására, az ellentmondások feloldására.

A jogéletkutatás gondolata egyre nagyobb teret hódított az egyetemi hallgatók körében is. Talán a legjobban sikerült tanulmányt éppen egy ilyen fiatal joghallgató készítette Kolozsváron, 1941 és 1944 között végzett gyűjtőútja eredményeképpen. Tárkány-Szűcs Ernő *Mártély népi jogélete* című munkájára gondolok, amelyet a szerző Bónis György útmutatásai szerint – többségében azonban teljesen önállóan, helyenként úttörő módon – állított össze. Gyűjtéseit a szülőfaluja melletti Mártély (Csongrád megye) községben végezte. Lelkiismeretes munkája érzésem szerint a világháború előtti mozgalom figyelemre méltó eredményei között is kiemelkedő.

A háború után a jogéletkutatás lendülete még tartott egy ideig, jelentőségének tudata tovább élt. Papp László 1948-ban kérdőívet szerkesztett a népi jogszokások kutatásának elősegítésére. E kérdőív bevezető részében még arról is említést tett, hogy a Néptudományi Intézetben jogéletkutató osztályt szándékoznak felállítani, amely „*feldolgozó műhelye lenne a gyűjtött anyagnak*”.⁽¹⁰⁾ Megjegyezte, hogy Szegeden Bónis György, Egerben Csizmadia Andor tovább folytatja a háború előtt megkezdett munkát. Ez egy jó darabig így is történt, később azonban a kutatások félbeszakadtak, majd teljesen le is álltak. Ezt követően csupán az ötvenes évek végén hallunk ismét a nép jogélet kutatásáról, ez alkalommal inkább kritikával, mint sem tenni akarással. Kulcsár Kálmán *A jogszociológia problémái* című kandidátusi értekezésében külön részt szentelt a népi jogéletkutatás felszabadulás előtti mozgalmának. Véleményét sommásan a következőképpen foglalhatjuk össze: a népi jogélet kutatásáról nem lehet szó, mert az „se nem népi, se nem jogi”. Amit szerinte kutatni lehet, az az „objektivizálódott jogtudat”, de ennek vizsgálata a jogelmélet körébe tartozik, más vonatkozásokban esetleg az etnográfia és a jogtörténetet gazdagíthatja. Kulcsár kizártnak tartotta, hogy a népi „jog” kutatásának jogpolitikai céljai, szempontjai lehessenek. Mivel a szerző érvelését néhol logikátlannak, ítéleteit pedig megalapozatlannak tartom, munkájára a későbbiekben még bővebben visszatérek.⁽¹¹⁾

Egyébként – ha nem is a jogszokások vonatkozásában – a társadalom jogéletének kutatását ő is fontosnak tartotta, amit 1967-ben publikált jogismereti vizsgálata is bizonyít. Tulajdonképpen ezt az anyagot ugyanúgy beilleszthetjük a népi jogélet kutatásának eredményei közé, mint Papp László vagy Tárkány-Szűcs Ernő tanulmányait. Annál is inkább, mert a hatvanas években jószerével Kulcsár jogismeret-vizsgálata jelentette az egyetlen érdeklődést a társadalom jogélete iránt.

Ma sem dűskálhatunk a jogszokásokra, vagy akár csak a jogismeretre vonatkozó kutatásokban. Sem a néprajz-, sem a jogtudomány nem érzi feladatának a kérdés újbóli napirendre tűzését. Csupán egyetlen rövidke tanulmány került a kezembe, amely kifejezetten a népi jogélettel foglalkozik, s ez Börcsök Vince 1971-ben különlenyomatban megjelent *A falu közigazgatása, a lakosság jogtudata és jogi szokásai* című munkája, amelyben a Tápé történetéről írott monográfia keretében – nem túl mélyen – a község jogéletével is foglalkozik. (12)

A sor ezzel bezárult. Az 1917-től – egy kis jóindulattal 1901-től – számítható időszak alatt lényegében nem történt egyéb, mint afölötti sajnálkozás, hogy a népi jogélettel nem foglalkozik sem a jogász, sem az etnográfus. Azután pedig elhalt még a sajnálkozás is. Az ügy ad acta került.

Hol, miben rejlik a kérdés megoldása? Miért tekinthető hatvan év után még ma is a két tudomány mostohagyermekének a jogéletkutatás? Miért állítható ma is, hogy a jogi szokások köre „*népi hagyományvilágunk legelhanyagoltabb csoportja*”? (13) A kudarca oka minden bizonnyal a kutatásra lendült mozgalom hibáiban keresendő. Ezek között első helyen kell említeni azt a célmegjelölést, amely családkegyelűen szolgált a figyelem felkeltésére ezen területek iránt. Ám ez a cél is kétértelmű volt.

Györffyék egyrészt a néprajz- és jogtudományt akarták gazdagítani. Ez derül ki Szendrey szavaiból is: „*A népi jogszokások gyűjtése, rendszerezése, összehasonlítása mindenütt gazdag és értékes területe a néptudománynak.*” Úgy véli, hogy „*ezek értéke nem marad meg a néptudomány kereteiben, hanem hasznos segítője a jogtörténetnek is.*” (14) Ugyanígy vélekedik Papp is, már ami a jogász és néprajzos együttes felelősségét illeti. A jogéletkutatás célját pedig a következőképpen fogalmazza meg: „*A magyar népi jogéletkutatás arra kíván fényt deríteni, hogy milyen terjedelmű, tartalmú és színezetű népünk jogi műveltségállománya, mi abban az ősi, mi az újabb vonás...*” (15) E fejtegetésekből világosan kiderül az egyik, a tudományos célzat.

Sokat rontott azonban a mozgalom hitelén a második, nem kevésbé fontosnak tartott *jogpolitikai* célzat. Már most hangsúlyozom, hogy a problémát nem a jogpolitikai célzatban magában, hanem annak milyenségében látom. Sajnos ez a mozgalom is magára öltötte az akkori idők, nem mindig önként vállalt köpönyegét, annak minden sovén és néhol fasisztoid sallangjával együtt, és céljai között „az ősi magyar szellem” megvédését is megjelölte, mintegy védőbástyaként az „idegen” joggal szemben. A szemlélet illusztrálására ugyancsak bőven találunk forrást. Elég csupán az igazságügyminisztert idézni: „...*Vissza kell térni a magyar nép eredeti, sajátos szellemiségéhez, hogy a jövőben alkotandó jogszabályok ne légüres térben mozogjanak, még kevésbé idegen szellemiség lelkületéből fakadjanak, hanem a magyar nép őseredeti jogalkotó lelkületébe eresszék le gyökereiket.*”(16)

Bónis „fajtánk mélyebb megismerését”(17), Papp a magyar jogi szemlélet védelmét kívánja egyik célként megjelölni, mondván: „*Sok-sok évtizede folyik az idegen jogszabályok aggodalom nélküli átvétele.*”(18) Ezeket a célokat a háború utáni jogtudomány természetesen nem akceptálhatta, de ugyanakkor átesett a ló másik oldalára, és a jogéletkutatás másik nagy - tisztán tudományos - célját sem tartotta figyelemre méltónak. Kulcsár ugyanakkor elismerte, hogy a „*jogi néphagyományok gyűjtése és valóban tudományos feldolgozása a jogtörténet és a néprajz számára hozhat eredményeket.*”(19)

Azzal ma már senki sem érthet egyet, hogy egy-egy jogintézménynek pusztán magyar volta is erénye. Nyilvánvalóan az a norma, jogelv, vagy jogintézmény a leghelyesebb, a legértékesebb, amely az adott életviszonyoknak szabályozási szempontból a leginkább megfelel. Ezt a kérdést nemzetiségi problémává tenni nem lehet. Más kérdés azonban a „népszellemre”, „ősi magyar jogérzetre” apelláló jogpolitikát elvetni, de más a reális és helytálló érvekkel alátámasztott haladó hagyományokban gyökerező jogpolitika szükségességét támogatni. E kérdésről ugyan csak kicsivel később kívánok bővebben szólni.

S ha már Kulcsár Kálmánnál tartottunk, említsük meg azt a véleményét is, amely szerint a „népi” kifejezés használata a jogi jellegű szokások kutatásának alanyait illetően teljesen rossz. Mivel indokolja álláspontját? Azzal, hogy a népi jogéletkutatás szorgalmazói „*leszűkítették a nép fogalmát a parasztságra, amelyet viszont az osztályszempontok mellőzésével telje-*

sen egységesnek fogtak fel”. (20) Ha ez lenne Kulcsár egyetlen érve a mozgalom tévútjainak leleplezésére, igen nagy bajban lenne, mert amit most idéztünk tőle, az minden, csak nem példa a mozgalom hibáira. Képzeljük csak el, hogy olyan felfogás mellett, amelyet Papp is képvisel – „*a népi jogszokás összességében a folklór anyaga, a szellem terméke*” (21) – milyen közegben kutathatták volna még a jelentős mértékben néprajzi vonatkozású jogi szokásokat, ha nem a parasztság körében, amely a legnagyobb számú és legjelentősebb népréteg volt a társadalmi tudat e termékének kutatása szempontjából. Nem felejtethjük el, hogy az akkori Magyarországon minden szépítés ellenére is számos vonatkozásban feudális államnak számított, ahol a hagyományokat, amelyeket Győrffyék „ősinek” tituláltak, a parasztság őrizte a legnagyobb mértékben. Ha ebben a problémakörben elismerjük Kulcsár vádjainak jogosságát, el kell ismernünk Kodály és Bartók kutatásait illetően is, akik a „nép”-dalt, a „nép”-balladákat ugyan csak túlnyomórészt a parasztság körében gyűjtötték, anélkül, hogy e dalokat túlságosan igyekeztek volna „*paraszt-daloknak*” nevezni. Ez ugyan erősen formai érv, de találunk tartalmat is. Papp László, egyébként valóban kissé félreérthetően, így fogalmaz: „*A magyar népi jogéletkutatás a magyar paraszttársadalom életfolyamataiban... végzett kutatómunka*”. (22) De, hogy ténylegesen csak a parasztság körében kívánta volna a kutatást folytatni, ezt éppen ő maga cáfolja meg azzal, hogy kijelenti: a gyűjtésben „*sajátszerű eredményre számíthatunk ott, ahol a lakosság, vagy a lakosság egy részének eltérő foglalkozása (állattenyésztés, halászat, bányászat) alakított ki különleges szabályokat*”. (23)

Szó sincs itt nép=paraszt szemléletről, ha túllátunk a formai dolgokon. Ami pedig a mai, korszerű jogéletkutatást illet: feltétlenül ki kell terjednie valamennyi társadalmi rétegre és osztályra. Mindezek leszögezése mellett változatlanul nem tudnám elítélni azt a kutatót, a jogi jellegű népszokások gyűjtését elsősorban a parasztság körében végezné, sőt a gyűjtést magam is ott kezdeném. Ha nem így tennék, olyan volnék, mint az a geológus, aki a botanikus kertbe megy kutatóútra.

A mozgalom fentiekben ismertetett kettős céljának mindegyik eleme más-más jellegű, erősen el is kell különíteni őket egymástól. Tulajdonképpen e differenciáláson múlik, hogy merjük-e vállalni a jogéletkutatás folytatását, levonva a múlt hibáiból a megfelelő következtetéseket, vagy

a politikai téren elkövetett bűnök miatt a tudományos eredményeket is föláldozzuk, s valójában kiöntjük a fürdővízzel együtt a gyereket is.

Az első cél, a jogtudomány és az etnográfia gazdagítása ma sem lehet kevésbé fontos, mint régen. Vita csupán a jogpolitikai szempontok érvényesítése, vagy nem érvényesítése körül lehet. Nyilvánvaló, hogy olyan jogpolitikai célok kitűzésére, amelyek alapján a harmincas évek mozgalmá megindult, ma nem kerülhet sor. De vannak más jellegű jogpolitikai feladataink, amelyek nélkülözhetetlenné teszik napjainkban is a lakosság, az állampolgárok, egyszóval a társadalom jogéletének – jogi gondolkodásmódjának, jogtudatának, jogi jellegű szokásainak – ismeretét. Ilyen jogpolitikai cél lehet a jogi alapismeretek fejlesztése, a jogpropaganda kiterjesztése, a jogszabályoknak az élethez való közelítése, stb. Anélkül, hogy elébe kívánnék vágni későbbi fejtegetéseimnek, meg kell jegyeznem, hogy a mai jogéletkutatás legfontosabb feladatának azt tartom: derítse ki, melyek azok a tényezők, normatívák, amelyek a jogot általánosan rosszul ismerő állampolgárokat mindennapi életük során vezetik? Melyek azok a tényezők, amelyek a tételes jognak az állampolgárok körében kevésbé ismert normái helyett érvényesülnek? Nyilvánvaló, ugyanis, hogy a társadalmi viszonyokat valamiféle szabályoknak rendezniük kell, s ha ezt nem a jogszabályok teszik – akár szubjektív, akár objektív okból –, akkor a helyükbe más norma lép, méghozzá társadalmi, a szűkebb vagy tágabb közösség által kialakult és szankcionált.

Ezzel a kérdésfelvetéssel el is érkezünk a tárgyunk jogbölcseleti dilemmáihoz.

A jogéletkutatás jogelméleti problémái

Mi a jog, a jogtudat, jogérzet, jogismeret, s legfőképpen: mi a jogszókás? Valamennyi fogalommal tisztában kell lennie a kutatónak ahhoz, hogy a jogélet felderítéséhez eredményesen láthasson hozzá. Ez sem elég azonban, ha e tisztázott fogalmakat nem tudja rugalmasan, a dogmatizmust elkerülve kezelni, s a jogelméleti kategóriákat arra használja fel, hogy a gyűjtés eredményeit egy-egy skatulyába belepréselje.

Kezdjük fejtegetéseinket a jogszokással, hiszen az egész kezdeti jogéletkutatás erre irányult elsősorban, bár korántsem kizárólagosan.

A jogszokás–szokásjog problematikájának könyvtárnyi irodalma van, és csekélyek a képességeim ahhoz, hogy akár csak a vélemények esszenciáját is összefoglalhassam. Éppen ezért, e témakörből csak azokat a tényezőket ragadom ki, amelyek a szűkebb téma, a jogéletkutatás szempontjából jelentőséggel bírnak.

Az életviszonyokat szabályozó normákat több csoportra, egymással hierarchikus viszonyban álló, de számtalanszor egymást ki is egészítő vagy átfedő szabályokra bonthatjuk. A „hierarchia” legalacsonyabb lépcsőfokán állnak az *illemszabályok*, amelyek a társadalmilag legkevésbé jelentős – főként formális, felületes – viszonyokat szabályozzák. Ezeket követik magasabb szinten az *erkölcsi* szabályok, amelyek ősidők óta igen jelentős szerepet játszanak az ember életében, és normatíváik – különösen a jog megjelenése előtt – alapvető életviszonyokat is rendeztek. Ezzel magyarázhatók azok a polémiák, amelyek az erkölcsi és a jogi tudat elkülönítése körül folynak.

Az erkölcsi normákat a hierarchiában a *szokások* követik. „*A szokás állandóan követett gyakorlat, amely mögött az húzódik meg, hogy ezt a gyakorlatot helyesnek, követendőnek tartják.*” (24) E definíció genus proximuma a *gyakorlat*, és ebben látom a szokások legfőbb különbségét az illem, illetve az erkölcs szabálytól. Míg az előbbiek inkább értékelő szerepet játszanak, a szokások az értékelésből kiszűrt gyakorlatot jelentik. Így van ez a jogi jellegű szokásokkal is. (Közbevetőleg jegyzem meg, hogy a szokások többfélék lehetnek, igen differenciáltak aszerint, hogy milyen tartalom áll mögöttük. Így kialakultak öltözködési, viselkedési, stb. szokások, és sajátos tartalommal – jogi szokások is.) A népi jogélet kutatói nem vállalkoztak a jogszokások elméleti problémáinak megválaszolására, ennyire mélyen nem merültek bele elméleti kérdésekbe. Csupán azt hangoztatták, hogy az írott jog szabályain kívül léteznek kevésbé „előkelő lakói” is a jogrendszernek, s a népi „jogszabályok” mégis maradandó életűek, mivel „*fenntartásukat részben éppen a formák határozottsága, csiszoltsága biztosítja.*” (25) Ők egyszerűen adottnak vették a jogszokások létét és érvényét, s az ebben kételkedő jogászokat „merev, dogmatikus, jogbölcseleti, tételesjogi” szemlélettel vádolták. (26) Nem véletlenül, hiszen a vita

már akkor is akörül dúlt, hogy el lehet-e ismerni jognak a nép körében élő bizonyos jellegű szokásokat, amelyek már első látásra is különböznek az erkölcsi tartalmú szokásoktól, de különböznek – méghozzá több okból – a jogszabályoktól is.

A *jogot* – hogy befejezzük a normák hierarchiájáról elkezdett fejtegetéseinket – már a harmincas években is államilag alkotott és garantált szabálynak, „a legfelsőbb hatalom” akaratának tekintették, amelynek kikényszerítésére az állam akár fizikai erőszakot is alkalmazhat. A marxizmus tanítása szerint ez a definíció kiegészül azzal, hogy a jog a mindenkori uralkodó osztály akarata. A jog tehát nem társadalmi normarendszer, nem a társadalom alkotja – legalábbis nem közvetlenül –, nem az szankcionálja, hanem egy elkülönített szervezet. Elegendő-e azonban ez a megkülönböztetés bizonyos normák szétválasztására? Formailag igen, (normaalkotás, kihirdetés, érvényesítés, stb.) tartalmilag azonban nem. Létezik ugyanis az erkölcs és a jog között egy olyan normarendszer, amely létrejöttében és szankcionáltságában – vagyis formailag – társadalmi, tartalmában viszont jogi. S ez a normarendszer a jogi jellegű szokások birodalma.

A jogelmélet mai művelői szerint az erkölcsi és jogi normák elkülönítését nem az állami kényszer ténye, vagy hiánya alapján kell megtenni, hanem a „magatartások súlya és jelentősége” szerint.(27) Ennek az állapotnak a képviselői tehát azt állítják, hogy az állam csak az általa jelentősnek ítélt, alapvető társadalmi viszonyokat szabályozza, hatalmát csupán e viszonyokat rendezni hivatott normái fölé terjeszti ki. Ily módon az állam – mondhatni – „önkényesen” választja ki azokat az életviszonyokat, amelyeket alapvetőnek tart a jogi szabályozást illetően. Természetesen ezek között szerepelnek a tulajdonviszonyokkal, a javak elosztásával, a gazdasági és politikai hatalom gyakorlásával kapcsolatos viszonyok. (28) Ennek az elméletnek a hirdetői még abban is megegyeznek, hogy az ilyen alapvetőnek ítélt viszonyokat szabályozó jogi normák sokszor átfedésbe kerülnek az ezekre vonatkozó erkölcsi normákkal, s ennek a magyarázataként a következő megállapítást teszik: „*Mindkét normarendszer társadalmi funkcióját illetően megegyezik, amennyiben mindkettő a társadalmi viszonyok, az emberi magatartások osztály jellegű szabályozója.*”(29)

A kérdés most már az, hogy kronológiailag melyiket tartjuk elsődlegesnek olyan esetekben, amikor az átfedés megállapítható? Aligha kétséges, ugyanis, hogy egy társadalom differenciálódott normarendszerének elemei egymásból alakulnak át, közöttük sajátos kapcsolat van. Tegyük fel, hogy egy, közvetlenül az ember személyiségével kapcsolatos viszonyt – az embernek a magántulajdonhoz való jogát – az uralkodó osztály alapvetőnek tartja, és annak rendezését állami kényszerrel biztosított jogszabályra bízza. Az ilyen alapvető életviszonyok rendezését feltehetőleg egy erkölcsi, pontosabban talán „népi jogi” norma megelőzte, spontán módon megtette, s ez esetben az uralkodó osztály az ő erkölcsének, szokásának megfelelő normát emeli „törvényerőre”. A hangsúly itt azon van, hogy az erkölcsi szabállyal való rendezés megelőzte a jogit, tehát egy társadalmi szabály utólagos állami akarattá tételéről van szó. Nézetem szerint a gyakorlatban vitathatatlanul ez a gyakoribb. Kétlem annak az álláspontnak a helyességét, amely ezt a folyamatot megfordítva igyekszik beállítani mondván: *„Nem ritkán a jog által szabályozott társadalmi viszonyok – azoknak mintegy ideológiai- érzelmi alátámasztásaképpen – erkölcsi szabályozás tárgyává is válhatnak”*.⁽³⁰⁾ Magának a jognak a kialakulása is ellentmond ennek a teóriának. A jog éppen azzal vált joggá, hogy egy elkülönült szervezet magáévá tette az addig kialakult (etikai) normákat, és érvényesülésüket kikényszerítette. Természetesen itt nem a technikai jellegű normákról beszélek – amelyek egyrészt jóval később jelentek meg, másrészt nem közvetlenül emberek egymás közti viszonyát szabályozzák – mivel azokat nem előzhette meg sem erkölcsi, sem konvencionális szabály. Egy bizonyos: nagyon nehéz elképzelni, hogy egy mesterségesen létrehozott jogi norma paralel erkölcsi szabállyá váljék. Az már sokkal valószínűbb, hogy egy jogi norma érvényét vesztvén később megmarad erkölcsi normaként a társadalmi tudatban, de ehhez először is hosszú-hosszú idő, másodszer az kell, hogy az a bizonyos jogi norma igen megközelítse a társadalom erkölcsi felfogását, már keletkezése, létrehozása pillanatában. Annál is inkább így kell lennie, mert az erkölcs normái jóval lassabban, és *„bonyolultabb tudati és pszichés mechanizmus közbeiktatódása révén változnak”*.⁽³¹⁾

Félő, hogy fejtegetéseim kissé öncélúakká válnak, de szükségesek annak érzékeltetéséhez, hogy a társadalmi normarendszer elemei – a jog,

szokás, erkölcs, illem – között nem mindig lehet pusztán formai jegyek alapján különbséget tenni, éles határvonalat húzni. Látszólag könnyen megtehetjük ezt a jog és bármelyik többi norma között azzal a finomítással, hogy a jog és a konvenció között inkább formailag, a jog és az erkölcs között gyakran tartalmilag is, a jog és az illem között – a hierarchiában a köztük lévő nagy távolság miatt – minden további nélkül tartalmilag és formailag egyaránt.

A jog és erkölcs elkülönítésekor azért adódhatnak problémák, mert mindkét normatípus azonos szabályokat, szinte szóról-szóra azonos rendelkezéseket fogalmazhat meg, amelyeknek csupán szankcióik különböznek. (Tartalmilag nem, mert azzal, hogy az állam „törvényerőre emelte”, nem szűnt meg erkölcsi szabály is lenni.) Ha nem fedi egymást a két normatípus, ez esetekben formai ismérvek alapján is minden nehézség nélkül megállapítható hovatartozásuk. (Formai ismérvek tekintem a norma megjelenési alakját és szankcióját).

Nem ilyen egyszerű azonban a jogi norma, és a jogi jellegű szokás-szabály megkülönböztetése. Nem véletlen, hogy a népi jogélet kutatói olyan körömszakadtáig kardoskodtak e jelenségek jogi volta mellett. E normáknak ugyanis óriási hatalmuk van: törvényt pótolhatnak, kiegészíthetnek és leronthatnak. (*Consetudo est adiuvendi vel supplendi vel corrigendi iuris civilis gratia.*) Hogyan, milyen módon tehetik ezt? Elegendő csupán a tételes jog ignorantiaja? Ez okozná, hogy a közösség kénytelen saját normarendszert létrehozni? Akkor mit kezdünk a tételes joggal ellenkező, azzal tudatosan szembeforduló *desuetudo*-val? Erkölcsi szabálynak vesszük, vagy valami más hatalomnak? Be kell látnunk, hogy van valami közös a társadalmi és a tételes jogi normákban, amely tényező az előbbi néha állami szankció nélkül is „joggá”, vagy legalábbis jogi jellegűvé teszi. Ez a tényező Papp László szerint a különböző normák közös – általános értelemben vett jogi *tartalma*. Lássuk, mivel támaszthatjuk alá ezt a nézetet az elméletben. Kanyarodjunk vissza egy pillanatra az erkölcs és a jog szétválasztásához!

Azt mondtuk, hogy elsősorban jelentőségükben, súlyukban különböznek ezek a normák egymástól, az állami, illetve társadalmi szankcionáltság csupán e súlybeli különbség szentesítése. A megkülönböztetést tehát nem ezen az alapon, és nem a szankciók szerint kell megtenni.

Két társadalmi norma súlybeli különbsége nem feltétlenül jelent tartalmi különbséget. Természetesen nem szó szerinti megegyezésről beszélek, hanem például a szabályozás tárgyát illető tartalmi megegyezésről. Ha pedig e lényeges tartalmi elemek nagy vonalakban egyeznek két norma között, s csupán súlyukban – s ezáltal szankciójukban – létezik közöttük különbség, ebben az esetben feltételezhető objektív rokonság a két norma között, mivel csupán az uralkodó osztály szubjektív döntésén múlt, hogy a két hasonló rendezés közül melyiket fogadta el.

A legfontosabb tehát a szabályozás tartalmának azonossága, vagy hasonlósága. Papp László ezt a következőképpen igyekezett alátámasztani:

A jogi szokásokat a tételes joghoz való viszonyuk szerint kategorizálta, és így próbálta a közös területeket megtalálni. A jogszokások effajta csoportosítása ma is helytálló, nézzük tehát, hogyan történhet. Vannak a tételes joggal

- a. megegyező
- b. attól tévesen eltérő („jogi babonák”)
- c. azzal tudatosan ellenkező
- d. attól érintetlen viszonyokat rendező
- e. annak régi érvényéből lesüllyedt szokások.(32)

Az a. pontnál is megtehetjük az elhatárolást a tudatosan, és a véletlenül megegyező szokások között.

Ez a megkülönböztetés azért szükséges, hogy megállapíthassuk: a tételes joggal való megegyezés jogismereten vagy jogérzeten, illetve jogtudaton alapszik-e. Persze elgondolkodtató lehet, hogy nem fordítva kellene-e föltenni a kérdést, vagyis nem a törvényhozó akarata egyezett-e meg a nép jogtudatával? Papp szerint az a. csoportba tartozó társadalmi normák – jogi szokások – száma a legnagyobb, s ebben éppen az nyilvánul meg, hogy a jogalkotó általában igyekszik figyelembe venni a jogi tudat alakulását, különösen, ha állampolgári alapjogokat érintő kérdéseket kell szabályozni. Nyilvánvalónak tűnik, hogy minden korban a tételes jog szabályai legnagyobb arányban az uralkodó osztály jogtudatával egyeztek meg. Ettől függetlenül is azonban, a középkor általános jogkeletkezési útja, a jogszokás-szokásjog egymásba átmenő rendszere erősen kedvezett a társadalmi jogtudattal többnyire megegyező jogforrások létrejöttének.

A tévesen eltérő jogi szokásokon a „jogi babonákat” értették, vagyis a jog ignoratiája mellett olyan téves képzetek alapján létrejött szokást, amely önmagához mérte helyesnek vélt értékrendjét, méghozzá úgy, hogy azt a tételes joggal is megegyezőnek tartotta.

A tudatosan eltérő norma már feltételezi a jogismeretet, mégpedig annak legalább olyan fokát, amely elegendő arra, hogy felülbírálja a tételes jogot, és annak helyébe a saját értékrendjét állítsa. Igen érdekes az a terület, amelyet a jogalkotó (legyen akár törvényhozó testület, vagy szokásjogot alkotó, illetve elismerő, jóváhagyó jogalkalmazó) „üresen hagyott”, s amelyet azonban a közösség szabályozni akar. Ekkor keletkezik a *törvénytől* szokás, amelyet a feudális jog, sőt a félkapitalista is, hosszú ideig elismert.

A lesüllyedt régi érvényű szabályoknak, konvencióknak három alcsoportja is megállapítható:

- a. önmagukban megálló,
- b. az öncélú, és
- c. a kísérő jellegű szabályok.

Ezekben a normákban a jogi csíra még fellelhető, bár a kísérő jellegű szokásokat a nép maga sem tekinti jogi érvényűnek. Ilyenek az ünneptélyes, alkalmi, stb. szokások, mint az alku megpecsételése kézfogással, az eljegyzés, a lakodalom. Ezek valamikor mind jogszabályi erővel bírtak, később azonban érvényüket veszítették mint ilyenek, és szokásokká merevedtek. Megjegyzem: könnyen elképzelhető, hogy az úgynevezett lesüllyedt jogi szabályok is tulajdonképpen „visszasüllyedtek” a szokásjog szférájába, mivel – a középkor jogkeletkezési módját figyelembe véve – nem zárható ki, hogy a szokásokat valamikor a jogalkalmazó vagy törvényhozó tette szokásjoggá egy-egy kialakult jogszokás elismerése képpen.

Lássuk csak milyen bizonyítékokat lát Papp László a felsorolt jogszokás-típusokra.

Mint említettem, ő a *tartalom megegyezésében* vélte felfedezni a szokásjog jogi jellegét. Nézete szerint tehát a tételes joggal megegyező társadalmi norma nyilvánvalóan azonos tartalmú, vagyis jogi jellegű. Ugyanígy a tévesen eltérő és a tudatosan ellenkező is, mert az egyik azt „hiszi”, hogy jog, a másik azt „tudja”, hogy amit ő nem fogad el, az jog, és

az azt helyettesítőnek is jogi érvényt tulajdonít a közös tartalom miatt.

Ahol pedig nincs jogi szabályozás, ott nyilván lehetne, hiszen elképzelhető, hogy csupán a jogalkotó figyelmetlensége, túlterheltsége, vagy a túlszabályozástól való félelme miatt maradt el egy terület szabályozása; ennek folytán, ami a helyére kerül, az potenciális jogi tartalmánál fogva jogi jellegűnek minősíthető. S végül a régi jogból lesüllyedt szokásokról szólva, azok jogi jellege nem is lehet vitás az egykori jogi tartalom miatt, különösen, ha erre a szabályra a közösség szerint ma is szükség van, nem nélkülözhető, ezért társadalmilag jelenleg is szankcionált.

Érdekes okoskodás. Kulcsár Kálmán azonban másként vélekedik. Önkéntelenül is Somló Bódoghoz csatlakozik, mert lényegében megismétli, amit ő mondott: a nép, egy szűkebb vagy tágabb közösség *jogot* nem, csupán *konvenciókat* hozhat létre, erkölcsi, vagy társadalmi szokásokat. Kulcsár bírálja Bónisék megállapításait, mondván, hogy a népi jogélet kutatói „*magával a fogalom megalkotásával is tévútra kerültek, amit ők jognak tekintettek, az nem az*” (33). Szemükre hánnya, hogy néha egymástól szinte teljesen eltérően határozták meg ezt a materiát, amelyet gyűjteni szándékoltak, és tulajdonképpen nem találtak olyan elemet, „*amely egy szokást, mint jogszokást különböztetne meg a többi szokástól*” (34). Ebben azonban Kulcsár erősen téved. A kutatók nem is kerestek elhatároló ismerveket, hiszen éppen Papp László az, aki felhívta a figyelmet, nem szabad elválasztani a társadalomban élő normákat egymástól, legalábbis kategorikus merevséggel nem. Kulcsár szerint ez az intelem felesleges volt, mert e kategóriákat nem is tudták elválasztani, mivel „*ilyen különbség a jelleget tekintve nincs.*” (35/)

Kulcsár Kálmán Tárkány-Szűcs „beismerését” hozza fel bizonyítékkul, aki szerint „*a jogszokás ugyanolyan, mint a többi szokás: nem tudnak különbséget látni a szokás és a jogi szokás között*”. Mindez azonban nem bizonyíték amellet, hogy jogi jellegű szokás nem létezik. Azért, mert az állampolgárok közössége, a nép nem tesz különbséget az életviszonyait néha tudtán kívül is szabályozó normarendszer különböző elemei között, nem jelenthetjük ki, hogy tudományos szempontból, ismeretelméleti alapon nem választhatnánk el tartalmuk szerint a szokásokat. Ha elfogadnánk az ellenkező álláspontot képviselők nézetét, azt kellene megállapítanunk, hogy csupán „a szokás” létezik, és nincs sem erkölcsi,

sem illemszabály, sőt jog sincs feltehetően. Nincsen jog, mert a nép nem ismeri, s ha tudat alatt követi is normáit, fogalma sincs arról, hogy most jogot alkalmaz, jogot követ. Ilyen alapon tehát bármiről kijelenthetjük, hogy nem létezik, ha a vizsgált közegben nem tudatosult.

Tagányi írja egy helyen: a nép a törvény szón legtöbbször a szokást érti, azaz magát az írott törvényt is csak mint többi más szokását képes felfogni. (36)

Kulcsár szerint tehát nincs olyan ismérv, amely a jogszokásokat a többi szokástól megkülönböztethetné, s azt a fenti érveléssel igyekszik alátámasztani. Ismeretes, hogy Pappék egyebek között jogi szokásnak minősítették az „egyébként szokásosan a jog által szabályozott” területeken élő szokásokat is. Úgy érveltek, hogy azokon a területeken élő szokások, amelyeken a tételes jog többé-kevésbé kialakította normarendszerét – nyilvánvalóan jogi jellegűek. Kulcsár ezt az érvelést sem tartja elfogadhatónak, azt állítván, hogy *„a jog az élet egész területét szabályozza, itt tehát azok a szokások csábíthatják magukhoz a „jogi” jelzőt, amelyek szemben állnak a joggal”*. (37)

Csak nem azt akarta ezzel állítani, hogy (állami) jogi norma által szabályozatlanul hagyott terület az életviszonyokban nincs és nem is volt? Pedig ebből az okfejtésből ez következik. Papp Lászlóék a jog által „szokásosan szabályozott” területről, és nem *valamennyi* jogilag szabályozott életviszonyról beszélnek. Csupán az utóbbi esetben volna helytálló a jogi jellegű szokások körét a joggal szembenállókra – mint azonos tartalmú, de ellentétes normatívát magában hordozó szabályra – leszűkíteni.

Mit is ért Kulcsár a jogszokás fogalma alatt? Sommázva: az *objektívizálódott jogtudatot*. Véleménye szerint ugyanis a törvénykezésből kizárt elnyomott osztályokban is kialakulhat vélemény a helyes, követendő jogi szabályozásról, s az adott jogrendszer bíráló szemlélet objektívizálódhat: mindez abban a jelenségben, amelyet jogtudatnak nevezünk. A jogtudat kifejeződést kíván, és ez a kifejeződés megvalósulhat bizonyos szokásokban is (amelyek azonban nem lesznek jogszokások). (38) Ez a látásmód tetszetős érvelés több helyen is megtámadható. Teljes mértékben igazat adnánk Kulcsárnak, ha a jogtudatot úgy fogná fel, ahogy Szabó Imre, vagyis *társadalmi* jogtudatnak, mégpedig annak is a legáltalánosabb fokozatának. A társadalmi jogtudat ilyen értelmű definícióját Szabó

Imre a következőképpen adja meg: „*a jogra, mint társadalmi jelenségre, a más társadalmi jelenségekhez való viszonyára vonatkozó felfogás, tudat és abban szintén állásfoglalás*”. (39) Még fontosabb gondolatnak tartom a következőt: az előzőekben elmondottakban a jog már a maga *elvontságában*, mint önálló intézmény jelenik meg, a jogtudat pedig tisztán „a társadalmi tudat alapjaként”. (40)

Kulcsár azonban nem ilyen általánosan értelmezi a jogtudatot, hanem leegyszerűsíti a „jogi szabályozás kritikájára”, „az adott jogrendszer bírálataira”. (41) Arról nem is szólva, hogy csupán az elnyomott, alávetett osztályoknak tulajdonít jogtudatot, az uralkodó osztálynak nem, és ezzel azt a látszatot kelti, mintha az uralkodó osztály joga nem annak jogtudatán alapulna, sőt ezzel azt is kizárja, hogy az uralkodó osztály körében a többletjogtól eltérő jogtudat kialakulhat. Például: tisztán egy társadalmi formáció fennmaradásának érdekében hozott, az uralkodóosztályra is terhet róó jogi rendezéssel szemben, vagy annak megkerülésére.

Összegzésképpen megállapítható, hogy a kulcsári értelemben vett jogtudat nem „objektívalódhat” szokásokban, mert az ilyen értelemben vett jogtudat feltételezi a jogismeretet. Nyilvánvaló: a jogi szabályozásról, a jogrendszerről – ami a hatályos jogszabályok rendezett összessége egy adott államban (42) – csak akkor lehet kritikai véleményünk, ha ismerjük azt. Az állampolgárok többsége azonban nem ismerte soha, és ma sem ismeri rendesen a tételes jogi szabályokat; erről éppen Kulcsár Kálmán 1967-ben publikált felmérése tanúskodik. (43) Arra a következtetésre kell hát jutnunk, hogy Kulcsárnál vagy a jogtudat megfogalmazása téves, pontosabban elnagyolt, vagy a jogszokásé. A magam részéről hajlamos vagyok mindkettőt feltételezni, különösen, ami az elnagyoltságot, a felületességet illeti. Az az érzésem, hogy a szerző kissé túlságosan is könnyed kézmozdulattal kívánta elintézni a problémát, s ennek az oka a már eleve elfogult hozzáállás a népi jogéletkutatás kérdéseihez.

Ezek után lássuk, mi is lehet a jogszokások valódi helye a társadalmi tudatban és a gyakorlatban. Természetesen azonnal el kell vetnünk minden – Szamel Lajos kifejezésével élve –, „spiritishta” elméleteket. A jogszokások nem ilyen értelemben önállóak, nem a „nép lelkületéből” folyó termékek. Bizonyos mértékben önállóak, de ez a tulajdonságuk a Szabó Imrei „tisztá társadalmi jogtudat” következménye. Mint láttuk, a jogtu-

dat (társadalmi jogtudat, amely a jogra, mint elvont önálló intézményre vonatkozik) immanens eleme az értékelés, az életviszonyok rendezése céljából leginkább megfelelő „jogszabályok” kialakítása a képzeletben. Ez a képzet megjelenési formát is ölthet a gyakorlatban, s ha ezt huza-mosabb időn át folytatják, kialakul a szokás, és pedig jogi szokás. Csak így képzelhető el az, hogy a jogot nem ismerő – a régmúlt időkben per definitionem joggal nem is rendelkező – közösségeknek is létezett már jogtudatuk. Ismételten hangsúlyozom: nem a jogelméleti műértelemben vett *jogról* van szó e szókapcsolatokban.

Sajnos, az e vonatkozásban jelentkező magyar nyelvi szegénység miatt folytonosan magyarázni kell a jog több jelentését. Abban az értelemben, ahogy a „legáltalánosabb” társadalmi jogtudat definíciójával használtuk, a jog lényegében ugyanazt jelenti, mint a nép által általános értelemben használt jog: *juss*, *jogosultság*. Elvont, de egy-egy jogügyletben, megoldandó vitában konkretizálódó önálló tudati intézményt, a jogok és kötelességek rendszerét, a személyhez, de különösen a vagyonhoz kapcsolódó életviszonyok rendező egységét. A jog normái éppen az által különböznek az erkölcsi és más szabályoktól, hogy az emberek egymás közötti közvetlen viszonyait szabályozzák, az erkölcsitől eltérő súllyal és jelleggel. Nem véletlen, hogy a jogszokások közötti technikai jellegű normákat nem találunk. Az állam szabályozhat bármely viszonyt, ha érdeke, akarata erre hajlamossá teszi. Az általa alkotott norma természetesen jog lesz, de a szónak csupán egy bizonyos, jogelméleti értelmében. A jog, mint tudatforma ennél azonban sokkal többet jelent.

Az erkölcsről állítják azt, hogy megjelenési formái sokkal kötetlenebbek, szétfolyóbbak a jogiénál. Ha csak a kihirdetett jogforrásokra gondolunk, valóban így van. De ismerjük a jognak egyéb megnyilatkozásait is, így a jogtudatot, a jogérzetet, a jogszokásokat. Érdekes módon a jogtudat és a jogérzet – ami tulajdonképpen „homályos”, az érzelmi oldalt előtérbe állító fejletlenebb jogtudat – (44) problémája sosem váltott ki annyi vitát, mondhatni ellenállást, mint a jogszokás-szokásjog kérdése. Természetesen ennek az állandó averziónak is érthető indokai vannak: az egyes elméletek irracionalista, „spiritishta”, sovén, néhol fasiszta vagy fasisztoid beütései jogos céltáblái voltak ezen elméletek támadóinak. Érthető a törvényesség, a jogrendszer egységessége iránt érzett aggodalom is. A jog-

politikai vadhajításain túlmenően azonban felesleges fekete báránynak feltüntetni ezt az intézményt, s a benne foglalt fogalmak – esetünkben a jogszokások – tudományos elméleti és gyakorlati értékét elhallgatni.

Korántsem arról van szó, hogy a népi jogéletet azért kutassuk, hogy az „idegen” jogot felfrissítsük a „magyar szellem” termékeivel. Ma már ezt nem tűzheti ki célul senki, s korábban is csupán a hivatalos politika irányában tanúsított konformista magatartás eredményezhette e nézetek elterjedését. Azt sem szabad azonban szem elől téveszteni, hogy a mozgalom azért ma is hasznosítható szép eredményeket is magáénak mondhat, s legalább a lelkiismeretes kutatást, a módszerek kidolgozását, az úttörést, amelyet Papp Lászlóék végeztek, el kellene javukra ismerni.

Ezek után foglaljuk össze véleményünket a jogszokás fogalmáról:

A jogszokás hosszantartó állandó gyakorlatban kikristályosodott elemi társadalmi jogtudat. Az elemi társadalmi jogtudaton pedig azt a társadalmi tudatformát értjük, amely a jogot a maga elvontságában önálló intézményként szemléli, s amelynek elsősorban értékelő szerepe domborodik ki.

A jogszokás önálló kategória, mert a pozitív jog, a jogrendszer ismerete nélkül is kialakulhat, létezhet, és kisebb-nagyobb körben érvényesülhet. Függésben csupán a jogtudat vonatkozásában van, de kizárólag csak a fentebb tárgyalt értelemben.

A jogszokások fajai: a pozitív joggal egyező (csak a nem tudatos, mert ellenkező esetben már jogismereten alapuló jogkövetésről van szó); a vele ellentétes (tévesen vagy tudatosan); a jogi rendezést pótló, vagy kiegészítő; végül az egykori (szokás)jogi rendezésből visszamaradt normák.

A jogéletkutatás mai céljai

A népi jogélet kutatását azokon az alapokon folytatni, amelyeken Papp Lászlóék megkezdték, ma már nem lehet. Alapvetően megváltoztak a társadalmi viszonyok, jelentős átalakulások történtek a társadalom szerkezetében is. Ezzel együtt meg kellett változnia a jogéletkutatás „jogpolitikai” céljainak is. Korábban, amikor azt állítottuk, hogy az egyes – különösen a jogszokásokra vonatkozó – vizsgálatoknak a parasztság körében lefolytatott gyűjtőmunkája nem feltétlenül elítélendő, nem azt

állítottuk, hogy helyes a „nép” fogalmát a parasztságra leszűkíteni. A jogéletkutatást igenis ki kell terjeszteni az egész társadalomra, annak minden rétegére. Természetesen nem közömbös, hogy mit akarunk gyűjteni. Amennyiben régi jogi jellegű szokásokat keresünk, elsősorban mégiscsak a parasztsághoz kell fordulnunk. Ellenben a jogismeretre, pusztán a jogtudatra vonatkozó vizsgálatokat minden társadalmi réteg körében el lehet végezni, sőt ajánlatos is elvégezni. A mai jogéletkutatásnak az egész társadalom jogi jelenségeinek a vizsgálatára ki kell terjednie. He-lyesen jegyzi meg Papp: *„A népnek egész jogi berendezését, a népi jogélet teljességét kell feltárnunk, minden pozitívumával, negatívumával és beteges vonásával”*.⁽⁴⁵⁾

Az 1945 utáni irodalomban irányadónak mondható az a nézet, amely szerint a második világháború előtti jogéletkutatási koncepció mind céljában, mind alapelveiben, társadalmi meghatározottságában, módszerében, terminológiájában, egyszóval teljes egészében rossz volt. A szemlélet azóta változott ugyan, de még mindig kísértenek Kulcsár sommás kijelentései: *„a ’népi jogélet’ kutatásáról tehát nem lehet szó”*.⁽⁴⁶⁾ Csupán az egész társadalom jogelméletének, jogtörténetnek és néprajztudomány-nak hasznos hozó vizsgálatáról, „valóban tudományos” kutatásáról.

Ha elfogadnánk, meghatározó lenne Kulcsárnak az a megállapítása is, hogy az ilyen kutatómunka *„még hallgatólagosan sem tartalmazhat jogpolitikai szempontokat”*.⁽⁴⁷⁾ Ha azonban kicsit mélyebben bolygatjuk meg a kérdést, belátjuk, mennyire helytelen volna feladni e szempont figyelembe vételét. A jogpolitikai szempontú gyűjtés elvetésével Kulcsár azt akarja elkerülni, hogy valamikor is – talán éppen a gyűjtések eredményeképpen – „feudális” intézmények, tételek kerüljenek vissza jogrendszerünkbe. Megint az a bizonyos fürdővíz probléma jelentkezik, ugyanis Kulcsár nem egyfajta – sovén és fasisztoid – jogpolitikai elvek elvetéséért száll síkra, hanem en bloc a jogpolitikai elvékéért. El sem tudja képzelni, hogy az általa joggal ostromozott „völkisch” szemlélet támogatásán kívül a jogéletkutatás más, hasznosabb, korszerűbb tartalmú és indítékú szerepet is betölthet. Aggályaira nem csak az elmélet, hanem a gyakorlat is rácafolt. Elég a Polgári Törvénykönyv (1959. évi IV. tv.) indoklását föl-lapozni. A sokszor emlegetett, és különböző célból példának is felhozott ági öröklés rendelkezéseire fűzve a következő indoklást találjuk:

„Nem feladata az indoklásnak ismertetni azt a csaknem évszázados vitát, amely az ági öröklések körül lefolyt, viszont rá kell mutatni azokra a szempontokra, amelyek az ági öröklésnek a javaslatban foglalt módon való fenntartását indokolják.” /48/ Ezt követően az indoklás felsorolja azokat az érveket, amelyek ennek a jogintézménynek a fenntartása ellen szólnak. Ilyenek az ági öröklés „feudális jellege”, célszerűtlen és méltánytalan volta, valamint a céltalan perlekedésre való alkalmassága. Viszont „az ági öröklésfenntartása mellett szólnak azok a tapasztalatok, amelyek azt mutatják, hogy az ági öröklés a népben évtizedek óta meggyökeresedett öröklési rend...lényegében arra az igazságos alapgondolatra támaszkodik, hogy a vagyon annak leszármazói körében maradjon, aki szerezte.” (49) Továbbá „gyakorlati tapasztalatok mutatják falun, hogy több esetben azok is, akik esetleg kevesebb iskolát végeztek, milyen biztonsággal tájékozódnak az öröklési jogban, és milyen határozottan tesznek különbséget a szerzett és az ősi vagyon között. Ez is arra mutat, hogy az ági öröklés intézményét nem lehet törvényhozással kikapcsolni a köztudatból, illetőleg annak elismerése nem volna öszszeegyeztethető népünk felfogásával és igazságérzetével.”/50/

Az első – szocialista tartalmú – polgári törvénykönyvünk tehát nem szégyellett népi jogszokásra hivatkozni egy fontos öröklési kérdés szabályozásakor. Nem tartotta sem feudálisnak, sem reakciónak. Következik mindabból a helyes koncepcióból, amely szerint a *„javaslat...a fennálló öröklési jogból azokat az intézményeket, amelyek a társadalmi viszonyaink szolgálatába állíthatók, a társadalmi fejlődés igényeinek megfelelően át kell venni.”* S mivel az ági öröklés annyi hasonló civiljogi intézményhez hasonlóan hosszú fejlődés során, szokásjogi úton jött létre, ezért érthető az indoklás további megállapításának helyessége: *„az ági öröklés intézménye a parasztság minden rétege körében ismeretes és megszokott. Ezt az öröklési rendet pedig, aligha lehet 'feudális' jelzővel illetni.”* (51)

Úgy vélem elegendő bizonyítékot soroltam fel egy nagy jelentőségű jogi rendezés kapcsán a jogi szokások jogpolitikai jelentőségéről. Akadtak azonban, akik éppen az új Ptk. születésének éveiben élesen kikeltek a szokásjog esetleges érvényesülésének még a gondolata ellen is, és meglehetősen könnyed gesztussal túltették magukat az elméleti, de leginkább az élet által produkált problémákon. Szamel Lajos is ezen az úton járt, amikor kijelentette: *„Mernünk kell szakítani évszázadok agyon-*

komplikált elmélettermelésének produktumaival, a lomtárba kell helyeznünk a szokásjog fogalmát, amely nem mint ilyen létezett, hanem mint az állami szervek gyakorlatából előállott jog.”(52)

Abban tökéletesen igaza van, hogy műértelemben vett joggá valóban csak a jogalkalmazó asztalán válik a szokás, de azért nem teljesen mindegy, hogyan kerül oda. Szamel ennek vizsgálatát teljesen szükségtelennek tartja, s állandóan azt hajtogatja, hogy a „népszellem” gondolatán túl kell lépni, s helyette a jogalkalmazó szervek aktusainak jogforrási szerepével kell foglalkozni. Számára tehát a jog a „semmiből” kerül a jogalkalmazó, esetleg jogalkotó elé, aki állami akarattá, joggá emeli. Hogy Szamel ezt a „semmit” komolyan gondolja, azt kifejezései, idézőjelei is bizonyítják: *„Ha a bíró már „állítólag” létező szokásjogot alkalmaz, akkor is vitathatatlan, hogy az „állítólag” már létező szokásjog még csak nasciturus, de nem élő, s a bírónak kell világra segítenie.”(53)* Ez utóbbinál többet mi sem kívánunk állítani, de ennél kevesebbet sem! A jogszokások minden „állítólagosságuk” ellenére léteznek ma is, sőt szokásjogi fejlődés során hatályos jogot is alkotnak.

Vegyünk csak egy példát a családjog köréből. Papp Tibor írja a családi viszonyokat rendező jogszabályok és bírói gyakorlat változásával kapcsolatban, hogy a *„P.K. 795/11. helyébe lépett 114. sz. állásfoglalás a menyasszonytáncban kapott pénz különvagyonni vagy vagyonközösségi természetének eldöntése során már nem utal a helyi szokásra.”(54)* Sajnos, nem derül ki, hogy ha nem utal, hogyan szabályozza a Polgári Kollégium ezt a kérdést. De igen gyakran fordul elő a földtörvény rendelkezései között a helyi szokásokra való utalás, különösen a föld mértékével kapcsolatban.

Még közelebbi példa a borraivaló beszámítása a keresetbe. Elterjedt társadalmi gyakorlattá vált az egyes szakmákban dolgozók munkájának az ellenszolgáltatáson felüli honorálása. Tulajdonképpen jogalap nélkül gazdagodott így a dolgozó, mert a munkájáért járó bérén felül meg nem szolgált összeghez jutott. Azért használok múltidőt, mert a helyzet azóta változott, éppen a gyakorlat következtében, egyelőre minden állami intervenció nélkül. A munkáltatók olyan jogi jellegű szokást alakítottak ki, hogy a „borraivalós” munkakörökben dolgozók fizetését alacsonyan alapították meg, s így egyenlítették ki azt a nagy fizetéskülönbséget, ami a borraivalóra lehetőséget nem nyújtó szakmák – a többség – és az előbbiei

között fennállt. Ezt a gyakorlatot kénytelen volt az állam is tudomásul venni, s ennek bizonyítéka az a két jogeset, amely a Bírósági Határozatok Tárában 6413, illetve 6414 szám alatt található. A két ügy igen hasonló, csupán abban térnek el, hogy az egyiknek alperese vendéglátóipari felszolgáló, a másiké vendéglátóipari zenész. A per tárgya tartásdíj követelés. A határozat pedig: *„A Legfelsőbb Bíróság P.Törv.20. 388/1961 sz. határozatában foglaltak szerint a borraivaló a tartásdíjkötelezettség megállapításánál számításba jövő kereset része – megnyugtatóan megállapítható összegben.”* (55)

Meg kell jegyeznem, hogy nemcsak a tartási kötelezettség megállapításánál számítja be a bíróság a borraivalót a fizetésbe, hanem minden olyan esetben, amikor az adóst tényleges jövedelmével terheli fizetési kötelezettség. A hangsúly nem is azon van, hogy milyen esetekben kell a borraivalót figyelembe venni, hanem azon, hogy *ez egyáltalán megtörténik*. Az állam kénytelen volt tudomást venni egy kialakult jogi szokásról, és konzekvenciát fűzni hozzá. Jogszokások tehát ma is vannak, ma is keletkeznek, mind az állampolgárok mindennapi életében, mind a vállalatok gyakorlatában. Éppen ezért nem lenne elhanyagolható a Ptk. közelgő reformja előtt felderíteni, hogy nem alakultak-e ki olyan szokások, hagyományok, amelyek a gyakorlat malomkövei között kicsiszolódtak, és érdemesek volnának a jogszabályok általi közkinccsé tételre. Bizonyára alakultak ki, mivel ott, *„ahol a társadalmi vezetés előtérbe kerül, szükségképpen találkozunk az állami szervek által elismert és támogatott szokásjogi szabályokkal (pl. a termelőszövetkezeti mozgalomban)”*, fogalmazza meg Bihari Ottó. (56)

Ha a törvényesség messzemenő szem előtt tartásával elvetjük is a törvénnyel ellenkező desuetudot, ez nem jelenti azt, hogy törvénytárgyarázó vagy törvénytárgyító szokást ne ismerjünk el, és ne támogassunk. Ehhez azonban ezeket először föl kell deríteni, amit csak akkor tehetünk eredménnyel, ha nem „töménytelen sallanggal felruházott fogalomként” kezeljük és szándékosan ignoráljuk. (57) Ez a jogéletkutatás egyik nagy feladata.

A másik sem kevésbé jelentős, mert a megoldandó probléma is óriási. A jogismeret fikciójáról van szó, nem először és nem utoljára. Figyeljük csak, hogyan kesereg Papp László 1940-ben: *„A jogszabályalkotás iszonyú*

iramban folyik, a jogszabályinfláció' szakköröknek is mind többet hallatott panasza." Továbbá: „Az egész hatalmas, rejtelmes, szövevényes, lelkében nagyrészt idegen jogrendszer éppen úgy nehezedik a legegyszerűbb, akár írástudatlan, várostól, kultúrától távoleső falusi, tanyasi embernek, mint mondjuk a Királyi Kúria bírójának életére.”

S még néhány gondolat Papp Lászlónak ebből a munkájából:

„Jogrendszerünknek számtalan tételén, jogintézményeink egész során végig mentünk, s csak erősödött bennünk az a felismerés, hogy a helyes jogpolitikának szinte lelkiismereti kérdése kellene, hogy legyen a jogintézmények és jogszabályok alapelemeinek, valamelyes vázának érthető módon való állandó közlése, ha a szankciók alkalmazása független a tudástól és a nem tudástól”.(58)

Hasonlítsuk most össze ezeket a gondolatokat a következőkkel: „1971-ben kb. 200 rendeletet és kb. 700 utasítást alkottak jogalkotó szerveink”. „A túl sok jogszabály a jogbiztonság helyett inkább jogbizonytalanságot szül.” „Ha elfogadom is, hogy az utasítást csak az alárendelt szervek alkalmazták, abban az esetekben is kihat a döntés az állampolgárokra.” „... nem járunk messze a valóságtól, ha az utasítások nagy számát figyelembe véve állítjuk, hogy maguk a jogalkalmazó szervek is nehezen igazodnak el az utasítások útvesztőiben. Így jogbizonytalanság érvényesül a jogalkalmazásban, ami sérti a szocialista törvényességet”.

„A televízió „Jogi ismeretek” sorozata meggyőző módon bizonyítja, hogy széles rétegek az alapvető jogszabályokat sem ismerik”. (59)

(A pontossággal, félre nem érthetőséggel kapcsolatban) „...jelenleg sajnálattal kell megállapítanunk, hogy jogalkotásunk ezen a téren az igények kielégítésében csak a kezdő lépéseket tette meg. Ennek tudható be az a tény, hogy a jogszabályértelmezés tárgyában kiadott rendeleteknek, körrendeleteknek, utasításoknak, leiratoknak se szeri, se száma”.(60)

Úgy vélem, nem volt felesleges ilyen hosszán és szó szerint citálni a jogszabályinflációra, a „látens jogra”, a jogszabályok értelmezése körüli problémákra vonatkozó megállapításokat. Az egyes vélemények között ugyanis, több, mint harminc év telt el, s lám: nincs új a nap alatt. Legfeljebb a terminológia változott, mert az egyik szerző a „személyiségben és lekövetében idegen” jogrendszer miatt panaszkodik, a másik a „szocialista törvényesség” megsértése miatt. Persze, túlzott és valótlan lenne az az állítás, amely szerint nem történt semmi a jogismeret szélesítése

terén. Különösen az elmúlt néhány évben tett államunk igen nagy erőfeszítéseket a jogi alapismeretek terjesztésére. A feladat azonban óriási, és csöppet sem lebecsülendő. Sajnos olyan jogszabályokat nehéz bevenni a köztudatba, amelyek értelmezésére külön jogszabályt kellett megalkotni! (Ld. az 1063/1974./XII. 30./ MT határozatot a jogszabályok értelmezéséről.) S hogy az állampolgárok zöme nem ismeri a jogot, az nem csak a „Jogi esetek” műsoraiból derül ki. Már 1966-ban tudományos felelősséggel megállapította e tényt Kulcsár Kálmán, s a mértékét is rögzítette. Vizsgálatának eredményét 1967-ben publikálta a Jogtudományi Közönyben *„A jogismeret vizsgálata”* címmel. Ennek bevezető részében a szerző néhány elmélet kérdést is boncolgat. Az egyik az *„ignorantia iuris non excusat”* elvének szükségessége. Megállapítja, hogy *„természetes a jogismeret fikciója. Tudományos szempontból már nem, tudnunk kell azt is, a valóságban milyen fokú az általánosan feltételezett jogismeret.”/61/*

Nos, az eredmények azt mutatják, hogy nem állunk valami fényesen ezen a téren. A jogismeret mértéke, a vizsgált sokaság egészében értékelve 0,55. (Ez a szám a jogismeret kvóciense, s a következő képlet alapján számították ki:

$$1 - \frac{\text{a helytelen válaszok száma}}{\text{az összes kérdés száma}}$$

az összes kérdés száma

(Az 1= a maximális jogismerettel.)

Megállapítható, hogy a kapott érték alig haladja meg az elérhető maximum felét. Társadalmi rétegekre lebontva pedig, a következő eredmények születtek:

fizikai dolgozók 0,53

mg.-i fizikai dolgozók 0,50

szellemi dolgozók 0,61

Ezek szerint a mezőgazdasági fizikai dolgozók rendelkeznek a legkevesebb tételesjogi ismerettel. A kérdéseket államjog-államigazgatási jog, büntető-és polgári jog körében tették fel. Messzemenően csatlakozhatunk Kulcsár azon megállapításához, hogy, ahol a jogszabályismeret szintje nagyon alacsony, *„ott az ellentétes jogtudat meglétén túl bátrabban*

következtethetünk az ismeretek hiányára is”. (62) Nemcsak e tétel evidenciája miatt örülünk megállapításának, hanem amiatt is, hogy Kulcsár szemlélete kissé felengedett merevségéből. Elismeri, hogy a jogismeret, és az annak kapcsán kialakult jogtudat még nem az egész „jogélet”. Emögött még van „valami”. Ezt a szemléletváltozást illusztrálja az a megállapítása, hogy a kifejezetten jogismeretre vonatkozó kérdések ellenére „jelen van a válaszokban az általános jogtudat hatása is a tényleges jogismeret mellett.”(63)

Anélkül, hogy jogelméleti fejtegetéseimet meg akarnám ismételni, fel kell hívnom a figyelmet arra, hogy Kulcsár itt már általános jogtudatot említ. Az előzőek megemlítése nélkül is remélem világos, hogy miért tartom ezt olyan jelentősnek.

Summa summarum: a társadalom tételesjogi ismerete csupán elégségesnek nevezhető. Mi áll hát a jogismeret mögött? Teljes joggal kérdezhetnénk ma is, „*vajjon honnan veszi a falu, a tanya népe társaséletének lebonyolításához szükséges jogi tudását, ismeretét, jogérzékét?*”(64) Nos, ennek kiderítése a jogéletkutatás nagy és szép feladata. Természetesen nemcsak a falu és a tanya népe érdekel bennünket, hanem az összes „laikus” állampolgár, aki hivatásszerűen nem foglalkozik a joggal. (Néha bizony, a hivatásos jogász jogismeretét, „jogéletét” sem ártana megvizsgálni!) Nem arról kell tehát vitatkozni, hogy jognak nevezhetjük-e a jogszokást, s ha nem, miért nem. Általában: érdemes félretenni az elméleti kategóriákon való lovaglást, és az erőket arra koncentrálni, hogy felderítsük, *mi van a jog ignorantiaja mögött*. Mi az, amit abból a közegből tudományos igénnyel vizsgálni, és netán alkalmazni érdemes. Ebben a kutatásban szerepet kaphat a jogszociológia és a jogtörténet éppúgy, mint az etnográfia, s mindenki, aki egy kis felelősséget érez a jogalkotás és jogalkalmazás sikeréért a múlt értékeinek megmentése miatt. Mert a régi jogi jellegű szokások gyűjtésével úgy állunk, mint az összes folklorisztikus termékével: az idősebb generáció kihalásával páratlan értékek mennek majd veszendőbe. Tagányi 1917-ben a gyűjtés „tizenkettedik óráját” emlegette, nyilván az utolsót értve ezalatt. Ha meg is engedjük magunknak azt, hogy napjainkat még „az óra lapján” tudjuk, nem tagadhatjuk le, hogy a huszonnegyedik órában járunk. Ennél több „utolsó óra” még kegyes csalással sem létezik.

A jogéletkutatás mai módszerei

Tagányi idejében jóval több nehézséggel kellett számolnia a népi jogélet kutatójának, mivel nem volt olyan egységes koncepció, amelynek alapján akár azonnal hozzáláthattak volna a gyűjtéshez. Talán nem is annyira a koncepció hiánya okozta a legtöbb bajt, inkább a tárgyismereté, és a kutatási tapasztalaté. 1917 előtt – az egyetlen Mattyasovszkytól eltekintve – senki sem foglalkozott ilyen jellegű munkával. Tagányinak, de később Papp Lászlóéknak is mindent újra és újra előről kellett kezdeniük. Tagányi az öröklési és családjogi viszonyok területén vázolta a várható anyag körvonalait. Szendrey a közigazgatási és büntetőjogra is kiterjesztette ezt. Tárkány-Szücs ezek alapján írta meg (a büntetőjog kivételével) talán a legkerekesebb monográfiát. Papp László pedig egyéb munkáin kívül megszerkesztett egy hatalmas anyagot átfogó kérdőívet, amely valóban „vezérfonal” a népi jogélet kutatásához. Ha e kérdőívnek jogi szempontból ma már néhol túlhaladott is a szemlélete – különösen a büntetőjogi részben – e füzet nélkül még ma sem tehet egy lépést sem a kutató.

Az idők folyamán a jogszociológia is érdeklődni kezdett a társadalom jogélete iránt, és átvállalta a jogismeret-vizsgálatok feladatát. Történtek már jogtudati vizsgálatok szociológiai módszerrel. A néprajzi módszer nagy előnyeiről továbbra sem szabad lemondani. Mindig a vizsgálandó témán alapuló döntést kell hozni a szociológiai, illetve néprajzi metódust illetően, amelyek amúgy nem tartalmaznak annyira jelentős különbségeket, hogy a két tudomány mind tartalmi, mind módszerbeli közeledéséről ne beszélhetnénk.

Történtek, ha nem is tudatosan, jogéleti kutatások más szokások, hagyományok felderítése kapcsán. Elég csak Morvay Judit *Asszonyok a nagycsaládban*, vagy Imreh István *A rendtartó székelő falu* című könyvét megemlíteni. Ékes bizonyosságát adják, hogy a népi „jog” át- meg átszötte a társadalomban kialakult szinte valamennyi életviszonyt, akár szabályozta azt a tételes jog, akár nem.

Egy dolgot azonban igyekezzünk szem előtt tartani: ha már amellett kardoskodtunk, hogy létezik elhatároló ismérv a szokások és jogi jellegű szokások között, mégpedig a tartalmukban, próbáljuk meg elkülöníteni

őket egymástól, amennyire lehetséges. Még akkor is célszerű ezt megkísérelni, ha ezt a vizsgált közösség nem teszi meg; de hogyan is tehetné, amikor fogalmi gondolkodása e tárgykörben is igen mérsékelt. Mindez nem jelenti azonban, hogy merő tudományos kíváncsiságból, a lehetőségek határain belül ne kíséreljük meg mi, jogi ismeretekkel rendelkező adatgyűjtők. S azt sem jelenti, hogy elfelejtenénk: e szokásokat a tisztán elméleti célból való szétválasztás után újból a többi szokással együtt, azokkal kölcsönhatásban kell értékelni.

Őszintén remélem, hogy némiképpen sikerült bizonyítanom: a jogéletkutatásnak mind jogtörténeti, mind néprajzi, mind jogszociológiai szempontból van jövője, s a tudományoknak e közös kertje művelésre, gondozásra érdemes.

Empirikus vizsgálatok

A büntetőjogra vonatkozó jogtudat vizsgálata Kaposszekcsőn

Az alábbiakban az elméleti részben foglaltaknak mintegy illusztráció-jaképpen ismertetem a Kaposszekcsőn 1975. február 1-je és 10-e között végzett, a büntetőjogi jogtudatra vonatkozó vizsgálatom eredményét. Szándékosan nem kezdtem e jogág körében *jogszokások* gyűjtéséhez. A büntetőjog egyrészt nagyon régen állami dominiummá vált, s ez csak az igazán elzárt településekben nem érezte hatását az e téren kialakult szokások, népi „jogszabályok” elsovadásában. Ezen az objektív okon kívül volt egy szubjektív tényező is, ami arra ösztönzött, hogy a szakdolgozatom megállapításainak illusztrálására ne kísérletezzek büntetőjogi szokások gyűjtésével. Ez a szubjektív ok a falu lakosságának tudati beállítottsága, az átlagosnál magasabb törvénytisztelete, általánosságban elmondható erkölcsös élete. A szekcsőiek – különösen a német nemzetiségűek – sokkal hamarabb szaladtak bíróhoz, elöljárósághoz peres ügyeik elintézéséhez, minthogy fontosabb dolgokban a szokásokra bízta volna magukat. Ez a megállapítás is inkább a polgári jogra – azon belül a vagyonjogra – vonatkozik, ugyanis büntető ügyeik egész egyszerűen nem voltak. Ez azonban már a vizsgálat érdemi részéhez tartozik, menjünk hát sorjában.

A község ma Dombóvár városkörnyéki községe, Tolna megyéhez tartozik, de 1975. január 1-je előtt hosszú évszázadokig Baranya megye hegyháti járásának egyik legészakibb faluja volt. Lakossága 1775-től a másodlagos német betelepedési hullám óta – vegyes. 1947-ig a lakosság nagyobb, túlnyomó többségét a németek alkották, azóta – csallóköziekkel kiegészülve – a magyarok. A községnek ma 1000 lakosa van. Az emberek mindig erősen törvénytisztelők voltak, mindenekelőtt a büntetőjogi szabályait respektálták. Még a legöregebbek sem emlékeznek arra, hogy valaha is emberölés fordult volna elő a faluban, vagy annak határában.

A németek igen mértéktartó, bátran mondhatni, kulturált életet éltek, elítéltek mindenfajta hangoskodást, civakodást. Az ő báljaikon sohasem volt verekedés, még szóváltás is ritkán. Bár ezt a magyarokról nem lehetett elmondani, az tény, hogy sem a háború előtt, sem azután – mind a mai napig – a községben erőszakos haláleset nem történt (az öngyilkosságot kivéve).

Ha összehasonlítjuk a szomszédos falvak statisztikájával, a különbség szembetűnő, ugyanis mind Csikóstöttösön, mind Vásárosdombón – Dombóvár újdonsült városáról nem is beszélve – elköverték a legsúlyosabb, az emberi élet elleni bűncselekményt is.

A helyzet kevésbé rózsás a tulajdon elleni bűncselekmények területén, bár összehasonlítási alap híján nehéz megállapítani, hogy kedvező, vagy kedvezőtlen-e a kép a község lakosságára nézve. Mindenesetre a más jellegű bűncselekmények elenyésző számához képest a társadalmi tulajdon elleni, és az egyéb vagyoni jellegű bűncselekmények száma relatíve magas. Ilyen jellegű cselekmény miatt három személyt ítélték szabadságvesztésre 1945 után, egy elkövető ellen pedig „egyéb okok miatt” nem indult eljárás.

Politikai jellegű bűncselekmény miatt egy személy töltött rövidebb tartalmú szabadságvesztést. Egyéb bűncselekményről, amelyet a falu lakói követtek volna el, nincs tudomásom. A falu szélén időnként tábort verő cigányok által elkövertett bűncselekmények, valamint szabálysértések megemlítésétől eltekintünk.

Mindezekből a tényekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a kaposzkecsőiek az átlagosnál jobban tisztelték és tisztelik a törvényt, pontosabban kevés büntetőjogi tilalomba ütköző cselekményt követtek el. Hogy ennek okát megtaláljuk, térjünk rá az első kérdéscsoportra:

Mit tartanak bűncselekménynek, mi a bűncselekmény fogalma?

A válaszokat nem csoportosítottam aszerint, hogy milyen nemzetiségűek, tősgyökeres szekcsőiek, vagy telepések adták-e. Csak ott teszek megkülönböztetést, ahol nyilvánvaló, hogy a vélemények eltérését a más csoportba való tartozás okozza.

A bűncselekményt sokféleképpen megfogalmazva, de majdnem egységesen ítélik meg. Bűncselekmény („bűn”) az, ami a törvénybe, az állam

érdekébe, a „politikába” ütközik. Kivétel nélkül hozzáteszik azonban, hogy a bűncselekmény ugyanannyira – ha nem elsősorban – lelkiismereti kérdés. Nem „muszáj” a törvény által fenyegetettnek lennie, mert minden rossz cselekedet sérti a tisztességet, a becsületet, a közösséget. Az ilyen cselekmények elkerülése elsősorban lelkiismereti kérdés, mert *„sok olyan bűnt lehet elkövetni, amit a törvény nem is büntet. Akkor már nyilvánvaló a bűn, ha a bíróság elé kerül, ha törvény előtt van.”*

Véleményük szerint *„a mai helyzetben az ember nincs arra utalva, hogy bűncselekményt kövessen el”*. Abban is megegyeznek, hogy ha valaki keresztény, elsősorban a vallása ellen vét, ha bűnt követ el, *„mert ugye nem szabadna lopni, azt egy pap sem prédikálja”*.

A kisebb bűncselekmények lehet, hogy csak a saját lelkiismeretébe ütköznek az illetőnek, a nagyobbak már a társadalmat is sértik, a vallások szerint pedig, ugyanígy Istent is. A „kis bűncselekményre” példa: *„ha hazudok, csak az veszi észre, akinek mondom, vagy az sem”* (ti. ezért lelkiismereti kérdés), *„a nagy bűnre viszont már mindenki figyel, az nagy bélyeg”*.

Ha az emberek valamit nem tartanak bűncselekménynek – mondja egy fiatalabb férfi, – az akkor sem az, ha a törvény bünteti is. A többség szerint a bűncselekmény egyformán sérti a tisztességet, becsületet, a közérkölcst és a törvényt. Mindig *„az első bűn a legsúlyosabb, mert azt követi a többi, egyik a másikat, mint a tenger hullámai, a kicsiből nagy lesz.”* *„Azt embere válogatja”* ki miért kerüli el a bűncselekményt, de általában önként, a lelkiismeretükre, jóérzésükre hallgatva óvakodtak azok elkövetésétől. (Ebből is látszik, hogy a büntetőjog területén a legnehezebb elválasztani az erkölcsi tudatot a jogitól!)

A jogszabályokat saját bevallásuk szerint nem ismerik, újságot kevesen olvasnak. Ugyanakkor helyeselik, hogy a törvény nem tudása nem mentesít a következmények alól, mert *„enélkül összevisszaság lenne”*. Akad viszont, aki ezt nem helyeseli, s olyan is, aki azt állítja, hogy az emberek igenis jól ismerik a jogszabályokat, és gyakran szándékosan tesznek elene. Például *„fölszedik a régi pénzeket, és nem adják le”*. (Érdekes módon ezen a véleményen éppen egy ilyen zúg-archeológus volt, bizonyára a saját tapasztalatából.)

Summázva: embere válogatja, ki miért tartózkodik a bűn elkövetésétől, úgy kellene, hogy az emberek *„saját maguktól kövessék a jót”*.

A legsúlyosabb bűncselekménynek kivétel nélkül az emberölést tekintik, *„mert azt nem lehet jóvátenni”*. Általában véve is az élet, a testi épség ellen irányuló cselekményeket ítélik a leggonoszabbnak, de a legenyhébb ilyen jellegű cselekményre is azt mondják, hogy *„a becsület fontosabb a vagyonnál”*. Vagyis, az emberi személyt sértő legenyhébb cselekmény is súlyosabb, mint a legnagyobb vagyon elleni. Igen érdekes, hogy ezt ugyanazok vallják, akiknek életében a vagyon már néhány évtizeddel ezelőtt is főszerepet játszott. A szekcsőiek ugyanis nem titkolják, hogy a párválasztáskor – mint a későbbiekben látni fogjuk – a vagyoni helyzet döntötte el, hogy frigyre léphetnek-e a fiatalok, avagy sem. Egy szegény legény eleve nem is kezdett módosabb lánynak udvarolni. Ez a rend a kaposszekcsői németeknél következetesen és szigorúan érvényesült. Úgy látszik, ami a családjogban teljesen elfogadottnak számított, a büntetőjogban alárendelt pozícióba került.

Bűnt csak ember ellen lehet elkövetni. Csupán egy adatközlő állította, hogy növény ellen is lehet „vétkezni”, például *„ha megmérgezzük őket”*.

A bűncselekmény elsősorban az áldozatot, a károsultat sérti, de közvetve a társadalmat, a közösséget is, hiszen *„aki tőlem lop, az mástól is”*. Nem feltétlenül tartják szükségesnek kár bekövetkezését a bűncselekmény megvalósulásához, *„lehet, hogy a szerencse, vagy a véletlen elhárította; attól még nem mentesülhet a tettes”*.

Egyikük szerint a kár, a sérelem nagysága a szándéktól függ, a cselekmény veszélyessége pedig attól, hogy kit sért. A súlyosabb bűncselekmény a *„sértetten kívül mást is, pl. a kasszaírást már az államot is.”*

A szabálysértést a bűncselekménytől csak a legritkább esetekben tudják fogalmilag elhatárolni. A könnyítésül fölhozott példák, – mivel adatközlőinktől definíciót természetesen nem kívánhattunk – ugyancsak teljes zavarról tanúskodnak. Az egyik csoport véleménye szerint a szabálysértés egyenlő a bűncselekménnyel, legfeljebb abban különbözik tőle, hogy az utóbbi *„többeknek okoz kárt”*. Szabálysértési kódexről nem tudnak. Véleményük szerint szabálysértés esetén először figyelmeztetni kellene az elkövetőt. Végül egy példát is fölhoznak erre a cselekményre: *„Ha egy biciklista nappal megy lámpa nélkül, akkor az szabálysértés, ha este, az már bűncselekmény”*.

A fentiekben azokra a kérdésekre kaptunk választ, amelyek a bűn, a bűncselekmény általános megítélésére vonatkoznak. A következő részben szűkítjük a kört, de még az általános rész keretei között maradunk.

A bűncselekményt és a felelősségre vonást meghatározó körülmények

A férfit és a nőt azonos bűncselekményekért egyformán büntetnék meg. „*A bűn, bűn.*” Akkor meg különösen, „*ha közös megegyezéssel történt*” az elkövetés. (Itt a családjogból kölcsönvett kifejezéssel arra kívántak utalni, hogy külön-külön, egymástól függetlenül egy férfi és egy nő által elkövetett azonos jellegű és súlyú bűncselekményt nemre való tekintet nélkül egyformán büntetnék; de még ennél is inkább érvényesítenék elvüket, ha a férfi és nő társtetteségben követte el a cselekményt, mert számukra ennél nagyobb „hasonlóság” nem létezik.

A társtetteség, együttes elkövetés szerintük nem is ritka, mert a nők „*sok mindenre ráveszik a férfiakat*”, ugyanakkor azonban néha hátrányát is érzik annak, hogy gyengébbek. Mindezek ellenére azonos cselekményt a különböző neműeket véleményük szerint egyformán kell megbüntetni. Egyetlen kivételt tesznek: ha a nő terhes. Jónéhányan – egymástól függetlenül – hivatkoztak egy tíz évvel ezelőtt történt esetre, amikor is Sásdon egy fiatal házaspár halálra kínozták kislányát, Sárkát, akinek a neve ezen a vidéken a gyermekgyilkosságok áldozatainak szimbóluma lett. A férfit és feleségét halálra ítélte a bíróság, de az ítéletet az asszonyon nem hajtották végre, mert állapotos volt.

A terhes nő ilyen megkülönböztetése jogtudatukban erre az esetre vezethető vissza, tehát itt kifejezett jogismeretről van szó.

Az életkor büntethetőséget szabályozó mértékét illetően helyes jogismerettel nem találkoztam. Csupán egyetlen adatközlő „találta el” jól a büntethetőség alsó határát, a többség 16 és 18 évre tette. Ebben a kérdésben igazán szigorú határt kell vonni a jogismeret és a jogtudat között. Mint említettem, a tételesjogi szabályozást illetően csak találgatásaik voltak, azt viszont pontosan megfogalmazták, ők hogyan, milyen mértékben korlátoznák a büntethetőséget. Az érdekesség az, hogy a meg-

kérdezettek túlnyomó többsége nem korlátozná a felelősségre vonást kor szerint, „öreget, fiatal” egyformán büntetne. Az öregeket azért, mert *„ma már egy idős ember sincs arra rászorulva arra, hogy bűnözzön”*; a fiatalokat pedig azért, hogy korán *„el ne kapassák magukat”*. Bár *„manapság sokat elnéznek nekik”*. Az újságokban is helyes volna kiírni a fiataalkorú elkövetők nevét. Némelyek szerint csak az enyhébb esetekben kellene figyelembe venni az életkort, a súlyosabb esetekben egyáltalán nem. Különösen, *„ha valaki elfújja a gyertyáját másnak, akkor az övét is el kell fújni!”*

Természetesen a gyerekeket azért még a legszigorúbban vélekedők sem büntetnék meg – úgy a 8-10 éves korig –, és a szülőket is csak akkor vonnák – anyagilag – felelősségre, ha a gyerekek cselekménye vagyoni kárt okozott.

Az elmebetegséget illetően nagyon egységes a felfogás. Az ilyen elkövetőt intézetbe kell zárni, szigorú orvosi ellenőrzés alá kell helyezni, de általában nem büntetnék meg: *„elég annak a maga baja”*. Még a súlyos bűncselekményt elkövető „bolond” büntetését is enyhítenék. Van olyan álláspont is, amely szerint *„azért a dilisek sem egészen ’tiszták’”*, mert van, aki tudja, hogy nem büntethető, és éppen ezért merít bátorságot a bűnözésre.

Érdekes módon szinte valamennyi megkérdezett már a manifesztálódott gyengeelméjűsége vagy elmebetegsége gondolt, és a válaszbán feltételezte, hogy vagy maga az elkövető, vagy a környezete tisztában volt az illető állapotával. Ezért tették hozzá valamennyien, hogy azt még súlyosabban meg kéne büntetni, aki az elmebeteget „kiengedi”, vagy netán fegyvert is ad neki. Itt nyilvánvalóan a közvetett tettességre gondoltak, és jogtudatuk helyesen tükrözi ezt a kérdést. (Az adatgyűjtés időpontjában adták hírül az újságok a szaúdi Fejszál király meggyilkolását, s ezekben a hírekben a király gyilkosa elmebetegnek volt feltüntetve. Nagyon sokan ezt a példát hozták fel arra, hogy milyen helytelen elmebetegnek fegyvert adni a kezébe.)

Az ittasság nem mentesítheti az elkövetőt a büntetés alól, ugyanúgy bűnhődnie kell. Annál is inkább, mert sokan azért isznak, „hogy bátorságot merítsenek”. A részegséget jónéhányan sui generis bűncselekménynek tartják, és először pénzbüntetéssel, súlyosabb esetben szabadságvesztéssel is büntetnék. Ti. *„az elmebaj az betegség, de a részegség már bűn.”* A

részegeket mindenképpen elvonókúrára kell kötelezni, és nagyon sokan helyeslik az újonnan bevezetett szigorított őrizet intézményét (aminek ugyan hivatalos nevét nem tudták, de hallottak róla).

Megfogalmazódott olyan nézet is, amely szerint az ittas elkövetőt még az esetben is ugyanúgy kell megbüntetni, mint a józant, ha – „*akár önhibáján kívül is – leittatták*”. Az indok: „*Minek ment olyan helyre, olyan társaságba!*” Úgy vélik, súlyosbítja az esetet, ha olyan ember iszik, aki tudja, hogy nem bírja az italt, s ezután követ el kihágást.

A műveltséget, iskolázottságot mindenképpen értékelendőnek tartják a felelősségre vonást illetően. „*Aki többel rendelkezik (észben), több a felelőssége is, jobban kell látnia a tilalmakat, kötelezettségeket.*” Ez olyan, mint katonáéknál: „*a tisztnek a rekrutánál többet kell tudnia, de nagyobb a felelőssége is.*” Úgy vélik, hogy „*a műveltebb általában tudja is, hogy reszkiroz.*” Következésképpen az iskolázottabb elkövetők cselekményét súlyosabban büntetnék.

A visszaesést, különösen a többszörös visszaesést igen jelentős súlyosító körülménynak tekintik. Véleményük szerint ma túlságosan kesztyűs kézzel bánnak a megrögzött bűnözőkkel. Ezeket „*nem kéne kiszolgálni, hanem meg kéne utáltatni velük a börtönt, enyhébb bűncselekményekért is nagyon súlyos büntetést rájuk szólni. A cigányok is tele pénzzel jönnek ki a börtönből*”. A visszaesők megbüntetésére, a cselekményük megtorlására a mai börtönöket nem tartják alkalmasnak; szigorított felügyelet mellett, nehéz munkával büntetnék a megrögzött bűnözőket. Vannak azonban, akik szerint éppen ellenkezőleg a bűnözők lelkével kellene foglalkozni. „*A mai börtön csak embersanyargatás*”.

Megint mások úgy vélik, hogy a bűnözőknek „*talán a vérükben van valami*”, s a bűnözési hajlam öröklődik. Tehát ezt a körülményt is figyelembe kellene venni. A legkülönbélebb nézetek egy ponton találkoznak: jelenlegi információik szerint igen enyhének, humánusnak találják azt a bánásmódot, amelyben a visszaesők részesülnek.

A büntetés alól a jó cél sem mentesíthet senkit. Csupán arról lehet szó, hogy enyhítő körülményként essék latba. Példaként a karácsonyfa, tavasszal a májusfa-állítás céljára kivágott és elvitt fát említik, s ezt az esetet ugyanolyan lopásnak minősítik, mintha közönséges haszonszerzési célzattal követték volna el a cselekményt.

Rendkívül érdekes a bűnösség – szándékosság, gondatlanság – megítélése. Abban általában egyetértenek, hogy a szándékosan cselekvő tettes nagyobb büntetést érdemel, mint a gondatlan, de e két fogalmat igen nehezen tudják definiálni. Az általuk magyarázatként felhozott példák pedig teljes káoszt tükröznek. *„Amit százszázalékos szándékkal csinál valaki, az szándékos”. „Mindenki szándékosan cselekszik”.* (Ez utóbbi vélemény megformálásakor nyilvánvalóan szem elől tévesztette az adatközlő, hogy a kérdés elsősorban a bekövetkezett eredmény és a cselekmény viszonyára vonatkozott. Magától értetődik, ugyanis, hogy az ember egy bizonyos magatartást szándékosan – pontosabban: tudatosan! – tanúsít, de nem feltétlenül kívánja a más számára káros esemény bekövetkezését.)

Véleményük szerint a gondatlan, „feledékeny, tudatlan” elkövetést enyhébben kell megítélni, de különbséget látnak ezen belül is a vezetőik és beosztottak, valamint egyes elkövetési körülmények között. A magasabb beosztású, ha anyagi kárt okozott, először is fizesse meg (átléptünk a polgári jog területére!), és súlyosabb esetben váltsák le. A munkahelyen, munkavégzés közben gondatlanul elkövetett cselekményért sokkal enyhébben büntessék meg az elkövetőt, mint például az úton eszeveszetten száguldozó és balesetet okozó gépjárművezetőt.

Irracionális, babonás cselekmény miatt a faluban senki sem szabna ki büntetést. Szemmel verés, ráimádkozás esetéről helyben nem is hallottak. Az ilyeneket, ha el is követnék, butaságnak és tudatlanságnak tartanák, nem bűnnek.

A több elkövető esetét megítélve szilárdan tartja magát az a nézet, hogy a felbujtót jobban meg kell büntetni, mint az *„egyszerű”* társakat. Tudják, hogy erre vonatkozólag *„még az újságban is különbséget tesznek”,* s úgy vélik, hogy a *„bíróság is kiválasztja a főkolompost”.* Ez hasznos, mert *„amúgy is nagy a bűnözés, jó ha a gonosztevőkre megkülönböztetett büntetés vár.”* A felbujtó miatt pedig, sokan csatlakozhatnak a *„bandához”,* s később már *„egymást heccelik”.*

A galériabűnözést nagyon veszélyesnek tartják.

A kényszerszert csupán egyetlen megkérdozett tartotta olyan enyhítő körülménynek, ami a büntetés kiszabásának a mellőzését is lehetővé teszi. Általában a kényszerítettet megbüntetnék, esetleg csak jelképesen, de úgy vélik, *„rendes ember nem kerülhet olyan körülmények közé, hogy meg-*

zsarolják”, s „*valamit mindenkinek módjában áll csinálni a bűn elkövetése ellen*”. Igen nagy áldozatot kívánnának meg – legalábbis elméletben – embertársaiktól. Természetesen a legsúlyosabban a kényszerítőt büntetnék meg, a kényszerítettet a kényszer nagysága arányában. „*Valami kibúvó mindig van, nem kötelező elvállalni*” – mondják, és ítélnék.

A tévedés sem menti teljes mértékben a cselekményt a kaposszekcsői-ek megítélése szerint. Különösen e téren tulajdonítanak nagy jelentőséget az iskolázottságnak, ugyanis a magasabb képzettségűek által elkövetett bűncselekményt alig-alig vélik enyhébbnek a tévedés miatt, mondván, hogy „*akinek több iskolája van, annak jobban is kell tudni, hogy mit csinál*”.

Az önvédelem jogosságát valamennyien elismerik, mértékét is nagyjából egységesen ítélik meg. Csupán egy olyan vélemény hangzott el, amely szerint a védekező „*akármit okozott*”, nem büntethetik meg. A többség szerint azonban, nem szabad túllépni a védekezés szükséges mértékét. Ez a véleményük azért érdekes, mert úgy sejtem, nem jogismereten alapszik!

Álláspontjukat többféleképpen fogalmazták meg: nem szabad súlyosan büntetni a védekezőt, még ha kárt okozott is, (de azért meg kell); csak akkor ítélné el a támadót megsebző jogos védelmi helyzetben lévőt, ha előbbi meghalna, vagy sebei igen súlyosak lennének („*mert így a védekezőből támadó lesz*”); kizárólag „*egyenrangúan*” szabad védekezni, ha csak nincs erőkülönbség az affér szereplői között.

A védelem szükséges mértékét túllépő mentségének azt hozzák föl, hogy abban a szituációban „*nem jut eszébe, hogy nem kell megijedni*”, vagyis nem tud gondolkodni, józanul mérlegelni.

A jogos védelem másokra is kiterjed, nézetük szerint „*a bajban lévőnek mindig segíteni kell*”. A közömbösséget ezért erősen elítélik, s ennek megerősítésére említik meg a budapesti aluljáróban több tucat ember szemeláttára agyonvert cigányprímás esetét, amelyről a televízió és a sajtó adott hírt annak idején.

Hasonló eset történt a szomszéd faluban is, de azt más tanulsága alatt emlegetik: egy cigány férfi ütlegette élettársát az italtolt előtt. Két magyar férfi az asszony segítségére sietett, mire a cigány egy hirtelen mozdulattal elvágta az egyik férfi nyakát. Az emberek nagy felháborodással emlegetik, hogy a cigányt nem „*kötötték föl*”, és így nem csoda, hogy senki nem mer beavatkozni egy verekedésbe. Mindezzel együtt nagyon fontos

kötelességnek tartják a veszélyeztetett ember megítélését. Egy nyolcvanéves, gyöngé parasztember meséli: *„Egyszer a szomszéd berúgott. Én a konyhaablakból figyeltem, hogy nem tesz-e valamilyen kárt magában, vagy másban, s ha kellett volna, megakadályozom”.*

Az önbíráskodást viszont helytelenítik: *„azért van a törvény”.* A többség minden körülmények között elítéli, csupán egy ember vélekedett úgy, hogy az „önsegély” helytelen ugyan, de szükséges, *„különösen a cigányok ellen, mert azok annyit lopnak, hogy az ember nem győzné az előljárássághoz futkosást.”*

A végszükségben okozott kárt véleményük szerint meg kell téríteni, egyébként azonban az ilyen súlyos körülmények között elkövetett cselekmény nem büntetendő. Elengedhetetlen feltétel, viszont, hogy a magatartás célszerű legyen, és valóban egy nagyobb kár elhárítására szolgáljon.

Felelősségre vonás, megtorlás, bíráskodás

A megkérdezett kaposszekcsőiek egybehangzó véleménye az, hogy a felelősségre vonás minden esetben az állam feladata, *„mert mi lenne, ha mindenki maga intézné el a sérelmét?”* *„Saját bírása az ember nem lehet”.* Megint szóba kerül a „szép szó”, mert *„azzal többet el lehet érni, s ha úgy nem megy, akkor kell hivatalos helyhez fordulni”.*

Egy-egy személy, de még a falu sem járhat el ítélőszervként, mert nem pártatlan. Ezért tartják rossznak, elfogultnak a társadalmi bíráskodást. (A contrario kiderült, hogy nagy bizalom nyilvánul meg a bíróságok irányában.) Az önbíráskodást is azért helytelenítik, mert *„tízszor nagyobb kárt okoz, mint az eredeti sérelem”:* például a tolvajt megverik, az bosszút áll, az újabb bosszút szül és így tovább... Egyetlen esetben bíznak az érintettre az ügy elintézését, ha először a *„szebbik utat”* választaná: megegyezéssel, szép szóval intézné el. A helyi szövetkezeti nyugdíjas öreg csősz mesélte ennek alátámasztására a következő történetet: *„Egyik tavasszal egy szekcsői gazda belegázolt a téesz vetésébe. Rászóltam, mit csinál, miért tapossa le a vetést. Azt válaszolta: fáj az agának? Kétszeresen is – mondtam. – Egyszer, mert agának nem fáj, másodszor azért, mert megkárosít minket. Az az ember szó nélkül elment.”*

A bosszút és a lincselést egyértelműen elítélik. Véleményük szerint egyiknek sincs értelme, jobb, ha a bíróság dönt, *„mert ott védő is van”*. A tálió elvét ugyancsak élesen elvetik: *„annak sohasem lenne vége”*. Vérboszszúnak, komolyabb bosszúállásnak még az emléke sem él a faluban.

A házi büntetőhatalmat illetően úgy vélik, hogy bizonyos mértékig szükséges, de csak az apát illeti meg, és nem is annyira (testi) fenytői, mint inkább a nevelői hatalom. Különös jelentősége azért van, mert *„a családi dolgokat a törvény nem szabályozza.”*

A büntetés célja

Általános vélemény szerint a büntetés célja a megtorlás, a kiegyenlítés – *„hogy a bűnös méltó jutalmát megkapja”* –, továbbá az elrettentés: *„a büntetés olyan legyen, aminek értelme is van”*. A harmadik cél a javítás, *„hogy okuljon a tettes”*. Általában azért kell büntetni, *„hogy a szabálynak legyen értelme”*, vagyis tisztán látják a szankció jelentőségét.

E gondolatkörhöz tartozik még az elévülés is, amelyről csak azt tudják, hogy van, de arról, hogy mértéke hogyan alakul, nincs elképzelésük. (Akadtak, akik a polgári jog analógiájára (?) fix időt véltek tudni, és ezt 10 évben állapították meg. Az elévülés létét általában helyesnek tartják, mert, *„ha olyan, úgyis retteg a káder, elég büntetés az annak, hogy bizonytalanságban van”*. Néhányan azonban ellenkező véleményen vannak: *„Ha a sokszor parancsra elkövetett háborús bűnök nem évülnek el, hogyan lehet, hogy az egyéb bűnöket elfelejtik?”* Akármilyen hosszú idő telt is el, akármilyen jól viselkedett is az elkövető később, a büntetést legfeljebb enyhítenék, de nem hagynák el.

Büntetésnemek

Az állami büntetésekkel kapcsolatos vélekedések tárgyalása előtt ejtsünk néhány szót a népi „társadalmi” és a népi „jogi” büntetésekről. Papp László nagyon helyesen elkülöníti ezeket a fogalmakat, amíg Szendrey Ákos – mint fentebb láttuk – ugyanezt elmulasztja. /67/ /68/

Sajnos, Kaposszekcsőn sem a „társadalmi”, sem a „jogi” típusú népi büntetések nem mutathatók ki ilyen rövid, és a felszínen mozgó vizsgálat során. Csupán a hatóságok által is elítélt cselekmények bizonyos hatása figyelhető meg egyes, korántsem egyedi szokásokban.

Aki bűncselekményt követett el, és ez kitudódik, számíthat rá, hogy ezután „rossz szemmel nézik”, „nem tekintik egyenrangú polgárnak”, s olyat is ráfognak, amit nem ő követett el. Az ilyen embertől – különösen, ha már börtönben is volt – óvakodnak, magatartását figyelik, egymást informálják, figyelmeztetik. Különösen súlyosan ítélik meg az élet és a testi épség ellen irányuló bűncselekményeket, és mivel ilyenek a faluban emberemlékezet óta nem fordultak elő, nincs olyan személy, akivel szemben a fenti megkülönböztetésre szükség volna.

Említettem már, hogy a kaposszekcsőiiek a társadalmi tulajdon sérelmére vétőket nem ítélik el olyan súlyosan. Egy néhány évvel ezelőtti lopás elkövetői – akik a köztulajdont károsították meg –, ma ugyanolyan megbecsülésnek örvendenek, mint azelőtt. (Vagyis nem soknak, de a bűncselekmény miatt kevesebbnek sem.) Az ilyen okok miatt bebörtönzöttekkel szemben csak annyi történik, hogy eleinte beszélnek róluk, de mivel „minden csoda három napig tart,” hamarosan elfelejtik a tettüket, quasi rehabilitálják őket. Csak azt nem tudják megbocsátani, ha az ilyen jellegű cselekmény – amelyek zöme az ötvenes évek nehezebb periódusaiban fordult elő – munkakerüléssel, csavargással párosul. Az ilyen embert kiközösítik, megvetően és lekicsinylően beszélnek róla, gúnynevet ragasztanak rá: „Pesti Jancsi”, „Kuka Laci”. E nevek viselőinek kocsmázó, munkakerülő életmódját sokkal súlyosabb véteknek tartják, mint néhány kisebb jellegű vagyoni bűncselekmény elkövetését. Legalább ilyen mértékben ítélik el az erőszakos cselekmények minden fajtáját, különösen a németek. Az ő részükről sohasem fordult elő semminemű erőszakoskodás, amely a közvélemény haragját kiválthatta volna.

Az „állami”, hatósági büntetésekkel kapcsolatban elég jelentős a jogismeret, de csak a fő büntetési nemek ismeretéig terjed. A szabadságvesztés végrehajtási fokozatairól például alig van némi fogalmuk. A halálbüntetést egyértelműen *helyeselik*, semmiképpen sem tartanak jónak az eltörlését. Ezt tartják az egyetlen hatékony elrettentő eszköznek. Néha-nyan a „száz százalékos szándékkal” elkövetett emberölést minden tovább-

bi nélkül halállal büntetnék: „*életért életet*”. Már csak azért is szükséges büntetési eszköznek vélik, mert „kiirtja” a társadalomra veszélyes elemeket, akik közül jó pár „*ki tudja, mit tervez még, s ezáltal egy élet kioltásával tíz megmenekülhet*”.

A halálbüntetést egyesek szerint 18, mások szerint 20 éves kortól lehet végrehajtani – ez találgatás, nem jogismeret! –, és ezt a korhatárt nem is kellene lejjebb vinni, igaz, föl sem emelni. A végrehajtást illetően néhányan úgy vélekedtek, hogy a villamosszék vagy a golyó lenne a „*legkényelmesebb*”. Egyes esetekben már-már a szadizmussal rokon végrehajtási módokat ajánlottak, például a szigetvári taxis gyilkosokat és a tettyei gyermekgyilkost illetően.

Az életfogytig tartó szabadságvesztésről legfőbb mondanivalójuk az, hogy „abból 10-15 év után kiszabadul az elítélt”. Hangsúlyozzák ugyan, hogy talán nem minden elítélt, mégsem tartják olyan komoly büntetésnek, mint amelyet a neve mutat. Egy kissé a halálbüntetés alóli kibúvót látják benne, s akad, aki az egész intézményt szükségtelennek tartja: a szabadságvesztés időtartamát 15 évben maximálná, azon túl már csak halállal büntetne. A jelenlegi gyakorlatban azt a hibát látják, hogy a hatóságok „*túl hamar bedőlnek a rab (színlelt) jó magaviseletének, és korán részlegelik a büntetést.*”

Jellemző, hogy adatközlőim igyekeztek „jogásziasan” fogalmazni, s megfigyelhető volt az is, hogy a sajtóból szerzett ismereteiket, tapasztalataikat egymás között megvitatják.

Az állami büntetésnemek tárgyalásával eljutottunk ahhoz a ponthoz, amikortól már csak ritkán válaszoltak a saját kútforrásukból. Ellenkezőleg: imponálni akartak, hogy mennyire ismerik (újságokból) a jognak ezt a részét. A hangsúly az *ismerésen* van. Vizsgának vették a kérdések feltevését, pedig az előbbieken – más kérdéscsoportokat vizsgálva – sokkal inkább a *véleményüket* fogalmazták meg. Le kell vonni tehát a tanulságot: a joggal nem hivatásosan foglalkozók körében a valóságos, illetve a téves jogismeretre alapozott jogtudatot találjuk csak meg. Kevés megszólított szekcsői fogalmazott meg valamiféle önálló jogérzetre utaló tételt.

A szabadságvesztés végrehajtásának fokozatait nagy többségük nem ismeri. A fegyházat még csak-csak megemlítik – lévén az régi fogalom –, a börtönt is megnevezik, de még ha valamennyit felsorolják is, a különb-

seget közöttük már nem tudják definiálni. Ennek jórészt oka lehet az is, hogy az elmúlt évtizedekben túl sok kísérletezés, változtatás történt ezen a téren, és csupán az ünnepnapokon újságot olvasó falusiak nem jegyzik meg ezeket a fogalmakat. A mélyebben érdeklődőt hamar leszerelik: „*Mink ott nem vótunk, nem is akarunk lenni.*”

A legszigorúbb börtönnek azt tartanák, amelyben az elítélt nem dolgozhatna, és nem érintkezhetne a többiekkel.

A pénzbüntetésről már sokkal inkább a saját fejük szerint nyilatkoznak. Ennek kiszabását a bűncselekmény jellegétől és nem a súlyától tennék függővé. Úgy vélik, hogy a vagyoni és tulajdon elleni bűncselekmények esetében kellene gyakrabban kiszabni. (Például a sikkasztóval ledolgoztatnák a károkozás összegét.) A vagyonekobzást, mint mellék-büntetést helyeselik, de csak vagyoni jellegű bűncselekmények esetén. (Politikai bűncselekmények miatt semmiképpen sem szabnák ki.)

Egyes bűnök, bűncselekmények

Bűnnek, de nem bűncselekménynek tekintik a trágár, illetlen beszédet, a kevélységet, az állatkínzást, a levéltitok megsértését. A trágárkodás, káromkodás csak akkor nem bűncselekmény, ha nem valósít meg becsületsértést vagy rágalmazást.

A gőgös, kevély embert megvetik, mert „*már a Biblia is azt mondja, hogy Isten a kevélyeknek ellenére áll*”. Az állatkínzás megvetendő, hiszen az állatok többsége hasznos. „*Rendes eszű ember ilyet nem tesz.*”

Igen meglepő, hogy a levéltitok megsértését – „*más levelének elolvasását*” – csupán súlyos illetlenségnek tekintik. Nagyon valószínű, hogy ezt a cselekményt úgy értelmezik, hogy az nem más, mint a *már felnyitott* levél elolvasása, s ezért ítélik meg ilyen enyhén.

A bűncselekmények elkövetői közül a becsületbe gázolót, az emberi méltóságot megsértőt sokkal súlyosabban ítélik meg, mint a vagyoni elleni bűncselekmények tetteseit. (E kérdés kapcsán a kaposzkecsői büntetőjogi és családjogi szemlélet szembenállására a korábbiakban már rámutattam.) Úgy vélik, hogy „*kétezer forintot vissza lehet fizetni, vagy jószántából, vagy törvényre, de ha valaki mások becsületét kockáztatja, azt nehezebb jóvátenni.*”

Utaltam már arra is, hogy a részegeskedést, munkakerülést rendkívüli módon megvetik. Ugyanilyen súlyos megítélés alá esik a család elhanyagolása, a gondoskodás elmulasztása. Az ilyen esetekben azonban nem egyformán minősítik az apát és anyát. A nő mindenképpen elítélendő, a férfi cselekménye csak akkor súlyos igazán, ha gyermeke is van. A házasságtörést mindkét fél részéről egyformán ítélik meg. *„Az mindig közös. Mindkét fél hibás ezért vagy azért...”*

Álláspontjuk szerint a kisebb családi perpatvarokba az államnak csak akkor kell beavatkoznia, ha életről vagy más fontos értékről van szó. Mindenesetre a mostaninál hamarabb kellene a közhatalomnak közbeavatkoznia. Szerintük a hatóság eléggé „tartózkodó”. Elmesélnek egy esetet, ami a szomszédos Jágónak községben történt:

„A férfi tengerész volt, ritkán járt haza, s akkor féltékenykedett. Súlyos veszekedésektől volt hangos a környék, de mind a szomszédok, mind a rendőrök közömbösek maradtak. Végül az asszonyka kétségbeesésében elvágta mindkét gyerekének torkát, s felakasztotta magát.” Véleményük szerint ezt a tragédiát a társadalmi közeg és a közhatalom kellő odafigyeléssel megelőzhette volna.

A leányanyaság oka szerintük az, hogy a mai gyerekeket nem nevelik rendesen. A szülői tanítás, nevelés sokat segítene, ha a gondviselők a nagykorúság eléréséig becsületesen foglalkoznának a fiatalokkal. Egyébként a *„megesett lány”* tettét nem hogy bűncselekménynek, de még nagyobb vétségnek sem tekintik: *„Nem volt szerencséje. A városban, leányszálláson nagyobb a veszély, könnyebben megesik az ilyesmi.”*

A testi épség és az élet elleni bűncselekmények

A verekedés általában elítélendő cselekmény, de többek szerint *„néhány pofon nem árt”*, vagyis az még nem verekedés, különösen, ha jogosan adják. Ti. *„senki sem szereti, ha arcul ütik, és azt vissza lehet adni.”* A súlyosabb verekedést viszont már erősen meg kell büntetni, hiszen az már bűncselekmény. Ráadásul az a veszélye is megvan, hogy ártatlannak is bajt okozhat. A keletkezett sérülést akkor tekintik súlyosnak, ha orvost kell hívni, s az súlyosnak minősíti. A *„nyolc napnál tovább gyógyítandó a*

súlyos, az ennél kevesebb alatt gyógyuló a könnyű sérülés, de ezt orvosnak kell megállapítani.” Ez esetben világosan megállapítható a helyes jogismeret, ami bizonyára az újságok precíz fogalmazásának köszönhető. Adatközlőim nem bocsátkoztak találgatásokba: egyöntetűen az orvost jelölték meg, mint a kérdés eldöntőjét.

Az emberölésről fentebb már volt szó, de itt is meg kell jegyezni, hogy tettesét nagyon szigorúan megbüntetnék, hiszen az elkövethető legsúlyosabb bűncselekménynek tartják. Az emberölést – de különösen, amit nyereségvágyból követtek el – halállal, de legalább is életfogytiglani szabadságvesztéssel torolnák meg.

A nemi bűncselekmények közül az erőszakos nemi közösülést – az „erőszakoskodást” – tartják a legsúlyosabbnak, különösen annak gyakori előfordulása miatt. A legfantáziadúsabb büntetéseket alkalmazzák, amelyek között dominál a kasztrálás. A fajtalankodást és a homoszexuális cselekményeket is bűnnek, mi több: bűncselekménynek tekintik, függetlenül attól, hogy mely életkorban, s hogy megegyezéssel vagy erőszakkal történt-e a cselekmény.

Az öngyilkosság megítélése igen egységes: még a vallásos érzelműek sem tekintik bűncselekménynek. Úgy vélik, nem követ el bűnt, mert csak saját magát veszélyezteti, maga ellen vétkezik, s joga van az életével rendelkezni. Így érthető, hogy a sikertelen öngyilkosság elkövetőjét sem büntetnék meg, mert *„ki tudja, hogy miért tette”*. Úgymond, az a baj, elkeseredés a legnagyobb büntetés számára, amely suicid cselekményére sarkallta. Legfeljebb azt kell megvizsgálni ilyenkor, hogy nem bűncselekmény elkövetése miatt – a felelősségre vonástól való félelemből – kísérelte meg az öngyilkosságot.

Érdekes, hogy az öngyilkosságban való közreműködést sem tartják büntetendőnek, mondván: *„Ha életben marad az öngyilkosjelölt, akkor miért kellene megbüntetni a segítőjét? Ha pedig meghal, akkor már úgymond mindegy.”*

A magzatelhajtást általában elítélik, ha „titokban”, azaz nem orvosi közreműködéssel történik. Ez utóbbi esetben is inkább a műtét elvégzőjét büntetnék meg súlyosabban, mint az anyát, aki sokszor „kényszerből” cselekszik. Mindez nem jelenti azt, hogy az anyát teljesen fölmentenék: *„A lánynak legyen annyi esze...”*, hogy ne kerüljön ilyen helyzetbe. Az eset megítélésekor mindenképpen figyelembe vennék az eset összes kö-

rülményeit, például az anya vagyoni helyzetét. Összességében az volt a benyomásom, hogy inkább mentegetnék az ilyen anyát. Ismét hangot kapott az a felfogás, amely szerint „mindenkinek a saját lelkiismeretére kell bízni a dolgot”.

Vagyon elleni bűncselekmények

E bűncselekmények sorozatában leghelyesebb első helyre venni a lopást. Főleg azért, hogy ennek fogalmát tisztán lássuk, és megkülönböztessük azoktól a cselekményektől, amelyeket a kaposszekcsői nép *nem* sorol ide. Nem tartják lopásnak például a talált tárgy megtartását, habár elítélik, s a legkevesebb, hogy illetlen cselekedetnek tekintik. Ugyanis a talált tárgyat – a nagyon kis értékűt kivéve – „*be kell szolgáltatni hivatalos helyen*”. Azt az értéket, amelytől bűnnek tekintik a tárgy megtartását, nem tudják pontosan meghatározni, de körülbelül 50–100 forintot tehető. (*A dolgozat készítésének idején 10–20 liter üzemanyag ára. HJ*)

Ugyanígy nem tartják lopásnak az orvhalászatot és –vadászatot, de csak ezért nem, mert sui generis bűncselekményként értékelik, s természetesen elítélik, ha nem is súlyosan. Az enyhébb megítélés alapja az a kérdésbe foglalt régi nézet, hogy „*miért csak a kiváltságosoknak jár a halászat, vadászat joga*”? Mások szerint az orvhalászat, orvvadászat csak akkor bűncselekmény, ha a sértett anyagi áldozatot hozott az állományért, vagy ha a cselekmény tilalmi időben történt.

Nem tartják lopásnak, különösen nagy bűnnek sem, ha valaki azért szakít le néhány szem gyümölcsöt más fájáról, hogy ott helyben elfogyassza. Csupán abban térnek el a vélemények, mekkora mennyiséget értsenek a „néhány szem”. A Felvidékről betelepített magyarok szerint „*otthon*” ez a mérték úgy alakult, hogy „*amit a vállán el tudott vinni, az az övé lehetett*”, de a kaposszekcsői németeknél nem volt ennyire bőkezű a szokás. Itt a néhány szem valóban csak azt a két-három darab vagy fürt gyümölcsöt, terményt jelentette, amit ott mindjárt meg is lehetett enni. Újabban pedig „*egy nájlonzacskót*” emlegetnek a büntetlen elvitel felső határaként.

Lopásnak – a fentiekből némiképp logikusan következően – az engedély nélküli, szántsándékkal történő *eltulajdonítást* értik. A pusztán elvett, de el nem vitt tárgyat még nem tekintik ellopottnak, tehát fogalmaink szerint az elvétel önmagában még nem elegendő a bűncselekmény megállapításához. Ellopni nemcsak tárgyi, hanem szellemi javat is lehet. Véleményük szerint elsősorban a szándékon múlik, hogy valaki lopást követ-e el, vagy csupán „tévedésből” vitt el valamit. Fontos az eltulajdonítás szándéka: *„Az akarát annyi, mint a cselekvés!”* Ez a mondás a következő anekdotából származik:

„Egyszer a cigány elhatározta, hogy lovat fog lopni. Mivel a papnak voltak a legszebb csikói a faluban, az éjszaka leple alatt az ő istállójába osont be. Éppen a kötelet bogyogatta, amikor a pap tetten érte.

– Megvagy, gazember – kiáltotta –, el akartad lopni a lovaimat!

– Dehogyan akartam – védekezett a cigány. – Éppen csak nézegettem őket. Csak azt néztem, milyen jó lenne elvágtni velük.

– Na, látod! – így a plébános. – Most bevallottad, mert akarni annyi, mint cselekedni.

Eltelt néhány hét. Hogy, hogy nem, az egyik nap a plébános lovai elszabadultak a kötőfékről és messzire elkóboroltak a határban. Meglátta ezt a cigány és belehajtott a őket egy frissen zöldellő zabtáblába. A föld tulajdonosa följelentette a plébánost a bírónál, aki nyomban meg is idézte.

– De hát az én lovaim nemrég ettek, azok nem legelhették le a zabot! – érvelt a pap.

– Még nem legelték – szólalt meg a tanúként beidézett cigány. – De éppen a tisztelendő úr mondta, hogy akarni annyi, mint cselekedni!”

A bekerített, zárt helyről történő elvitel sokkal súlyosabb megítélés alá esik. Az már „betörés”, „valóságos lopás”. Nagyobb a tolvaj bűne, mert tisztában van vele, hogy az adott birtoktárgy hová tartozik. Még a sértett hanyagságát – nyitott ajtó, ruha kint felejtése – sem tekintik méltánylandó körülménynek. Az alkalom, ami „szüli a tolvajt”, nem mentség a szemükben. Ennek alátámasztására jegyzi meg, hogy nem helyes, ha „bőbörög a rendőr, miért nincs lezárva a kerékpár”. Abból indulnak ki, hogy az a normális állapot, ha nem kell mindent elzárni.

Az orgazdát szinte kivétel nélkül súlyosabban büntetnék, mint a tolvajt, mondván: *„ha nem lenne orgazda, nem lenne tolvaj sem”*. Az orgazda

egyetlen mentségül azt hozzák fel, hogy nem mindig tud a holmi lopott voltárol. *„Nem lehet mindig vizsgálni egy idegent, ha veszünk tőle valamit.”* Néhányan azt is az orgazda mentségére hozzák fel, hogy *„gyakran a tolvaj kezdeményez”*.

A lopást, csalást, sikkasztást, rablást alig, vagy egyáltalán nem tudják megkülönböztetni egymástól, de nem is igen akarják. Tulajdonképpen szinonim fogalmakként kezelik ezeket, és felváltva használják bizonyos – inkább érzelmi, hangulati – kifejezésbeli differenciálásra. A csalás például *„olyan lopás, ahol az egyik becsapja a másikat”*; vagy *„a csalás olyan lopásféle, de csak majdnem”*. *„A lopás, csalás, sikkasztás ikertestvérek: egyik sem rendes dolog”*. Különbség csak e bűncselekmények súlyozásában van: a lopást tekintik a legelítelendőbbnek. A sikkasztást szinte kivétel nélkül hivatali bűncselekménynek tartják: *„azt általában jól öltözött emberek követik el...”* De találkozunk olyan nézettel is, amely a sikkasztás genus proximumát abban látja, hogy hosszabb ideig tart a felfedezése. Az egyik adatközlő szerint *„a pénztári hiány nem mindig sikkasztás, különösen akkor, ha nem a maga számára szerez”*. (Az igazsághoz tartozik, hogy e vélemény megfogalmazója azért képviselt ilyen megértő álláspontot, mert baráti körében előfordult már sikkasztás.) Számomra igen meglepő volt, hogy ugyanezt a nézetet egy másik adatközlő is vallotta, amikor az előbbitől teljesen függetlenül így vélekedett: *„A sikkasztás és lopás ugyanaz, de a sikkasztónak nem mindig van anyagi haszna belőle; lehet, hogy másnak dolgozott.”* (Ergo, mérsékelni lehet a büntetését.)

A rablás megítélése is meglehetősen eltérő. Van, aki azáltal különbözteti meg a lopástól, hogy értékesebb tárgyra irányul az eltulajdonítási szándék: *„Értékes tárgy ellopása a rablás”*. Mások szerint a rablás szándékos (?), *„valóságos”* betörés. Vagyis *„ki milyen módon tör be, az dönti el, hogy rablás vagy lopás történt-e”*. Megint más vélemény, hogy a rablás *„kitervelt lopás, mint például a kasszaifurás”*. A rablást általában személyekkel hozzák kapcsolatba, de ilyenkor az emberrablásra gondolnak.

A zsarolás fogalmát adatközlőim túlnyomó többsége nem tudta megfogalmazni még a saját szavaival, példákon keresztül sem. Valószínűleg annyira nem tekintik önálló bűncselekménynek, hogy vele kapcsolatban nem hogy jogi ismereteik, de még saját elképzeléseik sincsenek. Kivételesnek tekinthető, ha megközelítően pontos definícióval és

példával találkozhatunk. Eszerint a zsarolás lényegében jogtalan igénylés, jogtalan követelés. *„Ha tudok egy személyről, aki valamit csinált, és erre nem jöttek rá, akkor én zsarolhatom ezzel.”* Csupán a teljesség kedvéért közlök még egy példát, amely a zsarolás kapcsán hangzott el, bár távol esik annak valós fogalmától: *„Van olyan fajtája is, hogy valaki idős házaspártól már eleve azzal a szándékkal kér kölcsönt, hogy azt soha meg nem adja.”*

Az elmondottak alapján úgy tűnik, hogy terminológiájuk legnagyobb közös többszöröse a lopás. Mindent ezen keresztül, ehhez viszonyítva, ennek segítségével fogalmaznak meg. Így érthető, hogy az egész bűncselekmény-komplexumot – ideértve a zsarolást, mint minősítő körülményt, s egyben módszert – egyetlen bűncselekménynek tartják, amelynek több neve, netán több elkövetési módja van. Nézetük szerint a zsarolás csupán színezi a lopást vagy rablást – valamiféle erőszakosságot sejtének mögötte. A csalás képzetük szerint valami furfangos módon elkövetett lopás. A sikkasztás „urak”, funkcionáriusok által elkövetett vagyon elleni bűncselekmény.

Figyelemre méltó az is, ahogy a „valóságos” jelzőt, mint büntetőjogi fogalmat használják. Ami „valóságos”, az hangsúlyosabb, brutálisabb elkövetése az alapbűncselekménynek, esetünkben a lopásnak. Érdekes jelenség ez, mert sajátos büntetőjogi szemléletet tükröz. Eltérően a többi bűncselekményétől, az imént tárgyalt vagyon elleni bűncselekmények ka-posszekcsői megítélése a törvényi meghatározástól speciális módon eltér.

Az uzsora megítélése terén is elég nagy a fogalmi zavar. Itt megközelíthetően két nézet körvonalazható. Az egyik szerint *„uzsorás az, aki végszükségben lévőknek nagy kamattal ad kölcsönt”*. A másik úgy véli, az az uzsorás, aki *„tudja, hogy mennyi a rendes ár, de annál többet kér egy áruért. Kihaszználja a vevő elmebaját vagy valami mást”*. De ez utóbbi csoport szerint is az uzsora fogalma alá tartozik, ha valaki a „normálisnál” magasabb kamatot ki a kölcsönszerződésben. Mindebből arra lehet következtetni, hogy ismételten gyűjtőfogalommal állunk szemben, vagyis az uzsora is közös neve minden olyan visszaélésnek, amely más szorult helyzetének kihasználásával jár.

Az igazságszolgáltatás elleni és politikai jellegű bűncselekmények

Az előbbi illetően adatközlőim elég egyértelműen fogalmaztak: a „*hamis tanúság*” (Biblia!) bűncselekmény, „*mert ilyenkor elferdítik vagy elhallgatják az igazságot*”. „*Így nem lehet igazságosan ítélni, mert ártatlan embereket is meghurcolhatnak*”. Szerintük különösen veszélyes ez a cselekmény büntetőügyekben, ahol a bíróság sokat épít a tanúvallomásokra. Ezért az itt elkövetett hamis tanúzást szigorúbban büntetnék, mint a polgári perben elhangzottat.

Az állam elleni bűncselekményeket súlyosnak tartják, mondván: „*az mindig a fennálló állam ellen irányul, s ezt egy rendszer sem veszi jó néven*”. A merénylet – például egy vezető politikus ellen – hasonló megítélés alá esik, mert „*nemcsak egy ember életét oltják ki, hanem egy egész ország veszt el a fejét*”. (Itt Fejszál király 1975. március 25-én történt meggyilkolására utaltak.) Úgy vélekednek, hogy politikai gyilkosság következtében „*egy-egy ország rendszere is megváltozhat*”, sőt nemzetközi konfliktus származhat az esetből. Szerintük minden ilyen ügynek „politikai” háttere van, s ebben az esetben a jelzőt pejoratív, rosszalló értelemben használják.

E kérdéscsoporton belül nehéz volt szubjektív állásfoglalásra bírni adatközlőimet. Minden cselekményt igyekeztek „tárgyilagosan”, az állam, a rendszer szemszögéből értelmezni.

A családdal kapcsolatos jogi szokások a kaposszekcsői németek körében

Az alábbiakban olyan életviszonyokat szabályozó normákkal találkozunk, amelyeket az „állami”, az írott jog akaratlanul vagy szándékosan társadalmi körben, a klasszikus szokásjoghhoz legjobban közelítő mértékben engedett érvényesülni. E terület a családi élet, a párválasztástól, a házasságon keresztül a nagycsaládok kialakulásáig és megszűnéséig. Mint a legszemélyesebb jellegű életviszonyokkal, a tételes (írott) jog általában csínján bánt az állampolgárok magánéletének rendezésével, s csak ott és annyiban avatkozott bele, ahol és amennyiben azt magasabb érdekből szükségessé látta.

Ahogy az alcím is mutatja, első körben a párválasztástól a házasságkötésig tartó periódus normáit, szokásait gyűjtöttem össze Kaposszekcsőn. Az alábbiakban ismertetendő szokások ma már nem, vagy csak alig felismerhető formában élnek. Mivel a háború végéig a község lakosságának túlnyomó többsége német volt, e nemzetiség körében végeztem el a gyűjtőmunkát.

A kaposszekcsői németek ősei – szám szerint kilenc család – 1775-ben költöztek be a faluba Mercy generális Tolna megyei birtokairól. (69) Részesei voltak az úgynevezett második betelepedési hullámnak, amely a XVIII. század utolsó harmadában indult meg a németek által már 1720-1730 körül benépesített közép- és észak-tolnai falvakból az addig még gyér lakosságú baranyai községekbe.

Kaposszekcsőn is hamar virágzásnak indult a szorgalmas német közösség, amelynek lélekszáma az 1910-es években már meghaladta a hétszázat, a század negyedik évtizedére pedig a nyolcszázat, s ezzel a falu lakosságának túlnyomó többségét – háromnegyedét – alkották. Hatalmas törést jelentett a helyi németek körében (is) az 1947-ben és '48-ban végrehajtott kitelepítés, amikor is lélekszámuk kétszázhetvenre csökkent. Ennek az eseménynek a hatását a szokások vonatkozásában is észlelhetjük. (70)

A háború előtt a lakosság többsége kisbirtokos, tíz-tizenöt holdon gazdálkodó parasztember volt. A húsz kataszteri holdnál nagyobb földterülettel rendelkező gazda már tehetőس nagypolgárnak számított. Ilyenből azonban kevés akadt.

A németek kivétel nélkül evangélikusok, a magyarok kivétel nélkül katolikusok voltak. Ez természetesen házassági akadályt jelentett, de egyéb súrlódásokra sohasem adott alkalmat. Olyannyira tiszteletben tartották egymás vallását, hogy például katolikusok is adakoztak az evangélikusok harangvásárlásának céljaira. Általában is elmondható, hogy a falu két nemzetisége közötti viszony hosszú évtizedekre visszamenően kiegyensúlyozott, korrekt volt.

Párválasztás

A legények, lányok ismerkedése már a brancsban megkezdődött. A brancs a németeknél a fonóházhoz hasonló társas összejövétel volt, amelynek normarendszere hosszú időn át csiszolódott, míg ki nem alakult többé-kevésbé rögzült formája. A brancs elsősorban a lányok összejövele volt, de ebből természetesen sohasem zárták ki a fiúkat, legényeket sem, hiszen ez a dolog lényege szempontjából kontraproduktív lett volna.

Tizenkét éves kortól, a konfirmációt követő ősszel kezdtek el a lányok brancsba járni; tulajdonképpen ekkor értek el egyfajta értelemben vett nagykorúságot. Ettől kezdve a lány részéről egy fiúval rendszeresen mutatkozni lényegében az udvarlás elfogadásának számított, és a közösség számára is jelentőséggel bírt. A brancsozás segített a meglehetősen ritkán előforduló szerelmi házasságok kialakulásában is, hiszen a közösségi találkozások legfontosabb célja éppen ez volt: a párválasztás. Az ismerkedés megkönnyítése, a szigorú vagyoni törvények érvényesülésének bizonyos korlátozása. E célra a brancs meglehetősen „racionális” szabályai igen alkalmasak voltak. Ezek a közösségek ugyanis az egy korcsoportba – iskolai osztályba – tartozó lányokat gyűjtötték össze, s e társasághoz a három évvel idősebb fiúk csatlakozhattak. E szabály alól kivételt nem ismertek. Körülbelül ez a három év tekinthető annak a minimális különbségnek is, amelyet férj és feleség között kívánatosnak tartottak. *(A brancs szokásrendjének leírására a Háttér c. fejezetben bővebben visszatérek.)*

A lányok már tizenöt-tizenhét éves korukban igyekeztek férjhez menni, mert egy húsz-huszonkét éves lány bizony már „elkésettnek” számított. Néha előfordult, hogy egy-egy lány túl sokat válogatott – „felvágott” –, s végül pártában maradt. A leány és legény közti túl nagy korkülönbséget csak vagyoni áldozatvállalással lehetett kiegyenlíteni. Ugyanígy a csúnyaságot, a hibás termetet és más – igen csak relatív fogalomként kezelhető – hátrányos adottságot is. Volt például a faluban egy vöröshajú lány, aki a korabeli ízlés szerint emiatt csúnyának számított. Mégsem maradt pártában, mert végül egy szegényebb legény eljött a családhoz vőnek. Ilyen okok miatt volt lehetséges, hogy alig akadt vénlány a közösségekben: a kevésbé kelendő lányok szülei minden anyagi áldozatot meghoztak a sikeres férjhez menetel érdekében.

Az agglegényeket, vénlányokat egyébként Kaposszekcsőn sohasem csúfolták. A „tőkehúzás”, „szűzgulyahajtás” ezen a vidéken teljesen ismeretlen fogalom volt, ami feltételezhetően – sok más jelenséghez hasonlóan – a németek csendesebb, mértéktartóbb, szolidabb életfelfogásának tulajdonítható.

Huszonöt éves korának elérése után a lány már csak jóval szegényebb vagy testi fogyatékos vőlegényre számíthatott. A korkülönbségnek felső határa nem volt. Előfordult, hogy az apa egy jóbarátját jelölte ki leánya jövődöbelijének, akit a lány esetleg még az esküvő előtt „bácsizott”. Arra azért ügyeltek, hogy lehetetlenül nagy korkülönbség – ötven-hatvan év – ne legyen a házasulandók között.

Amellett, hogy szerelmi házasságok is előfordultak – *„ha nagyon szerették egymást a gyerekek, a szülők nem csináltak problémát”* –, azért a családfő, az apa és nagyapa döntötte el a lány sorsát. A legtöbb esetben már annak kiskorában megtörtént a párkeresés, s ha a szülők megfelelő partnert találtak, már a brancsozás sem igen befolyásolhatta döntésüket. Az akkori gyerekek pedig többnyire híven szót fogadtak szüleiknek, s beletörődtek a megváltoztathatatlanba: egymásba. Egy, a nyolcvanadik éve felé közeledő néni mesélte:

„Egy reggel az apám azzal ébresztett, hogy este ne menjek sehová, mert eljőn egy férfi megkérni a kezem. Kérdeztem az apámat, hogy milyen férfi, nincs nekem kérőm?! Erre azt mondta, hogy az este a kocsmában találkozott egy fiatalabb barátjával, egy jágónaki asztalossal, aki néhányszor már érdeklődött felőlem. Én ezt az embert csak egyszer láttam, apámmal volt, de meg sem mertem szólítani, mert sokkal idősebb volt, mint én. Hiába mondtam az apámnak, hogy én még túl fiatal vagyok, különösen hozzá, este, amikor eljött, mégis azt válaszoltam neki, hogy hozzámegyek, mert elég volt csak az apámra néznom. Akkoriban a gyerekek sokkal jobban engedelmeskedtek az apjuknak, mint ma.”

Tudták ezt a legények is, mert jó előre megnézték, kinek udvaroljanak. Ha gazdagabb volt a lány, legfeljebb barátok lehettek. *„Nem fájdtotta a szívét vele, mert tudta, hogy sohasem vehetné feleségül”*. Pedig – mint említettem –, a kaposszekcsőiiek között nem is voltak jelentős vagyoni különbségek. Zsellér a faluban nem élt, csak az Eszterházy-uradalom környező pusztáin. A legszegényebbek a kisházások voltak, de az ő földjeik és a nagygazdák birtokai között alig tíz-tizenöt hold volt a különbség.

A hierarchiában a tehetős gazdákkal egy szinten álltak az iparosok. Ők azonban jobbra egymás között házasodtak, s nem keveredtek a parasztokkal. Ellenben a segédlegény gyakran bekerült vőnek egy-egy gazdacsaláddhoz, ahol hiányzott a munkáskéz.

Mint láttuk, az elsődleges házassági akadályt a *vallási különbség* jelentette. A világháborúig szinte elképzelhetetlen volt, hogy német gyerek magyar katolikussal házasodjék össze. Az imént bizonyítottuk, hogy a vagyoni különbségben rejlő akadályt „halálos” szerelemmel, a kor-különbséget jelentős anyagi áldozattal át lehetett hidalni. A negyedik házassági akadályt a *vérrakonság* jelentette. Vér szerinti rokonok között harmadik ízig tilos volt a házasság, s ezt nagyon szigorúan betartották.

Teljesen más jellegű esetnek számított, ha néha két-két testvér házasodott össze, például az egyik gazda két fia a másik két lányával. Hasznos volt ez mindkét családnak, különösen akkor, ha egy fiú és egy lány „cserélt gazdát” mindkét oldalon, mert így a leány is férjhez ment és a munkaerő is háznál maradt.

A következőkben azt fogjuk megvizsgálni, mit tekintettek erénynek a párválasztáskor a legénynél, és mit a leánynál.

A legény legyen „rendes”, vagyis dolgos, józan, takarékos. Becsülték, ha nem jár kocsmába, ugyanakkor elnézték, hogy ehelyett néha otthon igyon meg egy-egy pohár bort. A felsorolt erényeknél csak akkor vártak többet a legénytől, ha a lánynál szegényebb családból származott. Így például elvárták tőle, hogy átlagon felül teljesítsen, az átlagosnál kevesebbet költsön stb.

A kaposzekcsői németek körében a leány erénye, legfőbb vonzereje szintén a munkaszeretet, a szorgalom, a kitartás, és a takarékoság volt, amelyhez még erényesség, szerénység és hűség, valamint tanulékonyság járult. Ez utóbbit főleg akkor kamatoztathatta, ha más faluból, más környezetből került a családba, s nem ismerte a helyi háztartási szokásokat. Ilyen azonban ritkán fordult elő, mert a kaposzekcsői fiatalok jobbra helyben házasodtak, vagy a közvetlenül szomszédos falvakból. Különösebb alkalom nélkül nemigen tették ki a lábukat a községből, s ha nem lettek volna búcsúk, talán egész évben nem láttak volna más falubelit. Pedig Kaposzekcső egyáltalán nem eldugott község. A búcsúk – amelyet november 12-éhez legközelebb eső vasárnap tartottak

-, pontosan azt a szerepet töltötték be, mint egyes magyar vidékeken a „leányvásárok”: az ismerkedés, a párválasztás megkönnyítését. A búcsú háromnapos ünnep volt, messze környékről sereglettek rá a rokonok, ismerősök. Nem egyszer lett házasság egy-egy ilyen látogatás eredménye.

A faluban teljesen ismeretlen volt a „végek”, a falurészek harca. A már felsoroltakon kívül

semmiféle házassági akadályt nem jelentett, hogy a lány és fiú a falunak más-más részében lakott. Még a legidősebbek sem emlékeznek olyan békétlenségre, ami emiatt tört volna ki.

Leánykérés, eljegyzés, esküvő

Ha egy legény tisztába jött házasodási szándékával, megjelölte szüleinek szíve választottját. Azok – nem lévén közömbös számukra fiúk sorsa – nyomban puhatolózni kezdtek a leány szüleinél. Ehhez általában egy közös ismerős közvetítését kérték. Ha kedvezőtlen híreket kaptak, a legény el sem indult leánykérőbe, de ha a felderítés eredménnyel járt, a fiú az apjával vagy egyik közeli férfirokonával elment „*kérjébe*” (ahogy a németek mondták). A lányos háznál a szülők várták őket, a leány nem volt jelen a kérelem előterjesztésekor, ami egyébként minden különösebb formáság nélkül, a legény saját szavaival történt. A leányt csak ezután hívták be, és ismertették vele a legény szándékát, majd megkérdezték, hozzámenne-e. A kérdés tulajdonképpen formalitás volt, mert ha a szülőknek tetszett a legény, a lány sem igen ellenkezhett. Ha nem találták megfelelőnek, hamar módot találtak rá, hogy ezt tudtára adják: a visszautasítást ott helyben közölték, formaságok, cirkalmak nélkül, de udvariasan. Ténylegesen tehát a szülők döntötték el, hogy lesz-e házasság vagy sem.

Vagyoni kérdésekről, hozományról a leánykérés alkalmával sohasem tárgyaltak. Ennek oka többek között az volt, hogy „*nagyjából úgyis tudta mindenki, mennyit várhat a másiktól*”. Egyetlen biztos tétele volt a lány hozományának: legalább húsz pár rózsás tutyit és tíz pár harisnyát kellett a házasságba vinnie, s ezeket a darabokat természetesen saját kezűleg kellett elkészítenie. Ezenkívül a lány szőtte – később szövötte – magának és férjének a szükséges ágyneműt, asztalterítőt és asztalkendőt is.

Maga a hozomány egyébként korántsem volt valami horribilis juttatás. A földet az itteni gazdák nem szívesen aprózták szét – mint láttuk, az átlagos birtoknagyság mindössze nyolc-tíz hold volt –, ezért a birtokra kizárólag az elsőszülött számíthatott. Így írta elő a hagyományos német *törzsöröklés* rend, amelynek legfőbb célja az elszegényedés megakadályozása, következménye a magyarság körében pusztító egykézés elkerülése volt. Ez az ősi szabály tette lehetővé, hogy a második világháborúig legtöbbször együtt maradt a nagycsalád. Annál is inkább, mert a fiatalok önálló jövedelem híján nehezen tudtak volna megélni. Az ifjú férjek gyakran más gazdához szegődtek el az éppen időszerű mezőgazdasági részfeladatok elvégzésére.

A leánykérést nem sok idő múlva követte az eljegyzés. (Inkább ezt a kifejezést használták, mint a kézfogót.) Ez leggyakrabban farsangkor történt, a hét napjai közül pedig általában a szombatot választották. Délután a fiatalok elmentek „*beiratkozni*” a jegyzőhöz és a paphoz. Este szerény vacsorát tartottak a menyasszony szüleinél, akik ennek az estének minden költségét állták. Az eljegyzést és a vacsorát egy héttel előre a szülők beszélték meg.

A fiatalok sem gyűrűvel, sem más tárggyal nem ajándékozták meg egymást ez alkalommal. A jegygyűrű felhúzását errefelé úri szokásnak tartották, valószínűleg anyagi okok miatt. Az eljegyzés konzekvenciái közé tartozott, hogy a lány kimaradt a brancsból. Sem a vőlegényével, sem egyedül nem járhatott oda többé. A brancsozást pótlendő a vőlegény minden este elment a lányos házhoz beszélgetni.

Az eljegyzés felbontásának különösebb következménye nem volt, ami azzal is magyarázható, hogy – mint láttuk – a kaposszekcsői kézfogó jelentős anyagi konzekvenciákkal nem járt. Az erkölcsi kárt pedig a békés természetű németek „feldolgozták”.

Az eljegyzést hamarosan követte az esküvő. Csak nagy ritkán fordult elő, hogy huzamosabb idő teljék el a két családügyi aktus között. Legfeljebb egy éven belül mindenképpen megtartották a lakodalmat – ha addig nem bontották fel a jegyességet. Általában azonban ennél lényegesen rövidebb idő alatt, három-négy héten belül átestek az egész ceremónián. Az esküvő napját megelőző három vasárnapon keresztül a pap kihirdette az ifjú párt. És nem éppen krisztusi módon a vagyoni helyzetüket

is: „X.Y. négy holdas elveszi N.N. hat holdas gazdának hajadon leányát.” A templomi kihirdetéssel egyidőben a községházán is közszemlére tették a leendő házasok nevét.

Lakodalmat csak kedden és csütörtökön tartottak. A megelőző napokon a menyasszony és a rokonlányok *tejet gyűjtöttek* a meghívottaknál. Kivételt csak a vasárnap jelentett, vagyis a tejért a keddi esküvő előtt csütörtökön, pénteken, szombaton és hétfőn, a csütörtöki előtt szombaton, hétfőn, kedden és szerdán mentek. A papot és a tanítót is fölkeresték, mert a tejgyűjtés tulajdonképpen a meghíváshoz tartozó ceremónia volt, amit kiegészített a közeli rokonok közvetlen meghívása. Ez úgy zajlott le, hogy a rokonsághoz tartozó fiatalok mintegy féltucatnyian fölkeresték a keresztszülőket (volt belőlük hat-hét pár), sógorokat stb., és verses mondóka keretében átadták a meghívót.

A lakodalom rendszerint már délelőtt elkezdődött, de az esküvőre csak délután került sor. A násznép először a községházára ment, s csak utána a templomba, mert „*a pap papír nélkül nem esketett*”. A mulatságot és vacsorát többnyire a vőlegény házában rendezték meg. (Nem volt szokás két helyen tartani.) Az alábbiakban csak a jogi jelleggel is bíró lakodalmi szokásokat foglalom össze.

Az est egyik fénypontja a menyasszonytánc („*Prantrei*”) volt. Igen csak meglepő, hogy az így összegyűlt pénz Kaposszekcsőn nem az ifjú párt, nem is a menyasszonyt, hanem a zenészeket illette! Ők ugyanis előzetesen nem kötöttek ki rögzített összeget, hanem ráhagyatkoztak a hangulatra, s az ezzel kapcsolatos adakozó kedvre. Előre csak akkor kértek fizetséget, ha a házasulandók szegénysége miatt a szokásos módon egyáltalán nem remélhettek jövedelmet. Akármilyen címen történt is a gyűjtés – menyasszonytánc vagy egyszerű tányérozás –, a befolyt összeg teljes egészében a zenekarnak jutott. (Amely fúvószenekar lévén általában igen népes volt...)

Éjfélkor rövid táncok kíséretében átadták a fiataloknak az ajándékokat, ki-ki a rokonfiának, rokonlányának. Legtöbbször ruha, csizma, kendő volt az ajándék. Pénzt ezen az estén a legritkábban adtak.

Éjfél után a menyasszony levetette esküvői ruháját és nőrokonai segítségével sötétebb, asszonyi ruhát öltött. Más, szimbolikus jelét az asszonnyá válásnak nem gyakorolták. Az ágyvetés, elhálás stb. itt teljesen ismeretlen volt.

A fiatalok csak nagyon ritkán kötöttek házassági szerződést. Erre csupán akkor került sor, ha igen nagy vagyoni különbség volt közöttük. Egyszer egy „*pógár*” vett el egy iparoslányt, akinek apja kénytelen volt az eljegyzéskor egy százpengős „*levelet*”, vagyis kötelezvényt aláírni. Ez biztosította azt az ígéretet, hogy a leány ilyen összegű hozományt visz majd a házasságba. Amikor az összeget kifizette, a „*levelet*” összetépték.

A megígért hozományt az esküvő napján kellett átadni. Ennek nem is annyira biztonsági, mint inkább praktikus okai voltak. A hozományul kapott pénzt rendszerint közösen fektették be, földet, állatot vettek rajta a fiatalok, hiszen ki nem mondatlanul is erre kapták az összeget.

Általában minden fontosabb vagyontárgy, vagyonalkatrész közös tulajdonba került, kivéve a személyes használati tárgyakat, a ruhákat, stb. Ez utóbbiakat – rendszerint a *stafirunggal* együtt – az ifiasszony szülei gyűjtötték össze jónéhány év alatt. De még az esküvőt követő két-három évben is előfordult, hogy az anya látta el ruhával a férjnél lévő lányát.

Többször a leány volt az, aki férje családjához költözött, s ez meg is határozta további életét. Ő volt az, akinek mindenhez és mindenkihez alkalmazkodnia kellett. Ám a legény családján is meglátszott, ha jelentősen megszorodtak, ami pedig nem volt ritkaság. Előfordult, hogy mind a négy fiú hazavitte feleségét. Ekkora családot már más törvények, más szokások irányítottak.

A társadalmi háttér

Ebben a fejezetben azokat a néprajzi jellegű gyűjtéseimet adom közre, amelyek mintegy megalapozzák a fentiekben bemutatott, kifejezetten a jogi jellegű szokásokra vonatkozó közléseket. Hiszen a jogi szokások nem légyüres térben keletkeztek: élő, lüktető helyi társadalom alkotta, tartotta fenn vagy szüntette meg őket. Gyűjtéseim időben korlátozott volta eleve megakadályozta, hogy a teljességre törekedhessek, de a felhozott példák megalapozhatják a jogi jellegű szokások jobb megértését.

Hitéleti szokások a kaposszekcsői evangélikusok körében

A címben említett kaposszekcsői evangélikusság ma már csak vallási szempontból egységes, egyébként két nációt foglal magába. Míg a második világháborút megelőző időkben kizárólag németek alkották a felekezet híveinek körét, ma az evangélikus gyülekezet mintegy felét magyar nemzetiségűek teszik ki. Ahhoz, hogy e két réteg – a történelem sorsfordulói következtében egymás mellé került nemzetiségek – hitélettel kapcsolatos szokásait megismerhessük, összehasonlíthassuk, nélkülözhetetlen, hogy megismerkedjünk kialakítóik múltjával, sorsuk alakulásával.

A németek

Közismertek a 150 éves török uralom borzalmas következményei. Egy 1920-ban megjelent tanulmányból idézek: *„Az ország népessége annyira megfogyatkozott, hogy az 1720-ban elrendelt népszámlálás a mai Magyarország területén csupán két és félmillió embert talált. Ez a rendkívül csekély népesség is nagyon különbözőképp oszlott meg az ország egyes részei között. A Dunántúl nagyobb fele és az Alföld, amely legtöbbet szenvedett a török*

uralom alatt, a mai fogalmak szerint úgyszólván néptelen volt s a népesség nagyobb része a Felvidéken, a nyugati széleken és Erdélyben lakott”. Tolna megyének csupán 13552 lakosa volt”.(1)

A kipusztult részekre óriási népvándorlás indult meg, de így is igen terjedelmes régiók maradtak teljesen vagy félig lakatlanul. Ezután kezdődött a tudatos betelepítés, különösen Németország (akkor még Német-Római Birodalom) területéről, s e nagyarányú betelepítéseknek az eredményeként „*az 1787. évi népszámlálás Magyarországon már kereken 8 000 000 lelket talált.*” (2)

A magyarországi németek első tömeges megjelenése az 1720-as évek elejére tehető, amikor III. Károly király (VI. Károly néven német-római császár) egyes magyar vidékek – Bánát, Tokaj – benépesítése céljából nagyarányú telepítési tevékenységet kezdett – írja egy másik tudós helytörténész, Schmidt János györkönyi evangélikus lelkész. (3) Ezidőtájt a német birodalom lakossága – de különösen Hessen, amely a francia határ mellett fekszik – igen sokat szenvedett előbb XIV. Lajos zsoldosainak pusztításaitól, majd saját földesurai szórakozásaitól, különösen a falkavadászatoktól, amelyek a többségében protestáns Hessenben 1708 és 1718 között éltek virágkorukat. (4) Tetézte még a lakosság nyomorúságát az igen gyakori katonai elszállásolás is. „*Sokszor a zsoldosok tetteleg bántalmazták, máskor meglopták a parasztokat.*” (5)

S végezetül még egy tény, ami a hesseniek elkeseredését a végsőig fokozta: elszaporodtak a tűzvészek, a járványok, és a vadak által okozott károk is óriási méreteket öltöttek. (6) Ezek az okok vezettek aztán oda, hogy Károly ügynökeinek felhívására 1718-tól tömegesen jelentkeztek németek, akik hajlandóak voltak mindenüket odahagyni és vállalni a kivándorlás összes kockázatát és veszélyét. A legtöbben pusztá magukban indultak el, mert adósságaik rendezése – a kivándorlási engedély megadásának feltétele – maradék vagyonkájukat is fölemésztette. Akadt olyan család is, melynek tartozásait az otthon maradt rokonság vállalta magára. (7) Említettük, hogy a hesseni kivándorlók Bánátnak és Tokaj vidékének voltak szánva. Ám Claude Florimond de Mercy, aki a temesvári telepítő bizottság elnöke volt, az érkezők egy igen tekintélyes részét elvonta a királyi telepezzállítmányokból, s 1722-ben szerzett Tolna megyei birtokain telepítette le őket. (8)

Elsődleges telepítések csak Tolnába történtek, főleg Kalaznóra, Felső-nánára, Györkönybe, Gyönkre, Majosra és Varsádra. Baranya megyében egyedül Hidas és Tófü volt elsődleges protestáns település. (9)

Végül is miért változtattak irányt az eredetileg Bánátba és Tokajba szánt hesseni kivándorlók? A választ az eddig idézett forrás erre is megadja.

„Bécsben tartózkodott Mercy gróf adjutánsa, Vátzy százados. Ha érkezett egy szemrevaló csapat kivándorló, mint például a szervezeten érkező (később kistormási) 69 család, s Bécsben partra szállították őket pihenés végett, akkor Vátzy érintkezésbe lépett velük és rábírta őket, hogy Bánát helyett jöjjenek Mercy Tolna megyei birtokaira. Mindez a tormási feljegyzések szerint a király tudtával történt.” (10)

Mercy gróf, de birtokosai is, rendkívül emberséges körülményeket biztosítottak a telepesek számára. Azon kívül, hogy vallásukat szabadon gyakorolhatták, a robot, a tized és egyéb adók alól fel voltak mentve, csupán Szent György és Szent Mihály napján voltak kötelesek bizonyos összegeket vagy terményeket leróni. Ennek fejében ingyen legeltethettek, ingyenes faizási jogot kaptak, frissen telepített szőlők után pedig hat évi adómentességet élveztek. (11)

Miután az itteni jó körülmények híre eljutott az anyaországba is, tömeges kivándorlási hullám indult meg, amely az 1720-as évek közepén érte el csúcspontját. Ekkor azonban Ernő Lajos hesseni fejedelem is jó-nak látta különböző intézkedéseket tenni e kivándorlási láz leapasztására. Így például ő is engedményeket adott, adókedvezményt helyezett kilátásba azzal, hogy ezeket a kedvezményeket kivándorlás esetén kamatostul vissza kell fizetni. (12) Ezen intézkedések hatására a kivándorlási kedv csökkent, de 1735-ben, majd a hatvanas évek közepén – főleg háborús okok következtében – ismét megerősödött.

Összefoglalásul elmondható tehát, hogy *„a hesseni tartományokból a bevándorlás 1720–24-ig volt a legerősebb. Ekkor egész rajokban érkeztek a telepesek Tolnába. Egyes személyek 1760-ig is érkeznek még. A hesseni eredetű bevándorlottak, mint protestánsok, elsősorban és főként Mercy gróf uradalmaiban találtak új otthonra.”* (13) Az elsődleges telepítési helyekről indultak aztán újabb letelepedési hullámok Tolna más községeibe, majd Baranyába és Somogyba. Ilyen másodlagos települések például Kéty, Murga, Ráckozár, Csikóstöttös és Kaposszekcső is. (14)

A kaposszekcsői evangélikus gyülekezet története

Schmidt János eddig idézett munkájában az olvasható, hogy Kaposz-sekcsőre 1757 körül települtek át németek Tolna megyéből. A kaposz-sekcsői egyházközség irattárában őrzött, Stráner Vilmos által - források megjelölése nélkül - készített rövid ismertetésben viszont az áll, hogy az áttelepülés dátuma 1775. Hogy melyiküknek van igaza, az a fenti forrásokból nem állapítható meg. Mindenesetre az utóbbi adat mellett szól az is, hogy a későbbiekben még forrásként felhasznált egyházi névtárban ugyancsak 1775-öt említik a gyülekezet megalakulásának éveként.

Egy dologban viszont megegyeznek a források, nevezetesen abba, hogy a telepítés kezdeményezője – s talán irányítója is – egy Birckens-tock János nevű telepes volt, aki Schmidt szerint is *„nagy szerepet játszott a mai Egyházközség és filiáinak evangélikus németekkel való betelepítése körül.”* (15) Stráner pedig ugyancsak az ő nevével kezdi krónikáját, amelyet – rövidegére és lényegre törő voltára tekintettel – szó szerint közlök:

„Kaposszekcsőn 1775-ben, akkor még tiszta katolikus magyar községben, állítólag egy Birckensstock nevű ráckozári lakos biztatására kilenc evangélikus család telepedett le Györköny és Bikács községekből. (...) E kilenc családhoz később még ma is élő családok telepedtek, úgyhogy hamarosan fiókgyülekezetet létesíthettek, amely a ráckozári anyaegyházhoz csatlakozott. A kis gyülekezet eleinte sokat szenvedett a katolikus többségtől. Eleinte hajlékaikban tartották összejöveteleiket, később egy imaház építéséhez fogtak. Az imaház alapkövét 1795-ben tették le, 20 évvel a bevándorlás után. Még abban az évben be is fejezték az építést. A belső felszerelést a felsőnáni imaházból hozták, felszentelésük 1796. szeptember 4-én történt. Tizenhat évvel később, 1812-ben közvetlenül az imaház mellett iskolát építettek. Hatos István ráckozári lelkész indítványára Schmirmund Henrik tanító összeírta az evangélikusokat, melynek eredménye 39 évvel a bevándorlás után 232 lélek volt. 1815-ben, tehát 19 évvel az imaház felszentelése után két harangot vettek... A kisebbik később Tarrosé lett, a nagyobbikat ugyancsak ajándékba Szabadi község kapta. 1828-ban vették az első orgonát 450 forintért (öt regiszteres volt). Időközben az imaház kicsinek bizonyult, s egy nagyobb templom építéséhez fogott a gyülekezet. A templom alapkövét 1863. április 20-án tették le, 88 évvel a

bevándorlás után. Az új templomban 1864 decemberében tartották az első istentiszteletet, de a templom felszentelése csak 1865. november 12-én történt.

Az új iskolát 1886-ban építették. 1899-ben három új harangot vett a gyülekezet 1400 kgr súlyban. 1916-ban elvitték a legnagyobb és a legkisebb harangot. 1924-ben pótolták a kisharangot, 1928-ban pedig a nagyharangot.

1906-ban új orgonát vett a gyülekezet 3900 koronáért. 1912-ben önállósult a gyülekezet. Először Ráckozár filiája volt, 1879-től Csikóstöttőse. 1912-ben anyásul, első lelkésze ifj. Reichert Gyula. 1916 nyarán lemondott lelkészi állásáról, helyébe ifj. Stráner Vilmost választotta meg a gyülekezet.” (16)

A II. világháborút megelőző időig a gyülekezet töretlenül fejlődött, de a politikai harcok élesedésével a németiség is két pártra szakadt. A Volksbundnak a helybeliek között is elég sok híve akadt, de a „Hűséggel a Hazához” mozgalom is jelentős számú hívet toborzott. Ekkorra a gyülekezet létszáma már elérte a 841-et, filiákkal együtt az 1057-et. (17) (18) Csakhogy már a háború alatt megkezdődött a németek kivándorlása, majd 1948 májusában megtörtént a magukat német anyanyelvűeknek valló kaposszekcsőiek kitelepítése Németország keleti zónájába. A történeti igazságnak tartozunk annak megjegyzésével, hogy számos, a „Hűséggel a Hazához” mozgalom jelvényét viselő német is erre a sorsra jutott. Hetvenöt család, majd röviddel később további hat kényszerült elhagyni másfélszáz évvel azelőtt szerzett hazáját. Helyükre a magyar-csehszlovák lakosságcsere egyezmény értelmében áttelepített mátyusföldi magyarok kerültek, Felsőszeliből.

A felsőszeli gyülekezet és áttelepítésük története

A község Pozsony megyében, a galántai járásban, ettől kilenc kilométerre délre fekszik. Hosszú ideig az evangélikus Thurzó család tulajdona volt, s jobbágyaik a cuius regio, eius religio elve alapján szintén ehhez a felekezethez tartoztak. Gyülekezete 1560 körül keletkezett – tehát alig pár évtizeddel a reformáció után – és 1660-ig zavartalanul működött. Később igen sok üldöztetésben volt része, amelynek csak II. József türelmi rendelete vetett véget. Anyakönyvét 1786-tól vezetik. (19) Lélekszáma 1940-ben 2086 fő, tehát nagy és erős egyházközségről beszélhetünk.

1947-ben a hatóságok kijelölték azokat a házakat, amelyeknek a lakóit a Magyarországgal kötött szerződés – voltaképpen a jogfosztó Beneš-dekrétumok – értelmében áttelepítik. A németek embertelen kiszuppolásához képest a házaikból kivetett felsőszeliek valamivel több vagyontárgyat hozhattak magukkal. A költözködéshez vasúti kocsikat bocsátottak rendelkezésükre. Sokan még a fából készült pajtát is vonatra rakták, így nem csoda, ha egy-egy család 10-14 vagont is igényelt.

Kaposszekcsőre – katolikusok mellett – 29 evangélikus család érkezett, összesen 119 fő. Az otthon kapott „fehér lap” jogosította őket egy-egy ház elfoglalására. A megmaradt 155 német „őslakos” és a 119 magyar telepes alkotta 1948-ban a 274 fős evangélikus gyülekezetet, amely 1948 szeptemberében a nyugalomba vonult Stráner Vilmos helyére Havasi Dezsőt választotta lelkészének.

Két olyan – egy valláshoz tartozó, de különböző nemzetiségű – csoport került egymás mellé 1947-48-ban, amely addig évszázadokon át a saját, homogén, többségi környezetében alakította ki szokásait. A jogéletkutatóknak kapcsán így vetődhetett föl az a kérdés, hogy miben hasonlítanak, miben térnek el a vallási élethez tartozó tradíciók, amelyeknek tulajdonképpen egyezniük kellene. Hiszen az összehasonlítási alap – az ágostai hitvallás evangélikus vallás – ugyanaz. S ha megtaláljuk ezeket az eltéréseket, meg kell magyarázni, melyiknek mi az oka: a nemzetiségi, földrajzi, vagy egyéb különbség? Nyilván az, ami az egyéb tradíciók elkülönültségét is okozza, amely alól a még oly egységesnek tűnő vallási rend sem vonhatja ki magát.

Ahhoz, hogy e két csoport szokásainak „konfrontációját” ennyi idő távlatából megvizsgálhassuk, elengedhetetlenül szükséges, hogy azokat még in floribus tanulmányozzuk. S az sem lesz haszontalan, ha a vallási szokások egyes összetevőit a két vizsgált faluban követett gyakorlat szerint nyomban párhuzamba állítjuk. Kiindulásul szolgáljon a templomi ülésrend.

A kaposszekcsői templomi ülésrend

A kaposszekcsői templom egyhajós, az oltár a bejáratí ajtóval szemben található, ráépített szószékkal. Az oltárral egy vonalban a bal-és jobboldali falhoz fából készült sekrestyét építettek. A templombelsőt karzat egészíti ki, amelyre az ajtón belépve két oldalról egy-egy csigalépcsőn lehet feljutni. Ez a karzat – ahogy itt mondják: a kórus – az orgonától kiindulva U alakban húzódik a falak mentén valamivel tovább a falak félhosszánál.

A földszinti padok a templom hossztengelyére merőlegesen helyezkednek el, csupán a sekrestyék és az első padsor között áll két pad a fallal párhuzamosan. A kóruson a padok három sorban, az oldalfalakkal párhuzamosan húzódnak mindkét oldalon.

1948, tehát a németek kitelepítése előtt az ülésrend a következőképp alakult:

A baloldali sekrestyében ült a pap, a jobboldaliban a lelkészcsalád. Baloldalt – a fallal párhuzamos padok első sorában a kántortanító családja, a másodikban az egyházközség gondnokai foglaltak helyet. A jobboldalon ugyanitt az első sorban a községi előjáróság és az esetleges vendég, a másodikban az egyházközség felügyelője ült.

Baloldalt, még a nagy padok előtt a lócán a legfiatalabb kislányok foglaltak helyet. Mögöttük – már a nagy padokban – az iskolai osztálynak megfelelő sorrendben a kislányok helyezkedtek el, 1-től a 6. osztályig. (Szülői kíséret nélkül csak 6 évnél idősebb gyermek járhatott templomba.) Az iskolás lányokat ugyancsak kor szerinti sorrendben követték a fiatal lányok, egészen a karzat bal oldalát támasztó második oszlopig, amely a határt jelentette a hajadonok és a férjezettek között. Ettől hátrább ugyanis már csak asszonyok ültek, előrébb a fiatalok, hátrább az idősebbek. A legöregebb asszonyok viszont már a másik oldalon, a férfiak mögötti legutolsó padokban foglaltak helyet. Aki idekerült, már valóban vénnek számított.

Jobboldalt, a padok előtti kis lócán nem ült senki, vagy kivételesen a kislányok, ha a túloldalon már nem fértek el. Az első pad a legkorosabb – így a legtekintélyesebb férfiaké volt. Mögöttük ültek a kevésbé öreg, majd a középkorú férfiak. A középtől hátrább, az öregasszonyok előtt

azok a fiatalabb házias férfiak helyezkedtek el, akik a karzatról leszereltak. Emitt ugyanis – a kóruson – baloldalt a falnál húzódó legutolsó sorban a legfiatalabb fiúk ültek, előttük az idősebbek, míg legelől a legények könyököltek a karfára, mert számukra a lányok ekkor már érdekes látványt nyújtottak. A legényekkel szemben a jobb oldalon folytatódott az életkor szerint kialakult sor, de itt már csak nők ülhettek, a koruk szerint egyre hátrább. Aki ezen az oldalon az utolsó padban nem fért el – például a 30–35 éves férfiak –, az lement a földszintre az öregasszonyok elé. *1948 előtt, de még az ezt követő jónéhány évben sem volt arra példa, hogy házaspárok egymás mellé üljenek!*

A felsőszeli ülésrend

A szeli templom nagyobb, mint a szekcsői, a karzat pedig nem U alakú, hanem teljesen körbefutja a falakat. Ez bizonyos mértékig meg is határozta az ülésrendet. Ebben a községben sem a vagyoni státusz, hanem az életkor és nem szerint csoportosultak a hívők. Érdekes módon ebben a templomban még az egyházi és világi tisztségviselőknek, elöljáróknak sem volt megkülönböztetett helyük: ők is oda ültek, ahová koruk alapján illet.

A karzat bal oldali feljáromán jártak föl a fiúk, a legkisebbektől a legényekig. Ők foglalták el kor szerinti sorrendben a karzat teljes bal oldalát, sőt az orgonával szemben lévő félkört is. A helyfoglalás tehát a következőképpen történt:

Mindjárt a feljáromnál leültek a kisfiúk, míg a sihederek tovább mentek, s valamivel beljebb foglaltak helyet. Végül a sorozni való legények zárták a félkört a jobb oldali fal végében. Éles választóvonalat jelentett itt egy kiugró falrész, mert ettől kezdődően már csak nők ültek a jobb oldalon, ebbe az irányba folytatva a kört az orgona felé, természetesen életkor szerinti sorrendben. Szigorú határ volt a 40. életév, mert ennek betöltése után – ha el is fért volna még fönt – már nem maradhatott a kóruson férfi. Az ülésrendet meghatározó szokáshoz tartozott, hogy a nők kizárólag a jobb oldali feljárón közelítették meg a helyüket, míg a legények – bár így szinte az egész karzaton körbe kellett botladozniuk – csak a baloldalon jártak föl.

A 40. életév betöltése után a férfiak a földszinten jobbra az első padokban, az idősebbek hátrább, végül az öregek a legutolsó sorokban foglaltak helyet.

Nők csak a baloldalon ültek: a templom hátsó falának hajlatát követő padokban – ily módon szemben a gyülekezettel – az egészen kislányok, majd – már a főhajó tengelyére merőleges hosszú padokban – az idősebbek, mögöttük a fiatalasszonyok, a középkorúak és leghátul a vének. (Mi sem jellemzőbb a magával hozott ülésrend normatív erejére, mint, hogy Szekcsőre kerülven egy felsőszeli pártában maradt lány – pedig jócskán benne volt már a korban – a lányok padjába ült le, s onnan csak akkor ment át a jobb oldalra testvére és sógora mellé (tehát akkor sem a férjüktől külön ülő asszonyok közé!), amikor a körkölönbség már igen zavaróvá vált, és a szokások szigora is föllazult.

Látható tehát, hogy a vizsgált községekben a templomi ülésrend meghatározásában a nemek szigorú elkülönülése mellett az életkor és a családi állapot játszott döntő szerepet.

A nők bal oldali, a férfiak jobb oldali elhelyezkedésének messzi múltba vesző hagyományai itt is megfigyelhetők. A német-evangélikus templom ülésrendjében a kor szerinti mozgás a férfiak esetében balról jobbra – a karzaton –, majd lent, hátulról előre történik. A nők tekintetében pontosan fordítva: előlről hátrafelé, de később itt is balról jobbra, mint ez az öregasszonyok jobb oldalra való átülésében megfigyelhető. (Ez utóbbinak az indoka talán az volt, hogy ők a női oldalon – különösen nagyobb ünnepeken – már nem fértek el, s mivel – a karzat miatt – lent kevesebb férfi volt, átültek az ő oldalukra. Később ez a szokás akkor is megmaradt, amikor kevesebb asszony jött templomba.)

Felsőszeliben a templom adottságaiból folyóan ez a mozgás még jobban megfigyelhető; a karzaton a szekcsőivel megegyező irányban, balról jobbra törés nélkül, a földszinten viszont fordítva a férfiak esetében, előlről hátrafelé.

A nők a szekcsőihez hasonlóan előlről hátrafelé haladtak koruk növekedtével, de az oldal irányú mozgás itt hiányzik. Ők kizárólag a baloldalon maradtak. Ebben a templomban a leghátsó padokban „kiegyenlítő-dött” a két nem: mindkét oldalon a legöregebbek ültek.

Közös sajátosság a német és magyar evangélikus templomokban, hogy a karzatot kizárólag fiúk, legények és férfiak vették igénybe, a nők még a legnagyobb ünnepeken sem, amikor pedig minden talpalatnyi helyet elfoglaltak.

Mindkét népesség igen buzgó templomba járó volt. A németek elmondták, hogy egy-egy nagyobb egyházi ünnepen már jóval a harangszó előtt igyekeztek a templomba, hogy legyen ülőhelyük. Nagyon sokszor előfordult, hogy a környező házakból kellett székeket vinniük, amelyeket a padok között helyeztek el.

1948 után a helyzet megváltozott. A 274 lelkes gyülekezet már kényelmesen elfért a templomban, a karzatot alig-alig kellett igénybe venni. Nyilván ez az erőteljes létszámcsökkenés is befolyásolta az ülésrendet, mégsem hanyagolható el az a változás, amelyet a szeliek betelepülése okozott. Kérdés azonban, hogy valóban történt-e ilyen változás? Jóllehet az ülésrendekben lényeges differenciát nem lehetett felfedezni, azért teljesen azonos sem volt. Melyik hatott a másikra és mennyiben?

Általánosan elmondható, hogy a szeliek alkalmazkodtak a helyi szokáshoz. Mint mondják: *„Megnéztük, hová ülnek az itteniek, és oda ültünk mink is”*. Így aztán a szeli öregasszonyok is átültek a jobb oldalra, s az öregemberek is előbbre rukkoltak. Nem tudni azonban, hogy mennyi volt ebből a valódi alkalmazkodás, az azonosulás, és mennyi az „az idegen helyen minden mindegy” szemlélet eredménye. Feltételezhető ugyanis, hogy saját ősi környezetéből kiszakítva – különösen ilyen váratlanul és gyorsan történő módon – ez a közösség nem találja a helyét, s ennek következtében apatikussá válik. Természetesen ez már ad absurdum vitele a dolgoknak, s az ellenőrizhetőségére is kevés az esély, mégsem lehet teljesen figyelmen kívül hagyni. A szeliekre – úgy tűnik – az elmondottak nem érvényesek, mert később látni fogjuk, hogy nem egy esetben éppen az ő szokásaikat próbálták továbbra is érvényesíteni az újonnan kialakult gyülekezetben.

Természetesen nem elhanyagolható – sőt egyik sarkalatos – szempont a külső, ha úgy tetszik laikus társadalmi változások szerepe a szokások megváltozásában. A templomi ülésrend vonatkozásában elmondható, hogy az idő múlásával nagymértékben engedtek a szabályok addigi merevségükből. A feleségek átültek a férjük mellé a jobb oldali középső

padokba, a fiatal gyerekek előre ültek a nagyobb ünnepeken, az öregasszonyok előre merészkedtek a bal oldali első sorokba, igaz többnyire csak a lelkész többszöri unszolására. (Például, hogy jobban hallják a prédikációt.) Ha egyáltalán felmennek, manapság a karzat bal oldalát üresen hagyják, a jobb oldalát pedig vegyesen foglalják el a fiúk és a lányok. Egy dolog nem változott: férfi a bal oldali padokba sohasem ül be, ugyanígy a jobb oldalra lány semmilyen körülmények között, asszony pedig egyedül ugyancsak nem ül be még ma sem.

Ezek voltak a vallási szokásoknak azon fajtái, melyeket statikusoknak nevezhetünk. A dinamikus „szabályok” a templomi szertartásra, az egyházi ünnepekkel (Karácsony, Nagypéntek, Húsvét stb.), valamint az egyének életében szerepet játszó, és vallási kihatású eseményekkel (keresztelő, konfirmáció, esküvő, temetés, úrvacsora) kapcsolatos szokásokra vonatkoznak.

Mielőtt azonban ezekkel részletesebben is foglalkoznánk, ejtsünk néhány szót a *harangozásról*, a harangszó jelentőségéről. A harang falusiak számára hírközlő, felhívó, figyelmeztető, idő-és veszélyjelző, egyszóval igen fontos információs eszköz volt. Ezért is tartották olyan nagy eseménynek a harangvásárlást, harangszentelést. Minden gyülekezetnek felfogadott harangozója volt, akit természetben fizetett. A harangozó ezen hivatásán felül köteles volt a templomot takarítani is.

Harangszó köszöntötte a reggelt nyáron öt, télen hat órakor. Ez adta meg a jelt a fölkelésre és a hálaadásra az éjszakai nyugalomért. Délben és este ugyancsak megszólalt a nagyharang, szombat este pedig mindkettő.

Vasárnap délelőtt és délután az istentisztelet előtt egy órával a nagyharanggal, félórával előtte a kicsivel, majd kezdetekor mindkettővel „összesharangoztak”. Különös jelentősége volt a harangozásnak a temetés és egyéb ünnepi esemény alkalmával, de ezt majd a maguk helyén tárgyaljuk.

Különösen a század első évtizedeiben dívott az az érdekes szokás, hogy a módosabb katolikusok is adakoztak az evangélikusoknak harangvásárlás vagy harangozói fizetés céljára azért, hogy az ő temetésük alkalmával a „német templom” harangjai is szóljanak. Jónéhány ilyen esetre emlékeznek az idősebbek.

Az istentisztelettel kapcsolatos szokások

A kaposszekcsői németek igen sokat adtak arra, hogy mind magaviseletükkel, mind öltözőkükkel megtiszteljék az egyházi szertartásokat. Vasárnap reggel a legjobb ruhájukba öltöztek, amelyet csupán erre a néhány órára volt szabad felöltöniük. Ha új ruhát kaptak, vagy vettek, először a templomban viselték (*Kirchengewand*). Nem azt jelentette, hogy különleges, díszes viselet volt, hanem azt, hogy mindig a legszebb, a legjobb, a legújabb ruhát viselték, amelyet nyomban a templomból való kijövetel után le kellett vetni, s még vasárnap délután, vendégségbe sem öltözhetek abba.

A lány férjhezmenetele után csak kendővel a fején járhatott, legfeljebb nyáron hajneccel. A ruha színét is a sötétebb tónusok közül kellett kiválasztania. A férfiak vasárnapi viselete fekete kabát és nadrág, fehér vászoning, harisnya és bőrpapucs volt.

Miután abbamaradt a harangszó és a pap belépett a templomba, a gyülekezet felállt, s addig maradt így, amíg a lelkész el nem foglalta a helyét a sekrestyében. Az őt fogadó tiszteletnyilvánítást fejbólintásokkal viszonzta. Az istentisztelet végén előbb az öregasszonyok, majd a többi nő ment ki a templomból. A férfiak türelmesen megvárták, amíg a gyengébb nem kivonul, s csak azután hagyták el ők is a helyüket.

Felsőszeliben is igen ügyeltek arra, hogy a tőlük telhető ünnepélyességet megadják a vasárnapoknak. A templomi ruhát itt is azonnal levetették, mielőtt a templomból hazaértek. A vasárnapi „menetrend” a következő volt: ünnepi ruhába öltözés, istentisztelet, átöltözés, ebéd, s ha délután vendégségbe mentek, újra átöltöztek, természetesen nem a templomi ruhába.

A szeli templom előtt volt egy hosszú pad, amelyre istentisztelet előtt gyakran rátelepedtek az asszonyok, ha jó volt az idő.

A falu igen nagy tiszteletben tartott tanítója különböző anekdotákkal, tréfákkal szórakoztatta az embereket, mert legtöbbször a férfiak is oda-csődültek. Rossz idő esetén az asszonyok még a harangszó előtt beültek a templomba.

Itt nem volt szokás a lelkész érkezésekor fölállni. Általában elmondható, hogy sokkal kevesebb szertartásosság tapasztalható náluk, mint a szekcsői németeknél. Az istentisztelet végén férfiak, nők, öregek és fia-

talok egyszerre mentek ki – igaz, két ajtaja is volt a templomnak – nem várakozott senki a másíkra. Olyannyira nem, hogy ezután az asszonyok legtöbbje loholt haza elkezdni vagy befejezni a főzést, míg a férfiak kényelmesen irányt vettek a korcsma felé, vagy éppen az utcán beszélgettek.

S ha most megemlíjtük a csikóstöttösi német-evangélikus szokást, mind a szeli, mind a szekcsői szabályokat puritánnak tarthatjuk. Töttösön – Kaposszekcsőtől mindössze két kilométerre fekvő község –, amellet, hogy a papot állva fogadták, az istentisztelet végén még az is szokásban volt, hogy legelőször a lelkész-és tanítócsalád vonult ki, s csak azután nyitották ki a kurátorok az ajtószárnyakat, hogy a gyülekezet is kimehessen.

Egyházi ünnepek

Mindjárt előjáróban meg kell jegyezni, hogy az evangélikus egyházi ünnepekhez – talán az amúgy is puritán megünneplésük miatt – kevés népszokás kapcsolódott a vizsgált falvakban.

Karácsony

A szekcsői németeknél – a máshol egyébként igen elterjedt – Kriszt-kindlízés sem volt szokásban, csupán olyan formában, hogy Karácsony napján a szomszédok beöltöztek valami bundába, és kiosztották a keresztszülők ajándékait a szomszéd gyerekeknek. Az ajándékozás most is a keresztszülők dolga volt. Legtöbbször zsemlyebabát és egy-két almát adtak, amelyekbe egy-egy kétfillérest préseltek. Ennél nagyobb ajándék ritkaságszámba ment.

Szenteste a templomban az iskolásgyerekek szavaltak, énekeltek. Ilyenkor előre ültek az oltár köré székekre, vagy lócákra, de az ülésrend egyébként nem változott meg.

Ugyanez a szokás megvolt a szelieknél is; a pap által írt, vagy választott versikéket gyerekek elmondták. Színdarabot, betlehemes játékot nem játszottak. Itt még annyira sem volt divat az ajándékoztatás, mint a szekcsői németeknél.

Húsvéti ünnepkör

Dacára, hogy az egyik, ha nem a legnagyobb protestáns ünnep, a *nagypénteknek* nem volt volt jelentős szokás-alakító szerepe. A németek nem tartózkodtak annyira a húsevéstől ezen a napon, mint a katolikusok, sőt, mindenki igyekezett marhahúst szerezni. Baromfihúst, sertéshúst nem fogyasztottak, de a sovány marhahúst kifejezetten nagypénteki ételnek tartották.

Húsvét második napján a németek nem jártak locsolni, csupán a „nyuszitójással” kapcsolatos szokásokat ismerték, azt viszont igen érdekes formában: élt a faluban egy idős bácsi, aki már adatközlőm gyermekkorában elköltözött Gerényesre (Kaposszekcsőtől légvonalban mintegy hat kilométerre fekvő eldugott kis falu). Az öregot mindenki Nyúl bácsinak, Has’nVätter hívta, s minden húsvét előtt elküldték hozzá a gyerekeket: „*menjete el a Has’nVätterhez föliratkozni!*” Nagyszombaton egész csapat gyerek zárandokolt el Gerényesre sáros dűlőutakon, erdőkön keresztül. Az öreggel közölték kívánságaikat, ő pedig megsimogatva a fejüket megnyugtatta őket, hogy mindent följegyzett. Ezután szépen hazacocogtak, másnap ott volt a sok hímes tojás a fészekben.

Szeliben a locsolkodást nem tartották „katolikus szokásnak”, és jócskán ki is élték benne játékos hajlamaikat. A legények jóelőre vizipuskát eskábáltak bodzafából – később fémből is – és húsvét hétfőjén végigspriccelték a lányokat, asszonyokat. Természetesen a lakásban nem lehetett pancsolni – nem kölnvizet szórtak – ezért ki kellett csalni a lányt az udvarra, vagy az utcára. Ők előre látták a sorsukat, így nem kellett sokat könyörögni nekik. A fiuk jutalma itt is a pirostojás volt, amelyből – ha szép lány volt a háznál – 40-50 darab is elfogyott.

A búcsú

Ezen a címen vallási ünnep a felsőszeli evangélikusok körében teljesen ismeretlen volt. A búcsút ők katolikus szokásnak tartották. A kaposszekcsői németeknél viszont igen nagy ünnep volt, alkalom a vendégjárásra, bálozásra. Maga a „búcsú” azonban nem egy szent ünnepe, hanem a templom felszentelésének évfordulója volt, amelyet – Havasi lelkész

ellenkezése dacára – mégis mindenki csak ezen a katolikus néven emlegetett. A tisztelendőt irritáló „evangélikus búcsút” mindig a november 12-éhez legközelebb eső vasárnap és hétfőn tartották, mert ugyanolyan kétnapos ünnep volt, mint a karácsony vagy a húsvét.

Hosszú-hosszú kocsisorok érkeztek már szombaton azokból a falvakból, ahol a szekcsőieknek rokonságuk volt: Csikóstöötösről, a Pécstől délre fekvő Pogányból, Tékesről, s a legtöbben Somogyszilból. Az ottani búcsúkor természetesen visszaadták a látogatást. Akinek nem volt valamilyen közlekedési eszköze, egész évben igyekezett apróbb szívességeket tenni ismerőseinek – fűrészelésítés, fametszés stb. – hogy számíthasson valakire, aki fölveszi a kocsjára.

Az ünnephez szervesen hozzátartoztak a sátorosok, a ringlispilesek, egyszóval a „búcsúsok”. Ők csak az első nap maradtak ott, hétfőn rendszerint eltávoztak, jóllehet az is ünnep volt. A háziasszony tíz-tizenkét vendéggel is számolhatott, akik legtöbbször hétfő délután szedték föl a sátorfájukat. A búcsúi szokásokkal tulajdonképpen annyira eltávolodtunk már a kifejezetten egyházi ünnepekhez tartozó tradícióktól, hogy zökkenőmentesen rátérhetünk a személyekhez, pontosabban a személyi állapotban beállt változásokhoz kapcsolódó vallási szokások tárgyalására.

A keresztelő

Kaposszekcsőn igyekeztek minél hamarabb megkeresztelni a gyerekeket. Ha a hét első napján született, még azon a vasárnapon keresztvíz alá tartották, s csak akkor vártak a következőig, ha nagyon közel a hétvégéhez látta meg a napvilágot. A gyereket az istentisztelet végén hozták be; keresztszülei és a bába állták körül a keresztelő-medencét. A keresztszülők közül is csak az asszonyok mentek ki, a férfiak a helyükön maradtak, még csak egy helyre sem ültek. Egy-egy gyereknek négy-öt, nem ritkán kilenc keresztszülője is volt.

Az anya sohasem vett részt a keresztelőn, még a templomba sem mehetett el a „kiavatkozásig” (*Aussegnung*). Ez tulajdonképpen az egyházi szertartásrendben is megtalálható egyházkeléssel azonos, amelyhez annyira szigorú, már korántsem hivatalos tradíciók tapadtak, amelyek megsértése elképzelhetetlen volt. A kiavatkozás általában három héttel a

szülés után történt a bába közvetítésével. Erre azért volt szükség, mert az anya ki sem tehetette a lábát a házból, még ha *„egy gyereke az utcán koci alá szaladt volna is”*. Az idő elteltével a védőnő szerepét is betöltő bába jött, és azt mondta: *„Készüljön, holnap megyünk kivaátkozni!”*

Teljesen intim szertartás volt, amelyen csak a lelkész, az anya és a bába vett részt. Ily módon az anya első útja a templomba kellett, hogy vezessen. Ez a szigorú szabály akkor sem szenvedett törést, ha a gyermek időközben meghalt. Talán nem járunk messze az igazságtól, amikor azt mondjuk, hogy ez a szokás az anya regenerációját, vagy azt *is* szolgálta, legalábbis a racionális magja ebben rejlik. A keresztelőt követően az apa meghívta a keresztszülőket ebédre, ezzel is hangsúlyozván az esemény jelentőségét.

A felsőszeli kereszteleési szokások némileg eltérőek, bár sokban meg is egyeznek az itteniekkel. A gyermeket ugyancsak egy héten belül megkeresztelték, de nem mindig istentisztelet keretében. Ha így történt, a templomi ülésrend némiképpen módosult, mert a családtagok közelebb húzódtak a keresztelő-medencéhez, de továbbra is nemek szerint, külön padosorban. A gyereket a keresztanya és a bába vitte a medencéhez az istentisztelet végén *„egy szép ének alatt”*. Szeliben a csecsemőnek csupán egy keresztszülőpárt választottak, többet feleslegesnek tartottak megkérni.

Az anya itt sem vett részt a keresztelőn, meg kellett várnia az *„egy-házkellést”*. Ennek időpontja ugyancsak a szülést követő második vagy harmadik héten volt. Ők is pontosan megfogalmazták: az anya első útja a templomba kellett, hogy vezessen. Ha előfordult is keresztelezés az istentisztelet keretében, sokkal gyakoribb volt a külön szertartás, amelyen csak a keresztanya és a bába vett részt a lelkészen kívül. Nem is tudták volna másképp lebonyolítani, mert nagy volt a község és sűrűn születtek az apróságok.

A konfirmáció

A keresztelő után a legnagyobb esemény a gyermek életében, amely számos régi szokást őrzött meg. A német evangélikus fiú vagy kislány számára ez az aktus nem csak azt jelentette, hogy ezután már úrvacsorázhatott, hanem azt is, hogy hogy ettől kezdve – bár csak tizenkét éves

volt – egyes dolgokban felnőttként kezelték. Bálba, brancsba járhatott, a lány hamarosan eladósorba került.

Kaposszekcsőn a konfirmációra mindig Pünkösdkor került sor. Még reggel, az istentisztelet előtt fölkeresték keresztszüleiket a konfirmandusok, verset mondtak, énekeltek és megköszönték eddigi támogatásukat. A keresztszülők megajándékozták őket, s ezek az ajándékok jóval komolyabbak voltak akár a karácsonyinál, akár a húsvétinál, mert utoljára mentek hozzájuk ilyen minőségben keresztyermekük.

A konfirmandusok új ruhát kaptak szüleiktől. A korabeli fotókat nézegetve érdekes jelenség ötlük a szemünkbe. A ruhák színe a 30-as évekig szinte kivétel nélkül fekete volt, attól kezdve fokozatosan fölváltja a fehér. A változás így igen szemléletesen megállapítható nemcsak az elbeszélésekből, leírásokból, hanem az említett felvételekből is.

A lányok fekete ruhája népviseletnek is beillett, sőt menyasszonyi ruhának is, hisz az esküvőn is ilyet viseltek.

A lányok fehér virágkoszorúval ékesítették a fejüket, s ezt a koszorút egyenesen idősebb nőrokonaik menyasszonyi ruhatárából kérték el, annyira megegyezett a két viselet. A „modernebb” fehér ruhás lányok is felvették még ezt a fajta koszorút, de később felváltotta a rövid, fehér fátyol. Mi több, a negyvenes években már ez a fejdísz vált dominánssá.

A fiúk is kivétel nélkül új ruhákban pompáztak, hosszú nadrágot, esetleg nyakkendőt viseltek.

A lányok és fiúk általában ekkor kapták életük első – nem mástól levett – cipőjét is, s általában mindent, ami felnőtté válásukat külsőségekben is demonstrálhatta.

Ezen a reggelen a konfirmandusoknak nem volt szabad enniük, s ez a kissé furcsa szokás azt eredményezte, hogy gyakori volt a rosszullet. Jónéhányszor előfordult, különösen a kislányokkal, hogy az oltár előtt csuklottak össze. Az éhségen kívül az izgalom és a korányári meleg is hozzájárulhatott ehhez, amelyet sokszoknyás öltözetük még elviselhetetlenebbé tett.

A szülők az első padokban foglaltak helyet, de a nemek szerinti elkülönültséget most is betartották. Várták gyermekeiket, akik kettesével – elől a lányok, mögöttük a fiúk – törtek utat a tömegben, miközben a „So nimm denn meine Hände, und führe mich” – kezdetű éneket zümögtek.

A lányok a bal, a fiúk a jobb oldalon ültek le L alakban az oltár köré készített székekre.

Ha valamelyik konfirmandusnak a szülője már nem élt, a konfirmáció délutánján templomi ruhában kivonultak a temetőbe, és a sírnál imádkoztak, énekeltek. Természetesen a konfirmanduson és a lelkészen kívül kijöttek ide a hozzátartozók és ismerősök is. Ez a régi szokás az első önálló lelkész 1912-es beiktatása után nyert polgárjogot.

Felsőszeliben Húsvétkor tartották a konfirmációt. Az egyházi szertartás egységességéből folyóan a népszokások sok hasonló vonást mutatnak a kaposszekcsőiekével.

A konfirmandusok vadonatúj ruhát kaptak, amelynek a színe a fiúk esetében általában fekete volt, s amelyet csizma, vagy cipő egészített ki, aszerint, hogy a szülő milyen anyagi helyzetben volt. A lányok kis része fehérben konfirmálkodott, a többségüknek azonban sötétkék anyagból varrattak ruhát szüleik erre az alkalomra. Valamennyi lány hajába fehér szalagot fontak.

A keresztszülők itt nem voltak annyira bőkezűek, többnyire énekeskönyvet vagy süteményt ajándékoztak, s ezen semmi megütközni valót nem találunk, ha arra gondolunk, hogy egyéb ünnepen még ennyit sem adtak. Az ajándékozás itt is akkor történt, amikor istentisztelet után elmentek a keresztszülőkhöz „köszönetet mondani”.

A rokonság a templomban szokott helyén ült, vagyis még ezen a napon sem változott az ülésrend. A konfirmandusok nem székeken, hanem bent a padokban ültek, a lányok baloldalt, a fiúk jobboldalt az első sorban, vagy sorokban.

Esküvői szokások

Kaposszekcsőn a lányok meglehetősen hamar férjhez mentek, általában 17-18 éves korukig bekötötték a fejüket. A húszéves lány már aggódni kezdett, hogy vénlány marad. A párválasztást nagyban segítette a brancsozás – bandába járás – de jobbára a szülők jelölték ki a jövőendőbelit.

A szekcsői menyasszonyi ruha egészen a világháborúig fekete volt. Láttuk, hogy a konfirmálkodó lányok is ennek a ruhának a koszorúját használták. A felsőruha alá igen sok alsós szoknyát vett fel a menyasszony.

A szertartás első, majd második harangozással kezdődött. Ekkor a fiatal pár elvonult a községházára, s mire összeharangoztak, már úton voltak a templom felé. Elöl haladt a menyasszony két vőfélygel az oldalán – de sohasem karonfogva – mögöttük a vőlegény két koszorúslánnyal. A menet további részében kötetlenül meneteltek a hozzátartozók és a kíváncsiak, s a sort a rezesbanda zárta le. A koszorúslányok régebben nem egyforma ruhában voltak, mint az később e faluban is megfigyelhető. A vőfélyek tisztét egy selyemszalaggal átkötött, gomblyukba tűzött kis csokor jelezte.

A templomból kifelé, az előzőektől eltérően, már a vőlegény – illetve újdonsült férj – jött ki elsőként a koszorúslányokkal, s mögötte felesége a vőfélyekkel. Ilyen rendben tértek vissza a lakodalmas házhoz. Tekintve a téma szűkebb voltát, a lakodalmi szokásokra nem térek ki.

A felsőszei magyaroknál az esküvői menet a következőképp állt össze: a sort a két násznagy nyitotta meg, egy-egy üveg bort csillogtatva. Őket követte a vőlegény a koszorúsvőfélygel, majd a menyasszony egy koszorúslánnyal, végül hátrább az örömszülők és a rokonság. Nem ritkán három-négy pár is esküdött egyszerre, különösen a testvérek. A szeli lányok sem igen várták meg a húsz évet a férjhez menetellel.

A templomban a szülők most sem változtattak a megszokott ülésrenden, az ifjú pár azonban az első padban ült, de külön-külön(!), legalábbis a szűkebb értelemben vett összeesketésig. Tehát még az esküvői szertartás néhány percére sem engedett szigorúságából ez a szabály. A menyasszony baloldalt ült két koszorúslánnyal, a vőlegény jobboldalt a két násznaggal.

A temetés

A leggazdagabb vallási szokáshagyománnyal mindkét faluban ez a szertartás bírt. Meglepően nagy azoknak az apró, de ilyen alkalomkor mégis nagy jelentőségű szimbólumoknak, mozzanatoknak a száma, amelyek eltérést mutattak. Így a későbbiekben – az azonos vallás ellenére – Kaposszekcsőn a két kultúra találkozása érzékelhető konfrontáció eredményezett.

Említettem már a harangszó nagy jelentőségét. Ha ez általánosságban megállja a helyét, fokozottan érvényesült a halálesetekkel, mint a családban történhető legsúlyosabb eseménnyel kapcsolatban. A harangszó vitte el a szekcsői határba is a halálhírt. Be sem kellett jönni a földről, tudták, ha háromszor szól a nagyharang, férfi, ha kétszer, nő halt meg. A kisharanggal húztak hármat, ha fiúcska, kettőt, amikor kislány hunyt el. A jelzés után mindig összeharangoztak, de ez már a kegyelet jele volt. Szekcsőn ezt követően már csak a temetés kezdetekor harangoztak újra.

Ha a halál éjjel következett be, másnap, vagyis virradat után már temethettek. Így tehát régente még a huszonnégy órát sem volt szokás kivárni, ha az adminisztrációt és a temetéssel együtt járó dolgokat sikerült ennyi idő alatt elintézni. Elhívták a halottkémét, aki tollat dugott az elhunyt orra alá, s ha a toll nem libegett, megállapította a halál beálltát.

Ravatalozó akkoriban természetesen még nem volt, így a háznál ravatalozták fel a holttestet. Megkeresték a harangozót, hogy jelölje ki a sír helyét a temetőben, tudniillik ez az ő feladata, pontosabban tiszte volt. Persze az is előfordult, hogy a harangozó már előre körbeásta a sír helyét, hogy ha nem lenne otthon, amikor keresik, el tudják kezdeni a sírásást.

A kaposszekcsői temetőben a sírok É-D-i tájolásúak, vagyis a halottak feje délre néz. Sorban temetkeztek (amelyeknek a tájolása ebből következően K-Ny), a temető egyik szélétől a másikig a legtakarékosabban kihasználva a helyet. Csak akkor kezdtek új sort, ha az előző már teljesen betelt. Külön gyermeksort is nyitottak, a tizenkét éven aluli gyermekeket nem temették egy sorba a felnőttekkel. A gyermeksorok elég lassan teltek meg, mégsem „egészítették” ki felnőttekkel. Asszonyokat és férfiakat egy sorba temettek, és ha egy család kriptát akart építeni, azt is csak a már megkezdett sorba tehette, legfeljebb szélesebb helyet kapott.

A sírhelyért nem kellett fizetni, mert a temető a gyülekezet közös tulajdona volt. A család legtöbbször a rokonság négy férfitagját kérte meg a sír kiásására, s rendszerint ők látták el a koporsóvivő szerepkörét is.

A temetési szertartás első, majd második harangozással kezdődött. Amíg a lelkész és a nép a halottas házhoz nem ért, összeharangoztak. Valamennyi temetésre kivonult az iskola is. A gyerekek körülállták az udvarra kitett koporsót oly módon, hogy a lányok és fiúk egymással szemben levő oldalra kerültek.

A gyermekek elé álltak a közeli hozzátartozók, a koporsó fejéhez pedig a pap és a kántor. Amikor így elhelyezkedtek, kilépett a házból a négy „vivő”, és méltóságteljesen besétált a körbe. Ketten közülük egy-egy tányérból aprópénzt, legtöbbször 2 és 10 filléresekett kezdett osztogatni az iskolásoknak. A keresztvivő mindig duplán kapott. Egészen addig járták a sorokat, amíg a pénz el nem fogyott. Előfordult így, hogy egy-egy gyerek háromszor is sorra került, míg a másik csak kétszer, ezen azonban természetesen nem volt szabad megsértődni. De honnan származott a kiosztott pénz? A legtöbb öreg, ha gyöngülni kezdett, vagy már előbb is, gyűjtögetni kezdte a 2 filléresekett, hogy legyen mit szétosztani a temetésén. Amennyiben hirtelen halt meg valaki, a hozzátartozói váltottak fel nagyobb pénzt s tették a két tányérra. Az udvaron a gyerekek aztán énekeltek, ezzel quasi megszolgálták a pénzt.

E szertartás véget értével összeállt a halottas menet, és elindult a temető felé. Elöl a keresztvivő haladt, aki legtöbbször egy rokongyerek volt. Őt követték az iskolások, majd a pap és a kántor. Mindig vállalkoztak az ének segítésére ún. „énekes asszonyok” – tízen, tizenöten – akik a kántor mögött haladtak. Utánuk következtek a koporsóvivők. Ha fiatal, nőtlen vagy hajadon volt az elhunyt, koporsóját is lányok és fiúk vitték felváltva, kézben. A koporsóra erősített hevederekbe rudat dugtak, s ennél fogva vitték a temetőbe.

Az idősebb házas férfit vagy nőt a „Szent-Mihály lovának” nevezett, feketére festett fakeretben vitték a rokonságból felkért vivők, vállon.

A koporsó után lépdelték a hozzátartozók, majd a többi gyászoló. A kántor kiszámította, hogy körülbelül hány éneket, hány verset kell énekelni a temetőig, és úgy osztotta el azokat időben. Egy-egy ének után ezért, hosszabb-rövidebb szünetet tartottak.

Amint kiléptek az udvarból, megszólalt a két harang, és zengett addig, amíg ki nem értek a temetőbe. A harangozó fölküldött egy gyereket a toronyba, s az mindig jelezte, hol jár a menet. Amikor látta, hogy kiértek a sírhoz, jelzett, és a harangozás abbamaradt. A kántor is úgy igazította, hogy az utolsó verset a temető bejáratában kezdjék el. Minden óramű pontossággal működött.

A temetés végeztével valamennyien visszatértek a templomba gyászistentiszteletre, s amíg jöttek, a harangok ismét szóltak. A családfő

meghívta a vívőket vacsorára, de ez nem számított tornak. Olyannyira nem, hogy amikor egy 15 éves lány halt meg, s az apja meghívta vacsorára vívóit – nyolc fiút és nyolc lányt –, s azok a felkínált bortól kissé pityókások lettek, nevetgéltek, tréfálkoztak, sőt énekelni is kezdtek, felállt az apa, és azt mondta: *„Gyerekek! Itt nagy a gyász. Ettetek, ittatok, most már menjetek szépen haza!”*

A lelkész még ezt a vacsorát is sokallta, és mindenképpen próbálta lebeszélni a híveit erről a „pogány” szokásról. Hogy mégsem sikerült teljesen, ennek több oka is volt, de legfőképpen az, hogy aki elkezdte volna, számíthatott arra, hogy a fejéhez vágják: *„Hát még ezt is sajnálja?”*

A Felsőszeliben követett temetési szokások is igen érdekesek, és kiterjednek a temetés szinte valamennyi mozzanatára. Polgárosodottabb viszonyokat jelez, hogy itt a halál tényét hivatalos helyen be kellett jelenteni, de főleg az, hogy itt orvos vizsgálta meg a holttestet. Jóllehet az idősebb adatközlők úgy emlékeznek, hogy „másnapjára, hivatalosan” lehetett temetni, ez nem volt egységes, s valószínű, hogy csak harmadnapra tűzték ki a temetést.

A harangozás szempontjából a tizenkettedik év volt a meghatározó jelentőségű. Ez alatt csupán „verseket” harangoztak a kis halottnak, lett légyen akár fiú vagy lány. A tizenkét évet betöltött „felnőtt” férfiaknak három „egyeset”, nőknek két „egyeset” húztak, majd mind a három haranggal összeharangoztak. Az ún. „kiharangozáson” kívül másnap délelőtt 10 órakor is harangoztak két-három verset.

A sírt nem a rokonok ásták ki, mert volt egy bakter, aki mellékállásban ezt a feladatkört is ellátta, jó pénzért, természetesen. A szeli temetőben a sírok ugyancsak É-D-i tájolásúak, sorokban temetkeztek, de itt a gyereksíroknak nem alakítottak ki külön sort. Mód kínálkozott arra is, hogy egyes személyek a kriptaeépítkezésen kívüli esetekben is több helyet tartsanak fenn családjuknak a sorban.

A koporsót egy helyi zsidó vállalkozó készítette. Tőle vették meg, vagy Galántáról hozatták.

Ameddig a halott a házban a ravatalon feküdt, minden este jártak hozzá „virrasztani”. Az idézőjel használata tanácsos, hiszen ez a virrasztás sem jellegében, sem időtartamában nem hasonlítható az egyes

tájégségeken dívó szokáshoz. Ez a tradíció itt abban állt, hogy este 8 óra körül összegyülekeztek a hozzátartozók a halottas háznál – férfiak, nők egyaránt – és egyházi énekek éneklésével, csendes imával búcsúztak elhunyt családtagjuktól, rokonuktól. A társaság 10 óra felé csendben hazament, s másnap – ha addig nem volt meg a temetés – újból összejöttek, de ismét csak másfél-két órára.

Az elhalálozás másnapján – mint arról már említés történt – délelőtt 10 órakor ismét harangoztak néhány verset a halottnak. Ezután a harang már csak a temetéskor szólalt meg, amikor úgynevezett „készülőt” húztak, vagyis a szertartást megelőző első, második és összeharangozva leadott harmadik jelzést.

Ameddig a halottas menet ki nem ért a temetőbe itt is zúgtak a harangok. A harangozást egy gyerek irányította, az „intő”, de ez már nem spontán betöltött funkció volt: személyesen választották ki a fiút, amit megkülönböztető jelzés is demonstrált. A koporsóvivőknek, a keresztvívőknek és az „intőknek” ugyanis, egy masnira kötött fehér szalag segítségével tiszta fehér kendőt erősítettek a bal karjukra. Ha fiatal halt meg, a kendőre még egy rózsát is feltűztek, s ha még nőtlen, a kendőre vőlegénybokrétát kötöttek.

A temetési menet élén a keresztvívő haladt, mögötte a pap, majd a dalárda. (Ez vegyeskar volt.) Ezután hozták a koporsót, rendszerint a rokonságból felkért férfiak, de ha legény halt meg, akkor lányok. Amennyiben kisgyermeket kellett a koporsóba fektetni, lányok és legények felváltva vitték. A keresztre fekete – vagy ha fiatal halt meg, fehér színű – szalagot erősítettek, amelyet a koporsó sírba eresztésekor a tetejére dobtak. Ezt a szalagot „keresztrevalónak” nevezték, és ugyanúgy hozzátartozott a szertartás kellékeihez, mint a szemfedő.

A temetés után nem mentek vissza a templomba, ellenben a gyászoló család feje már a temetőben meghívta a vívőket és a rokonokat a torra, amelyet közvetlenül a temetés után – tehát akár délután is – tartottak. A halotti tor tulajdonképpen egy csendben lezajló közös étkezés volt, s minden különösebb szónoklat, vagy műsor nélkül ért véget, mégis így nevezték.

Hasonlítsuk össze, ezek után a temetési szokások azon pontjait, ahol eltérések mutatkoznak a két csoport gyakorlatában:

- a szeliek az elhalálozás másnapján is harangoztak de. 10 órakor, a szekcsői németek nem;
- Szeliben „virrasztottak” – ha sajátos formában is – Szekcsőn nem;
- mindkét helyen sorba temetkeztek, de Szeliben – a szekcsőiektől eltérően – nem alakítottak ki gyermeksorokat;
- a szekcsőieknél hiányzik a Szeliben megtalálható „keresztrealó”;
- a szekcsői németeknél még a Szeliben lefolyt szolid formában sem volt szokás a tor;
- Szekcsőn a sírhely ingyen volt, a sírt a rokonok ásták, Szeliben fizetni kellett a sírásót;

Természetesen számos eltérés felfedezhető lenne még, így például az öltözékben, az „intő” kiválasztásában, az aprópénz osztogatásban, stb., de a fentiekben csak azokra tértünk ki, amelyeknek a két csoport összekeverése után valamilyen szerep jutott.

Az első konfliktust a harangozás okozta. Meghalt egy idős telepese, de a helyi német harangozó elmulasztotta a másnapi 10 órás harangozást, amiért a rokonság igen haragosan felelősségre vonta. A harangozó azzal védekezett, hogy ez eddig itt nem volt szokás, ám döntse el a vitát a lelkész. Ő megkérdezte – maga is új lévén a hivatalában – hogy mi volt a helyi szokás eddig, s azt mondta, ahhoz tartsa magát mindenki. Így a szeliek kénytelenek voltak belenyugodni a németek által egyébként „katolikus” szokásnak tartott másnapi harangozás elmaradásába.

Ugyancsak furcsállották a helybeliek a virrasztást is. *„Hová megy ez a sok ember ilyen késő este?”* – morfondíroztak, és nagyon megrökönyödtek hallván az összejövetel célját. E szokásról később a szeliek maguk szoktak le, hogy mi okból, ma már nem deríthető ki. Ugyanígy történt a „keresztrealóval” is, amelyet az első időkben még sohasem szalasztottak el a keresztre tűzni és sírba dobni.

Ők viszont a sírhelyekkel nem voltak megelégedve. Németek panaszták, hogy a telepések nem rendesen a sorba temetkeznek, mert mihelyt a temető szélére kerülnének, új sort kezdenek, s ezáltal egy nagy összevisszaság kezd kialakulni. Egy bizonyos: ma már rendezett sorokat

a temetőben nem találunk, talán éppen a szeliek e kisebbségi érzésből folyó tevékenysége miatt.

Az idők múlásával mindkét öröklött szokásrend szigorúsága fölengedett, kiegyenlítődött, és sok tekintetben profanizálódott is, kissé a városi temetésekhez hasonló egységes sablonná vált. Mindez elkerülhetetlen következménye volt a lakosság munkája, és azáltal szemlélet megváltozásának, napjainkban a csírázó urbanizációnak, s nem utolsósorban az egyházi szertartás egyszerűsödésének is.

A célszerűség és a gazdaságosság szempontjai hódítanak ezen a téren is, függetlenül attól, mi volt a szokás akár csak néhány évtizeddel ezelőtt is.

Úrvacsora

Végül szólnunk kell az *úrvacsorázással* kapcsolatos, meglehetősen gyér szokásokról. Az *úrvacsora* régen igen nagy jelentőséggel bírt, első vétele a konfirmációkor a gyereket felnőtté avatta.

A szekcsői gyülekezetben Karácsonykor, Nagypénteken, Húsvétkor és aratási hálaünnepen osztottak úrvacsorát, a kétnapos ünnepeknek csak az első napján.

Nagypénteken általában csak az idősebb korosztály úrvacsorázott, Húsvétkor a fiatalabb, egyéb ünnepeken pedig, tetszés szerint akárki.

Az oltár előtt egyszerre tíz-tizenkét ember fért el, ehhez kellett igazodniuk. Először a férfiak vettek úrvacsorát, majd a nők. Ha az utolsó váltásra csak három férfi maradt is, nők nem mentek melléjük. Mindkét nem esetében előbb az idősebbek úrvacsoráztak, s csak később a fiatalok. Az ötvenes évektől kezdve ez a szigorú elkülönülés is oldódni kezdett. A házaspárok már „együtt járultak az Úr szent asztalához”, a hatvanas évekre pedig az „érkezési sorrend” döntött. Igen lényeges azonban megjegyezni, hogy az ostyát a lelkész közvetlenül a hívek szájába tette – a később divatba jött kézbe adás teljesen elképzelhetetlen volt –, s a bort is valamennyien egy kehelyből itták. A higiéniai szabályokra a lelkész úgy próbált vigyázni, hogy minden egyes kortyintás után egy tiszta fehér kendővel törölt, majd fordított egyet a kehelyen.

Összefoglalva milyen következtetéseket vonhatunk le a fentebb ismertetett – és a maguk helyén fontos funkciót betöltő – szokások ala-

nyainak, pontosabban, ezek reprezentánsainak egy közösségbe kerülése utáni helyzetről?

Legfőképpen azt, hogy az az értékrend, amelyet külön-külön képviseltek, az egymással való kölcsönhatásba kerülés folytán megváltozott, neutralizálódott, kiegyenlítődött, nevezzük bárhogy ezt a folyamatot, amelyhez nem kis mértékben hozzájárultak azok a társadalmi – gazdasági változások is, amelyek 1945 után bekövetkeztek. Az iskolákat államosították, tehát azok felekezeti jellege megszűnt, s ezáltal a gyerekek óhatatlanul közelebb kerültek a falu más rétegéhez, más nemzetiségéhez tartozó csoportokhoz. Addig a különböző felekezethez tartozó fiatalok szinte egy búra alatt nőttek fel, amely elszigetelte őket egymástól, ha bizonyos kommunikáció létezett is közöttük.

Éppen e mélyreható társadalmi változások kérdőjelezik meg, hogy vajon tiszta képet kapunk-e, ha a szeliek betelepítését, mint elsődleges tényezőt tekintjük a szokások megváltozásában. Annál is inkább, mert a németek többségét kitelepítették, s így ipso facto funkcióját veszítette jónéhány szokás. Így például a templomi ülésrend annak előtte racionálisan megszabta, hogyan lehet gazdaságosan kihasználni az akkor még gyakran szűknek bizonyuló templomot. A 274 fős gyülekezet számára ez a szerep tartalmatlanná vált. A példákat tovább sorolván megemlíthetjük, hogy az iskolák államosítása után a gyerekek nem jártak többet temetésre, így az öregek az aprópénz gyűjtögetés szokásával is felhagytak.

Ami pedig a két vallási kultúra egymásra hatását illeti, megállapítható, hogy általában a helyi szokás élt tovább – ha más okból nem szűnt meg –, de csak azokon a területeken, ahol nyílt konfrontációra került sor. Egyébként megmaradtak a külön szokások, a virrasztás, a „keresztrevaló” a szelieknél, a „búcsú” a németeknél, amíg maguktól el nem sorvadtak.

Túlzás lenne azonban azt állítani, hogy a szeli szokások nem voltak hatással az itteniekre. Ennek bizonyosságaként a húsvéti szokások közé például a németeknél is bekerült a locsolkodás – természetesen kölnivízzel –, bár nem járunk messze az igazságtól, ha ezt az országon is népszerű, sőt népszerűsített hagyomány hatásának tulajdonítjuk elsősorban. Általánosságban viszont elmondható, hogy a németek puritanizmusa itt-ott megtört a szeliek apró külsőségekre való törekvésein. Ahol a németek látszólagos funkciótlan szertartásosságát, merevségét észleljük,

a racionális magvat azért megtalálhatjuk még olyan szokásokban is, amelyet a magyarok „katolikusnak” tartottak, mint például a búcsút is. A „katolikus” jelző pejoratív értelme is szinte kizárólag a külsőségekre, mellékes vallási tényezők hangsúlyozásának megbélyegzésére szolgált mindkét nemzetiség szóhasználatában.

Később, ahogy a szeli szokások beolvadtak a helyiekbe, ugyanolyan mértékben sorvadoztak el az utóbbiak is, s végül kialakult egy majdnem semleges – de azért a németes hagyományokat jobban őrző – kevés elemet tartalmazó szokásrend. Ezt a tendenciát sok esetben maga a lelkész is elősegítette. Különösen olyan esetekben avatkozott be a tekintélyével, amikor egy szokásnak magának, vagy fennmaradásának irracionalitását vélte felfedezni.

A gyülekezet mai, 1975-ös lélekszáma 219 fő, ebből régi német 110, felsőszeli pedig 79, a többi egyéb beköltözött. Látható tehát, hogy még az 1948-as létszámhoz képest is visszaesés mutatkozik, s a gyülekezeti élet általános sorvadása a szokások elhagyásának is érthető indoka.

A fiatalok társasági élete és szórakozási formái Kaposszekcsőn a II. világháború előtt

Mint már említettük, a község 1775-től – a hesseni eredetű németek betelepítésének évétől – kétnemzetiségű volt, s ma is az, annak ellenére, hogy a magukat német anyanyelvűnek tartó helybeli lakosok nagy részét 1948-ban kitelepítették Németországba. A lakosság többségét addig az időpontig ők alkották, a magyarság csupán egynegyedét képezte a község lélekszámának. A vallási megoszlást tekintve azt látjuk, hogy a németek kivétel nélkül evangélikusok, az őslakos magyarok pedig katolikusok voltak, ezért utóbbiak igen gyakran használták a „német” templom megjelölést, amikor az evangélikus templomot említették. A két nemzetiség békésen megfér egymás mellett azoktól a kisebb surlódásoktól eltekintve, amelyek egy-egy bíróválasztáskor, vagy egyéb politikusabb jellegű alkalomkor előadódtak.

A fiatalok külön iskolába jártak, így a vallási megoszlás miatt a német és magyar gyerekek különböző szokások között, bizonyos mértékig szeparálódott környezetben nőttek fel, és természetesen szüleik vallási és nemzeti elvein felépülő értékrendjét tették magukévá. Mint német adatközlőim megjegyezték, *„haragban nem voltunk, sőt sokszor együtt is játszottunk, de mégis tudtuk, hogy hol a határ, mert azok magyar gyerekek voltak”*. A szoros együttélés miatt néhány tősgyökeres magyar férfi ma is kitűnően beszél „svábul”, de a három lépés távolságot azért mindig betartották. Más volt a nevelésük, más a szórakozásuk is.

A német fiatalok legkedvesebb időtöltése a brancsozás volt, ami a téli esték unalmának elűzése mellett egy kicsit a munkára szoktatás és a párválasztás egyik fő eszközeként is szerepelt. A brancsba járáson kívül a kukoricafosztás jelentett még ősszel találkozási lehetőséget, no és természetesen a bálók, multságok. A magyaroknál a brancsszerű összejárás nem volt divatban, igaz, jóval kevesebben is voltak hozzá a németeknél. Számukra is a kukoricafosztás, vasárnap délutáni labdázás és a bálók szolgáltak a szórakozási kedv kielégítésére. Vegyük most sorjában ezeket a hagyományokat, kezdve a többségnél.

Brancsozás, brancsba járás

Ez tulajdonképpen a magyar települések fonóba járásának német megfelelője. A brancs (Brantsch = banda, csapat) az azonos korú lányok és a hozzájuk csapódott fiúk baráti szövetsége, szórakozó és munkaközösségeként funkcionált. A brancsba járásnak megvoltak a maga szabályai, amelyeket mind a fiatalok, mind a szülők messzesemenőig tiszteletben tartottak. Ez a szokás szorosan kötődött az életkorhoz s ezáltal az iskolához is. A hatodik osztály elvégzése után, tizenkét éves korban konfirmáltak a gyerekek, s az ezt követő télen már brancsot alapíthattak. Ez legtöbbször a november 12-i „búcsút” – a templom felszentelésének évfordulóját követő napon történt. A brancs tulajdonképpen az egy évfolyamú *iskoláslányok* közösségeként jött létre, mégpedig úgy, hogy tizenkettedik évtől általában tizenhetedikig valamennyi korcsoportnak megvolt a maga brancsa. A faluban ily módon öt brancs működött egyidőben.

Természetesen a brancs fiúk nélkül nem ért volna semmit, ezért a tizenkét éves lányokhoz csapódtak a három évvel idősebb fiúk, tehát sohasem a saját, hanem mindig a három évvel idősebb korosztályból. Ez annyira szigorú szabály volt, hogy kivételre még a legöregebbek sem emlékeznek. A fiúk brancsozása még nem jelentett feltétlenül udvarlást, de tény hogy számos esetben megkönnyítette a párválasztást. Mindenesetre egy más brancshoz tartozó lánynak udvarló legény egy cseppet sem gátlottatott abban, hogy a maga korosztályához tartozó lányok brancsában töltsse el az idejét, ha volt kedve hozzá. Többszöre tehát a barátkozás és a közös szórakozás, munkálkodás intézménye volt.

A brancsozás – mint láttuk – november 12-ét követő héten vette kezdetét és tartott egész télen át, farsangig. Befejezésének nem volt rögzített dátuma, de közös megegyezéssel általában azonos időben hagyták abba. A tél folyamán a hét minden napján jártak, szombat kivételével. Ekkor mindenki otthon maradt a vásárra felkészülni. A vasárnapi brancs speciális összejövetel volt, *külön is számították*. Ezt úgy kell érteni, hogy ha a pénteki napon mondjuk Leitholéknál jöttek össze, s a következő alkalommal Schmalékra került volna a sor, de a vasárnapi brancs sorosa Leithol lány volt, akkor megint oda mentek, annak ellenére, hogy pénteken ugyancsak náluk jöttek össze. A vasárnapi brancs egész évben tartott, nem csak télen. Speciális jellegére még visszatérek.

Minden este másnál jöttek tehát össze, vagyis egy lányra átlagban tíz naponként került sor, tekintettel arra, hogy egy-egy brancs létszáma hét-tíz fő volt. A soros lány már délután kukoricát főzött vagy pattogatott, amit aztán este elcsemegeztek, hiszen egyéb traktára nem is gondolhattak. Az előkészülethez tartozott még a szoba vagy konyha kitakarítása, a kicsik lefektetése. A szülők tapintatból, de józan megfontolásból is – *„ki tudta volna azt elviselni, amit a gyerekek itt rendeztek!”* – ilyenkor átvo-nultak a szomszédokhoz. Csupán a magatehetetlen öregek maradtak otthon, de azok is áttelepültek a másik szobába, és egyúttal vigyáztak a kisgyermekekre.

Elsőként mindig a lányok érkeztek, kicsit jobb ruhába öltözve, mint a hétköznapi, de mégsem ünneplőben. Ugyanígy a legények is, akik már ekkor ott ólálkodtak a kapu körül, s csak azt várták mikor lép be az utolsó lány is, hogy aztán maguk is megjelenhessenek. A kezdés szokásos

időpontja 6 óra volt, télen akkor már sötét van. A lányok körben a lámpa alatt helyezkedtek el, s nyomban elkezdtek kézimunkázni: tutyit kötöttek vagy stoppoltak, mert igen hamar elkopott, kilyukadt, meg egyébként is a menyasszonynak legalább húsz pár pacskert és tíz pár harisnyát kellett a házasságba vinni, ha nem akart szégyenben maradni.

Hétköznapi sohasem játszadoztak a lányok, vagy legalábbis ritkán. Az érkező legények mögöttük telepedtek le, ki-ki ott, ahol helyet talált, széken, hokedlin, vagy éppen az ágyneműt hátra túrva az ágy szélén. A nórázás, beszélgetés közben előkerült a délután megfőzött kukorica is, sőt ha a házigazda még otthon volt, megkínálta a legényeket egy-egy pohár borral. A lányok sohasem ittak, egyenesen szégyelltek volna, ha pohárral a kezükben látják őket. Elképzelhető, hogy ha még „házon belül”, baráti társaságban sem szánták rá magukat a borivásra, mennyire irtóztak a kocsmába elmenni még asszonykorukban is. A legények közben előkapták a kártyát, s aki éppen nem a lányokkal szellemeskedett, a blattot verte. A lányok ebben a játékban sem vettek részt, csak nagy néha, akkor is vasárnap. Az első világháború alatt sokáig nem volt petróleum, lámpaoilaj. Ekkor bádogdobozból eszkábáltak össze mécsest, amelybe zsírt vagy valamilyen más éghető anyagot tettek, és ruhából tépett belet égettek benne. Ezt a primitív világítóeszközt Fettjankónak hívták. Egy madzaggal a mennyezetre lógatták és ennek a világánál dolgozgattak, beszélgettek. Este 9 óra felé kezdtek szedelőzködni. A távozásra senkit sem kellett fölhívni, ugyanígy marasztalni sem marasztaltak senkit, hiszen tudták, hogy másnap úgyis találkoznak. Esetleg, ha az egyik brancs pár perccel előbb oszlott föl, mint a másik, a legények még átnéztek abba is „záróráig”. Egyébként a brancsok nem jártak össze, csupán azt a legényt engedték el máshová, aki más brancsbeli lánynak udvarolt. A fiatalok eltávozása után hazaszívárogtak a szülők is, akik nem vették annyira gyermekeik viháncolását, egyrészt mert visszaemlékeztek fiatalkorukra, másrészt így volt ürügy a szomszédolásra is.

Említettem, hogy a brancs szombaton nem jött össze. Ellenben a vasárnapi brancs egész éven át fungált, s erre szükség is volt, mert ez volt az egyedüli este, amikor nem kellett a lányoknak kézimunkázniuk – vagyis dolgozniuk –, sőt ez egyenesen tilos is volt. A téli vasárnapokon a lányok is kézbe fogták a kártyát, de népszerűbbek voltak a pajzán közös játékok.

Verssel számolták ki, hogy kinek a szemét kössék be a szembekötősdíhez, majd amikor ezt megunták a „seggreverősdít” kezdték el: egy lány az ölébe fektetett valakit – fiú és lány is lehetett, befogta a szemét, majd valaki a jelenlévők közül a fekvő fenekére csapott. Ezután elengedték, és meg kellett neveznie a tettest. Ha talált, akkor az feküdt a helyére, de ha nem, addig ütötték, míg végre rá nem jött az elkövető személyére.

Nyáron nem maradtak a szobában, hanem kimentek az udvarra, vagy a két templom közti térségre. A szabályok változatlanok voltak, főleg ami az időpontot és a ruházatot illeti, csupán a játékok változtak, a szabad levegőhöz alkalmazkodván. A legkedveltebb játék a „stukkozás” volt, amelyet a következőképpen játszottak: a brancsot két egyenlő részre osztották és egymással szembeállították. A két tábor közé, attól egyenlő távolságra egy vonalat húztak, ez volt a határ. Az egyik csapat tagjai a „dobók” szerepét vitték, tudniillik arra törekedtek, hogy a másik csapat tagjait minél hamarabb „elpusztítsák”. Ezt úgy érhették el, ha a játék megkezdése után egymás után megdobták az ellenfél játékosait a labdával, akik ezt igyekeztek elkerülni, és futásban kerestek menedéket. Minden játékosnak mindkét oldalon egy „élete” (Leben) volt, amit elvesztett, ha eltalálták, illetve ha nem talált. A labdát mindig visszagurították a dobókhoz, tehát egyszerre csak az egyik csapat támadott. Az nyert, akinek a legtöbb embere maradt a porondon. Természetesen a lányok nagyon hamar „meghaltak”, egyrészt mert rosszul céloztak, de még inkább, mert a sok szoknya, amely olyan jó szolgálatot tett a „seggreverősdiben”, most csak akadályt jelentett. Ezt a játékot egész este képesek voltak folytatni.

A brancsozás betöltötte a lány életét egészen a férjhezmenetelig, pontosabban az eljegyzésig. Ezután kilépett a brancsból, s egyedül nőlegénye társaságát élvezte, aki minden este fölkereste. Ha a brancs tagjainak a száma annyira lecsökkent, hogy csupán ketten-hárman maradtak, ekkor hozzácsapódott egy másikhoz, rendszerint az egy évvel fiatalabbakhoz, ahol a 16. életév után szintén a ritkulás jelei mutatkoztak. Ezt az egy esetet kivéve a brancsok nem jártak össze még a falun belül sem, nem hogy a szomszédos csikóstöttösiekkel. Ugyancsak elképzelhetetlen volt, hogy magyar lány betegye a lábát egy ilyen összejövetelre. A brancsba járás a közös időtöltésen felül az információk áramlását is biz-

tosította, de a párválasztásban is szerepet játszott. Különösen a lányok és fiuk közötti három éves differencia szigorú betartása inspirál ennek megállapítására, bár meg kell állapítani, hogy a faluban inkább a vagyoni helyzet határozta meg a házastárs kiválasztását. Jóllehet Kaposszekcsőn a két háború közötti világban nagy vagyoni eltérések nem voltak - a többség 10-15 holdon gazdálkodott - a szegényebb legények eleve nem is kezdtek udvarolni olyan lánynak, akiről tudták, hogy szülei nem engedik hozzájuk. E közvetett szabályozottságon túl a szülők nemritkán közvetlenül is kijelölték a lányuknak jövődöbelijét annak szüeleivel való megegyezés után. A lány csak a legkritkább esetben tiltakozott, tudomásul vette az apai döntést, mint megfellebbezhetetlent. Azért amennyire lehetett igyekeztek a brancsból párt találni.

Kukoricafosztás

A közös összejövetelnek más, de sokkal spontánabb és még inkább munka jellegű formája a kukoricafosztás volt. Minden család úgy időzítette, hogy lehetőleg ne a rokonokkal egyidőben álljon neki a kukoricatörésnek, mert akkor nem győzték volna a munkát külön-külön elvégezni. A németek példás szervezőkészsége itt is megmutatkozott. A német nagycsalád tagjai a földet mindig együtt művelték, s csak akkor mentek tovább – valamennyien! - egy más határrészre, amikor az elsőben már minden munkát elvégeztek. Így volt ez a kukoricatöréssel is. Tudták, hogy csak egyesült erővel tudjak legyőzni a nehézségeket, amelyek a paraszti munkában bőven jelentkeztek. A kukoricafosztás idején ugyan csak a lányokat hívták meg, de mihelyt felhangzott daluk egy-egy udvarból, a legények hívás nélkül is beállítottak, s természetesen nem nézték tétlenül a lányok munkálkodását. Így egy este négy-öt kocsi kukoricát is kifosztottak. Az öregek csak annyit mondtak: „*Gyerekek, daloljatok egy jót!*”, s máris volt bőven munkáskéz. A gazda dolga csupán az volt, hogy végig kínálja borral a legényeket és musttal a lányokat.

(Természetesen üvegből ittak még akkoriban, kézről-kézre adogatták. Nem volt ez másként az étkezésekkor sem. Először a családfő ivott az előtte álló üvegből, majd továbbadta feleségének vagy legidősebb fiának,

s így járt körbe az üveg, míg vissza nem ért a gazda elé. A többiek ezután megint csak akkor ihattak, ha ő megszomjazott és körbeadta újra.)

A kukoricafosztásra nem csak a rokonok, hanem a brancs is eljött, s nagyon gyakran a legények egy lendülettel a padlásra is felhordták a kifosztott kukoricát. Érdemes volt hát elhalasztani a kukoricatörést addig, míg a rokon vagy a szomszéd nem végzett. Így jártak házról házra, amíg csak a munka el nem fogyott.

Bálok, mulatságok

Ám az igazi szórakozást, a társasági élet csúcspontját a bálok és mulatságok jelentették. Mindjárt előljáróban különbséget kell tenni a táncrendezvények e két formája között. *Bált* (Bal) csak Karácsonykor és Szilveszterkor tartottak. A bál jellegét az adta meg, hogy erre a lányok külön, nyomtatott meghívót kaptak a legényektől „*s így egy lánynak sem kellett zöldséget árulnia*”, vagyis tétlenül álldogálnia, ami az egyéb alkalmakkor a csúnyácskákkal bizony előfordult. A bálra mindig feldíszítették a termet – erre is jó volt a brancs –, színes papírból láncot ragasztottak és telerakták a falakat tükörrel. Karácsonykor a nőtlenek, Szilveszterkor a nősök tartottak bált. Soha nem fordult elő, hogy a meg nem hívottak akadékoskodtak volna, hogy ők is akarnak mulatni, sokkal inkább az, hogy a nőtlenek bálján a legények kivonultak az ivóba s ekkor a zenekar „*drei Männeroi*”-t játszott, vagyis három számot, amelyre a nősök kedvükre forgathatták feleségüket, a rokonlányokat, vagy akár idegen menyecskéket is.

Böjtben és ádventben nem volt sem multság, sem bál. Az említeteken kívül a következő alkalmakkor rendeztek *multságot*: Farsangkor, Húsvétkor és búcsúkor, esetleg nyáron egy alkalommal. A multsággra nem díszítették fel a termet, meghívókat sem küldtek, de a hír így is mindenkihez eljutott, többnyire a brancsokon keresztül. A szervezés gondja a legények vállain nyugodott. „*Ha a fiúknak volt pénzük, volt multság!*”-mondogatják tréfásan, s ebben nincs is semmi túlzás. Ők tárgyaltak a kocsmárosokkal, ők hívtak és fizették a zenészeket, sőt a búcsúi multság alkalmával el is szállásolták őket.

A faluban két kocsmá is volt: a „községi” és a Weizel. Mindkettő alkalmas volt mulatságok rendezésére, és a kocsmárosok szívesen is látták a németeket, mert rendezvényeiken botrány sohasem fordult elő, ellenben a kocsmái bevétel ezeken a napokon hatalmas mértékben megnőtt. Így aztán sem terembért, sem takarítási díjat nem kértek. S hogy miből volt a legényeknek pénzük? Természetesen nem a maguk keresetéből, hanem szüleik jóindulatából, akik így gondolkoztak: *„Ha már egész nyáron úgy dolgozott ez a szegény gyerek, mint a ló, húzta a kaszát, hát csak adunk most neki mulatságra!”*. A fő finanszírozó legtöbbször az apa volt, de az anya is ritkán mulasztott el néhány fillért vagy pengőt odacsúsztatni. Ilyen szempontból a lányok jól jártak, mert ők sem a bálban, sem a mulatságban nem fizettek.

A zenészeket vagy Ágról – ahol két banda is működött – vagy Nagyhajmásról hozatták. Ez utóbbi univerzális zenészekből állt: fúvós és vonóshangszereken egyaránt ügyesen játszottak. A mulatságok többsége egynapos volt, vasárnap délutántól hétfő reggelig. Ilyenkor a délutáni istentisztelet után a zenekar „hármat játszott” a templom előtt, mire a lányok nyomban, már az utcán elkezdtek táncolni. A legények elkísérték őket a felső vagy alsó kocsmáig, és elkezdődött a tánc. A zenekar a terem alsó végében állt, ha fúvós, és ült, ha vonós hangszereken játszott. Körben a falak mentén padokat helyeztek el, ezeken foglaltak helyet a lányos mamák, akiknek nem volt egyéb dolguk, mint gyerekük felesleges ruháira vigyázni, és azt figyelni, kivel táncol a kislányuk. Azért a fiúk szülője is eljött, ő a legény kalapját vigyázta, és titokban azt, hogy a fia jól válasszon.

Mielőtt azonban belemelegednénk a búcsúi táncmultság forgatagába, ejtsünk néhány szót a ruházatról. Erre az alkalomra valamennyi lány új ruhát kapott szülőjétől. Ebben soha nem ismertek kivételt. S nemcsak egyet, hanem az éjszakai tánchoz szintén vadonatúj kartonruhát vett fel a lány. Egy éjszaka többször is átöltöztek, általában minden öt-hat tánc után. Aki messze lakott, táskában vitte el a táncteremhez közel lakó rokonához a ruháit – néha hatot-hetet is –, és odajárt átöltözni. Az egynapos mulatságokon csak egyszer vagy kétszer öltöztek át – délután és éjfélkor –, ha a feszes blúz már nagyon átnedvesedett. A búcsúi mulatságon azonban, – amely szombat délután kezdődött és kedd reggelig tartott –, ugyanazt a ruhát még egyszer már nem vehették fel. Így az új kartonruha helyett éjszaka az előző évibe öltözött a lány, ha nem tellett másra.

A lányok akkoriban még nem cipőben táncoltak, hanem pacskerban. Ebből három-négy párt is elnyűttek egy éjszaka. A tánc is a tutyihoz igazodott, mert az egykori lányok magától értetődő természetességgel állítják: *„Táncolni csak lábujjhegyen lehet, az pedig nem megy cipőben. A lábunk sem volt ahhoz szokva. Épp elég kín szenvedés volt, hogy a menyasszonytánc első három menetét cipőben kellett végigtáncolni, s csak azután vehettük föl a pacskert. Legtöbbször úgy húzták le a menyasszonyról a cipőt”*.

Ezek után mutassuk be a búcsúi mulatságok azon a szokásait, amelyek a kaposszekcsői németek számára a legnagyobb és legzavartalanabb szórakozást biztosították.

Búcsúkor mind a két kocsmában folyt a mulatság, mert egy helyen nem fértek volna el. Különösen, ha tekintetbe vesszük, mennyi rokon jött el erre az alkalomra más községekből is. Természetesen erre az alkalomra két zenekart kellett fogadni, ki-ki a kedve szerint választott. A mulatság szombat este kezdődött és éjfélig tartott. Ez amolyan beköszöntő volt. Igaz, ezen az estén ment el a legtöbb lányos mama, hogy megnézzze, kivel táncol a gyereke, mert az első táncnak jelentősége volt. A lányok körbe álltak, a legények pedig ezen a körön belül csoportosultak. Amint megszólalt a zene, a legények kiválasztották partnerüket, és a falak mentén, a padokon megindult a találgatás. Ki, kivel, miért táncol? Még azok is izgatottak lettek, akiknek nem is volt gyerekük. Tánc közben lekérés nem volt, a „menetet” végig kellett táncolni a szünetig, amit az akkori fiatalok nem is bántak. Szünetben aztán a legények bevonultak az ivóba, a lányok pedig újra körbe álltak. Leülniük nem volt szokás, csak akkor, ha már nagyon fáradtak voltak, s ez esetben is csak az anyjuk ölébe. A zene kezdetével kijöttek a legények, intettek egyet, a lányok összenéztek, s magukra mutattak: *„Én-e, vagy a másik?”* S amikor megbizonyosodtak, mentek. Ez volt a felkérés. Meglehetősen sok táncot jártak. Büszkén emlegetik, hogy amíg a magyarok csak a csárdást tudták, ők jártak «walzert», „cepll”-t, csárdást, „pulkát”, „foxot”, „masurkát” és „gólyát”. Ez utóbbit csak egyetlenegy dalra táncolták, amely így kezdődik: *„Gólya, gólya, csongorádi bíró lányi gólya...”* Erre a sorra kettőt előre, kettőt hátra léptek, majd a „csongorádi” alatt a lány kifordult a fiú keze alatt.

Este 10 óra felé beállítottak a magyar legények. Ekkor a német fiúk ismét bevonultak a söntésbe vagy az ivóba, a magyarok pedig kaptak öt-öt

számot, rendszerint csárdást és keringőt, amire megtáncoltatták a német lányokat. Magyar lányok német mulatságra sohasem jöttek. Amikor le-
telt az idejük a magyarok szépen hazamentek, de abból sem származott
soha veszekedés, ha egy-két kapatos magyar fiú továbbra is ottmaradt. A
szombati multság éjféltkor zárult.

Vasárnap, a délutáni istentisztelet után a zenekar annak rendje-módja
szerint elfújta a hívogatót, s ezután a tánc alig állt meg reggelig. A lá-
nyok ugyanúgy átöltözgettek most is, de arra is gondjuk volt, hogy némi
elemőzsiát vigyenek a ruhákkal együtt a korcsmák közelében lakó roko-
nokhoz. Éjféltkor ugyanis egy órára megállt a tánc. Ekkor a lányok közül
ki-ki magával vitte azt a fiút, akivel a leggyakrabban táncolt, és megkí-
nálta süteménnyel. Ha közel lakott, otthon, ha távolabb, a rokonainál.
A legény pedig bort varázsolt elő, így teljes volt a teríték. Legtöbbször
egy-egy háznál több fiatal is összejött, s a hangulat a tetőfokára hágott.
Ezalatt a zenészek is tisztességesen megvacsoráztak a kocsmában, ter-
mészetesen a legények számlájára. Egy órakor folytatódott a multság.
Ezután már az idősebbek is bekapcsolódtak a táncba, ha addig haza nem
mentek. A férfiak sorra megtáncoltatták a rokon asszonyokat, lányokat.
Ha a fiatalok látták, hogy nem férnek el a teremben, kivonultak egy
időre, hadd mulassanak kedvükre az öregebbek is. A németek igen fe-
gyelmezetten tudtak mulatni, mindig tudták hol a határ. Erre egyébként
büszkéek is, és némi megvetéssel emlegették a magyarok báljait, amelyek
sohasem fejeződtek be verekedés nélkül. Tánc közben nemigen dalol-
tak, kurjongattak. Ha egy-egy szám különösen tetszett, nem sajnálták
a pénzt a zenészekről, újrahúzták vagy -fuvatták. Így folyt tovább a
multság reggel 4-ig, 5-ig. Ezután hazamentek, aludtak egy keveset, s
máris harangoztak a templomba. A zenészeknek annyival volt könnyebb
a dolguk, hogy ők a templomot kihagyták ezen a napon, s nagyot aludtak
délig annál a háznál, ahol a legények szállást szereztek nekik. A délutá-
ni istentisztelet után megint kezdődött minden előlről: öltözés, tánc, a
magyar legények számai, éjféltkor vendéglátás, és megint tánc hajnalig.

Elképzelhető milyen állapotban tértek haza egy-egy ilyen három-
napos multság után. Persze, az évben egyszer ezt is megengedhették
maguknak, különösen olyan szülői támogatás mellett, amely mindhá-
rom nap során megnyilvánult. Az öregek etették az állatokat, általában

ellátták a szükséges teendőket, amelyek egyébként még ünnepnap is a fiatalokat terhelték. A búcsúi bál kicsit jutalom volt az egész évi munkáért, továbbá jó alkalom arra is, hogy felújítsák a ruhatárat. Összegzésül megállapíthatjuk, hogy a bálók és mulatságok a kulturált szórakozásnak, a közösségi életnek, a szolidáris és harmónikus gyermek-szülő kapcsolatnak igen szép példái voltak.

A magyar közösség társasági szokásai

A kevés számú magyarság körében jóval gyérebb számban találunk hasonlóan gazdag szokásokat a közösségi élettel kapcsolatban. Az igazsághoz tartozik, hogy nagyon kevés régi szekcsői él, aki erről hiteles adatot tudna közölni, vagy ha él is ilyen, nagyon rossz kommunikátor. A magyaroknál a brancshoz hasonló közösséget nem találunk a két világháború között. Magyarázatként az a már említett tény szolgál, hogy a magyar közösség mindössze százötven főt számlált. Csupán egy-két lány tartozott egy-egy korosztályba, így elemi feltételei sem voltak meg gazdag közösségi élet kialakulásának. Azért a lányok egymáshoz át-át jártak, de fiúkkal ilyen formában nem barátkoztak. Ugyancsak a lányok szokása volt, hogy vásárnap délután kimenjenek a vásártérre stukkozni, amit valószínűleg a németektől tanultak meg. Közös munkaalkalom viszont gyakrabban adódott, így például a magyarok is kihasználták az összefogás erejét kukoricafosztáskor. Sokszor félszázan is összegyűltek egy-egy nagy halom kukorica körül. (Tekintettel a magyarság összlétszámára, ez minden bizonnyal túlzás.) Általában a rokonokat, barátokat hívták, és sok esetben már a nyár végén előre megbeszélték milyen sorrendben fognak kukoricát törni, hogy „össze tudjanak segíteni». Az udvarra leborították a kukoricát a kocsiról, amit aztán körbeültek, külön csoportba a fiatalok, akik énekelgettek, külön az öregek, mert ők beszélgetni szerettek. A kukoricafosztás több, mint egy hónapig is eltartott, addig minden este mentek valahová segíteni. A cséplés ugyanígy történt. Bár szinte éjjel-nappal és géppel csépeltek, így is eltartott vagy három-négy hétig, amíg az összes gabonát kicsépeltek a faluban. Volt, aki egész végig eljárt, hogy visszaadja a segítséget. Ilyenkor a házaknál

főztek és valamennyien együtt ettek, míg kukoricafosztáskor legfeljebb borral, musttal traktálták a segítőköt. A szüretet jobbra csak a rokonság végezte együtt, ez intimebb családi ünnepnek számított. Ez alkalommal a rokonság természetesen egy helyütt kosztolt.

A közös munka után lássuk a közös szórakozást. A kaposszekcsői (katolikus) magyarok báljainak sorát a február 2-i „tükrös bál” nyitotta meg. Ezzel kapcsolatban két dolgot is meg kell világítani. Az egyik a bál fogalma a magyaroknál. Minden olyan táncestet így neveztek, ahol belépődíjat szedtek. Ezt a németekkel ellentétben – akik a belépődíj fogalmát nem is ismerték – még a lányok is maguk fizették. A kiadások fedezetén túl szűrő szerepe is volt, ugyanis azt akarták elérni vele, hogy ne jöhessen be „akárki”, főleg a gyerek, *„mert akkor nagy randalírozás lett volna”*. A bál pedig azért volt „tükrös”, mert a németekhez hasonlóan a falakat körbeaggatták otthonról hozott kisebb-nagyobb tükrökkel.

Ezt követően húshagyó vasárnapján rendeztek újra belépődíjas bált, amely ez alkalommal három napig tartott. Húsvét második napján az egyik kocsmában színdarabot játszottak, amelyet eleinte egy mestere, majd a tanító rendezett. Leggyakrabban népszínművek voltak műsoron, a „Gyimesi vadvirág”, a „Falu rossz”, „A vörös hajú”, stb. A színdarabot követte a hajnalig tartó bál.

A Szent Annai búcsú bálját július 26-án a faluhoz tartozó szőlőhegyi kocsmában tartották meg.

Jeles ünnepe volt a magyaroknak – németek ilyet soha nem rendeztek – a szüreti multság, amelyen mindenki részt vehetett. Már kora délután elkezdődött, amikor a fiatalok népviseletbe, maskarába öltöztek és kocsikon végigjárták a falut. Az egész közösség hierarchiája kitarulkozott ekkor, mert valamennyi réteg képviselője fölvonult. Elöl „népviseletbe” öltözött lovasok kíséretében a bíró és bíróné hintója haladt. Erre a tisztségre a jóképű legények és a legcsinosabb lányok közül választottak ki egy szép párt. A következő kocsiban, vagy kocsikban az ugyancsak népviseletbe – vagy arra emlékeztető ruhába – öltözött csőszlányok és csőszlegények ültek. (A ruhákat a negyvenes években legtöbbször már kölcsönzőből hozták.) A csőszök szekereit a különböző mesterségeket megszemélyesítő kocsija követte, végül a menetet a bohócok, mutatványosok, majd a cigányok rozzant kordéi zárták le. Az utóbbiak kivételével

valamennyi kocsit igen gazdagon feldíszítotték kreppapírral. Ugyanígy a lovak szerszámján is rengeteg színes papír lebegett. Az ünnepi felvonulást föl-alá száguldozó lovasok tették teljessé. A menet néhányszáz méterenként megállt, s a kisbíró fölolvasta a falu pletykáiból előzőleg gondosan összeállított csípős humorú hirdetést. Amint így végigértek a falun, visszakanyarodtak a táncteremhez, amelyet eközben már gazdagon feldíszítettek. A mennyezetről fűrtökben lógott a szőlő, középen egy teljes koszorú roskadozott.

A bíró és bíróné elhelyezkedett a terem végében, aztán kezdődhetett a tánc. Mindenki azon mesterkedett, hogy tánc közben lekapjon a dróton lógó szőlőből egy-egy fűrtöt, és anélkül tudjon kislisszolni, hogy az ajtóban őrködő csőszlegények elkapnák. Ez meglehetősen kevésszer sikerült, s a „bűnös” felett a bíró ítélte: legtöbbször pénzfizetés volt a penitencia. A mulatság első óráiban senki sem öltözött át, csak amikor már beleuntak, vagy beleizzadtak a maskarába. Éjfélkor – ha addig teljesen el nem lopták – kisorsolták a szőlőkoszorút.

A szüreti mulatságot egy zártkörű rendezvény követte: a leventebál. Ennek az időpontja az október 9-e köré eső vasárnapok valamelyike volt. A kevés számú *mulatság* – tehát belépőjegy nélküli „nyitott” rendezvények legjelentősebbjének a búcsúi számított. Ezt mindig november 19-én, Erzsébetkor tartották, még ha az hétköznapi esett is.

Végül az évet a karácsony második napján tartott bál zárta.

Említettem, hogy a bál a belépődíjban különbözött a mulatságtól, tehát nem a terem feldíszítettségében, mint a németeknél. Általában a magyarok sem díszítették fel a tánctermet csak az a szüreti és a „tűkrös” bál alkalmával. A mulatság összes kiadását a legények állták, ekkor a lányoknak és a gyerekeknek nem kellett fizetniük. Bál alkalmával a belépőt az ajtóban szedték, minden egyes személytől. Természetesen a magyar lányokat is elkísérte az édesanyjuk. A mamák körben a fal mellé ültek le a teremben. A lányok körbeálltak, s lehetőleg úgy helyezkedtek el, hogy az anyjuk elé kerüljenek. A legények ilyen kötött rendet nem ismertek, ott ácsorogtak, ahol éppen kedvük tartotta. A lányok ruhája mindig a lehető legújabb volt, amit csak a ruhatárukból elő tudtak szedni, de sohasem sötét színű. Ők nem öltöztek át annyiszor, mint a németek, legfeljebb egyszer, ha nagyon átizzadták az elsőt. Amikor kellő számban össze-

jöttek, játszani kezdett a zenekar. A legények legtöbbször cigánybandát fogadtak. Igen népszerű volt a mágocsi „Náci” bandája (senki sem ismeri a rendes nevét), de sokan esküdtek a szőlőhegyi magyar Bessenyei Sanyi bácsi együttesére is. Ha egy parasztlegény igazán mulatni akart, rezesbandát hívott, persze az többbe is került. A legidősebbek emlékeznek még „Farkas bácsi zenekarára”, egy nagyon furcsa öregemberre és feleségére. Az öreg féllábú volt, a megmaradt lábával valamit tekert – talán tekerőlantot – és azzal kontrázott hegedűjátékához, a felesége pedig harmonikán kísérte. Rá a fiatalabbak már nem emlékeznek. A legkedveltebb tánc a csárdás volt, később már keringőt és modernebb táncokat is jártak. Amikor pedig igazán belemelegedtek a mulatozásba – különösen éjfél után – a férfiak verbunkost táncoltak. Ekkor már az öregek is járták, volt úgy, hogy a fiatalok teljesen átengedték nekik a táncteret. Közben igencsak kurjongattak, daloltak. Ezt a szokásukat ítélték el a németek, akik akkor szenvedhettek tőle, amikor eljöttek, hogy visszakapják azokat a táncokat, amelyeket ők adtak a magyar legényeknek a német mulatságokon. Ide azonban nem csak a legények jöttek, hanem a német lányok is! Amikor a zenekar a németek táncait húzta, bizony a magyar lányok mellett hamar elkelték a németek is, nem kellett sokáig az ajtó mellett ácsorogniuk. Még ez alkalommal is velük táncoltak szívesebben a német fiúk. Amikor aztán letelt az idejük, szépen eltávoztak.

Magyar mulatság nem múlt el kisebb-nagyobb verekedés nélkül. „Különösen az Árki gyerekek és az Isti Pista fiai voltak nagylegények”. Egyszer a katolikus templom harangjainak fölszentelésekor színdarabot játszottak a kocsmában, amit bál követett volna, mint Húsvétkor. De ezek a legények valamin hajba kaptak és szétrúgták a színpadot. A bált végül is megtartották, de a tömeg nagyrésze átment a másik kocsmába, és ott folytatta a mulatozást. Ekkor tartottak a magyarok először és utoljára két helyen bált. A mamák egészen reggelig kitartottak, még akkor is, amikor szokássá vált a legényeknek a lányokat hazakisérni.

Még egy szokásról meg kell emlékezni, bár ez inkább csak az iparosgyerekek körében dívott, akik szerettek kirándulni. Egy-egy délután összeálltak nyolcan-tízen és kivonultak a Nyárosba. (Szép völgy a falutól délnyugatra.) A csapat élére egy fiú állt, aki egy, a dögkút környékén mindig található kutyakoponyát tűzött fel egy hosszú botra. Hogy mi-

ért, az egykori kirándulók maguk sem tudják, mindenesetre soha nem mulasztották el. A koponyát vivő fiú mögé felsorakoztak párban a fiúk és a lányok, s a sort egy harmonikás fiú zárta le. Virágot szedtek, játszadoztak. „*Már a Tetőn lehetett hallani, hogy jönnek, olyan hanggal voltak!*” Ezeken a kirándulásokon parasztyerek ritkán vettek részt. Számukra elég lehetőség kínálkozott, hogy a szabad levegőn legyenek...

A fentiekben ismertetett szórakozási formák is nagy változásokon mentek keresztül a II. világháború után. A brancsozás már a háború alatt megszűnt, a közös munkák viszont - gazdasági hasznosságuknál fogva - jóideig fennmaradtak még. Így gyakran jártak kukoricát fosztani, csépelni még az ötvenes évek végén is, de a termelőségvetkezeti gazdálkodás megerősödésével funkcióját veszítette valamennyi effajta szokás. A bállokat illetően pedig megszűntek a többnapos mulatságok. A szüreti bál teret hódított a felsőszeliek és a németek körében is, amíg volt vállalkozó a szerepek eljátszására. Ma már azonban erre senki sem kapható.

A bállokat már régóta együtt tartják meg, azok elvesztették nemzetiségi jellegüket, valamint azt a vonásukat, hogy gazdasági ünnepekhez kapcsolódnak. (A németek kitelepítésével a katolikusok kerültek olyan többségbe, mint annak előtte a németek voltak.) Egyedül talán a katolikus búcsúi bál maradt meg ilyennek, mert az evangélikusok egyáltalán nem tartják meg. Hozzájuk már a búcsúk sem jönnek ki, mert tudomásul vették, hogy ez a tradíció megszűnt.

A vallási alkalmak helyébe számos új lépett: tűzoltóbál, sportbál, és sok más, aminek neve sincs. Megváltozott a zene is, ami maga után vonta az idősebbek elmaradását. Ma már a lányos mamák sem járnak el lányakkal - kinevetnék őket. Ám ez nemcsak helyi jelenség, s az idők változását a kaposzkecsőiek is tudomásul vették.

Gyermekszületéssel kapcsolatos szokások Liget községben

Az adatok gyűjtését egy Baranya megyei kis faluban, Ligeten végeztem. A Kaposszekcsőtől légvonalban mintegy harminc kilométerre fekvő község lakóinak száma 550 fő. Vegyes lakosságú, katolikus magyarok és németek lakják, közigazgatásilag Magyarszékhez tartozik, annak társközsége. Tulajdonképpen a véletlen folytán kerültem ide: a falu alsó tagozatos tanítónőjével beszélgettem Magyarszéken, és ő említette meg, hogy néhány éve, amikor a kisfia született, megszólták a falubeli asszonyok, mert napnyugta után kint hagyta a gangon a csecsemő pelenkáit. E tanítónő segítségével jutottam el adatközlőimhez is, amiért neki ezúton is köszönetet mondok.

Sajnos adatközlőim kiválasztása után derült ki, hogy közülük ketten is más faluban születtek, s csak nagylány korukban kerültek Ligetre. Így elmondásukban – és természetesen gondolatvilágukban – keverednek a szülőfalu, Bakóca, és a mai lakóhely, Liget szokásai. (Bakóca szintén vegyes lakosságú község mintegy húsz kilométerre Ligettől.) Ugyancsak zavarólag hathat, hogy a babonákat ők maguk már nem hiszik el, mivel kedvesnővéreknél nevelkedtek, ugyanakkor ez hasznomra is vált, mert bátran mertek olyan babonákról, hiedelmekről is beszélni, amelyekről az azokat elhívók talán egyáltalán nem, vagy legalábbis nem szívesen nyilatkoztak volna. Éppen ez utóbbi ok, valamint a gyűjtésre fordítható idő rövidsége akadályozott meg abban, hogy további – első találkozásra nem túl bőbeszédű – adatközlőket is szóra bírjak. Ez majd a következő gyűjtőút feladata lesz. Az adatok közlésekor a szokás, a babona létezésének helyét külön csak akkor fogom feltüntetni, ha az nem Ligetre volt jellemző.

Szülés, születés

Ligeten a nők titkolnia illett a menstruációját, és ugyanúgy a terhességét is. Bő ruhákban jártak a két világháború között, s ez könnyedén elleplezte az előrehaladott terhességet is. Ha a gyerek, vagy nem kívánatos személy mégis észrevette, azt mondták, hogy az édesanya sokat evett, babot evett, s ezért olyan nagy a hasa. Főleg a gyerekek előtt titkolóztak, de felnőttek előtt is, mert szégyellték ezt az állapotukat az asszonyok. Dolgozni a legutolsó napig eljártak, vagy a ház körül végeztek el mindennapi munkájukat, nehogy megszólják őket, amiért a terhesség miatt nem dolgoznak. Akármennyire is titkolták, a legközelebbi hozzátartozójuknak - legtöbbször az anyjuknak - azért elárulták, mert úgy tartották, hogy minél tovább titkolják, annál később tanul meg beszélni a gyerek. Úgyszintén fontosnak tartották, hogy még „mozdulás előtt” legalább egy pelenkát, vagy kendőt akár jelképes ruhadarabot is készítsenek a gyerekeknek, mert ha a megmozdulásáig nem vettek vagy varrtak neki valamit, akkor „nyökögni fog”, vagy egyáltalán nem is tanul meg beszélni.

Bakócán és Ligeten is úgy tartották, hogy ha széles az asszony farban, akkor lány, ha csúcsos a hasa, akkor fiú fog születni.

A gyermekágyba fekvő asszony feje fölé mindig odakészítettek egy üvegben szentelt vizet.

Ha az anya úgy érezte, hogy éjjel szülni fog, a gyerekeket átküldték a szomszédokhoz aludni, s az ágy köré egy függönyt akasztottak. Ha megszületett a kistestvér, a többi gyerek számára másnap magyarázatot is ki kellett találni. Többször azt mondták, hogy *„erre repült a gólya, édesanya és édesapa szólt neki, édesanya kitarította a köpenyét és a gólya a kéményen keresztül beledobta a babát”*.

A gyerek megszületése után a bába tisztába tette a csöppséget, majd valami *„avittabb ruhát”* adtak rá. A század elején ezt a ruhát nem is tartották avittnak: az volt a természetes, hogy anyjának vagy apjának valami ingébe, vagy egy fehér flanelldarabba tekerték be. A csecsemő összes ruházata egy ingecske volt, a pólját nem ismerték még akkor. Ezt az alkalmatosságot egy párna pótolta, amelybe a csöppséget „belehajtogatták”, majd vászonkendővel, vagy ha hideg volt, berliner kendővel

átkötötték. Kilenc-tizennégy napig volt a párnában, majd megtömtek egy szalmazsákot, és arra fektették a gyereket.

A két világháború között Ligeten is elterjedt a pólya, ahogy itt mondják, a „póla”. Boltban vették, kétféle színben, akárcsak a rózsafüzért és a ruhácskát, attól függően, hogy fiút vártak vagy lányt. Fiúnak világoskék holmikat vettek, a lánynak fehérret vagy rózsaszínt. A tehetősebbek mindkét színben megvették a ruhát és a rózsafüzért, hogy ne kelljen más színűt adni a gyereknek, ha véletlenül nem jött be a számítás. Ha nem voltak olyan anyagi helyzetben, a fiút is rózsaszínbe öltöztették, és fordítva.

A gyereket még a harmincas, sőt későbbi évek során sem volt szabad nyomban a keresztlői ruhájába öltöztetni. A gyerek első ruhája az anyja vagy a nagyanyja által „megtakarított” rossz ruha, ing volt. A csöppség új ruháját pedig „skatulyában” tartották a keresztlőig.

Az újszülött megmosdatása után meghintették szentelt vízzel a bölcsőt, majd belefektették a gyereket: *„Az Atya, Fiú, Szentlélek nevében nyugodjál!”*

Az anya is elpihent, de előbb keresztet vetett a vánkosa alá. A bába pedig megkérdezte a gyerek nevét, s ha úgy nézett ki, hogy ne marad sokáig életben, szentelt vízzel nyomban meg is keresztelte. (Ennek tulajdonképpen semmi jelentősége sem volt, mert ha nem pap keresztelte meg a csecsemőt, el sem temethették egyházi szertartás keretében. Ilyenkor az édesapja és a keresztszülők ástak neki sírt a temető sáncában, meglocsolták az anya ágya fölötti üvegből vett szentelt vízzel a koporsót, és úgy temették el a kicsit.)

Keresztelő és „kiavatkozás”

A magas csecsemőhalandóság miatt igyekeztek a gyereket minél hamarabb megkereszteltetni. Úgy tartották, hogy amíg ez meg nem történt, *„a kicsi pogány, vagy zsidó marad”*.

Ha a gyerek olyan súlyos beteg volt, hogy félni lehetett, nem marad meg – különösen, ha volt már gyermekhalál a családban – a keresztanya, miközben a paphoz, vagy orvoshoz ment a kicsivel, megszólította az első

embert, aki az útjába került: mondja meg a nevét. Az illető megmondta, s a gyereket arra a névre keresztelték, akármilyen mást választottak is előtte.

A keresztelőre egyedül a keresztanya vitte el a kicsit, még a bábaasszony sem kísérte el. Ő mondta meg a kiválasztott nevet is a papnak. Ezt a nevet legtöbbször már a szülés előtt eldöntötték a szülők a nagyszülőkkel, valamint a keresztanyával. Leggyakrabban a Jóska, Ferkó, Pista, Jancsi, Gyurka, illetve a Mariska, Katica és Böske neveket adták. Gyakori volt a Terus is. Ha több gyerekük meghalt már azelőtt, adták az elhunyt testvérke nevét is, *„hogy legyen még egy Andriskánk”*. Előfordult olyan is Ligeten a második világháború idején, hogy az apa a fronton volt, az első szülött fiút utána elnevezték Mihálynak, de ez a gyerek meghalt. A másodszülöttet is erre a névre keresztelték, hogy ha netán az apa ott veszne, a név fennmaradjon. Egyébként általában a nagyszülőkről kapták a nevüket a gyerekek, s csak elvétele a szülőkről, vagy keresztstülőkről.

Ez a szokás csak Sásdon és környékén tört meg az ottani esperesplébános jóvoltából. Ő ugyanis szigorúan a naptár szerint keresztelte meg a gyerekeket, akármilyen akartak is a szülők. Vele kapcsolatban mesélték a következő történetet: Az egyik családban született egy kisgyerek, a keresztanyja el is vitte annak rendje és módja szerint másnap megkereszteltetni. Mondta a papnak, hogy Katicára akarják. Erre a plébános a következőképpen reagált: *„Te szemét, te akarsz neki nevet adni? Majd én kiválasztom, mi legyen a neve!”* Ránézett a naptárra, és amelyik név azon a napon állt, arra keresztelte. A keresztanya hazavitte a csöppséget, de mire hazaért, elfelejtette a nevét. Vissza kellett mennie Sásdra, és megkérdezni, hogy is hívják a gyereket. Fölírta, hogy megint el ne felejtse. Állítólag Sásdon, Vargán, Felsőegerszegen és Váznokon még ma is meg lehet állapítani a nevek alapján, hogy ki született e plébános idejében.

Valószínűleg erős egyházi behatásra honosodott meg az a szokás is, hogy a keresztelőn a keresztanya egy égő gyertyát tartott a kisbaba fölé *„a fényesség szempontjából”*, valamint egy fehér inget, hogy *„ilyen tiszta és fehér maradjon a lelke”*. A gyerekeknek csak egy keresztanyja volt, Ligeten a keresztapaság is későbbi „intézmény”, csak közvetlenül a háborút megelőző időkben honosodott meg.

Keresztkomának az apa legközelebbi barátját, komáját hívták meg, általában még a szülés előtt. *„Azér gyüttünk, hogy ha lesztek szívessek, hogyha*

meglesz a kicsikénk megkörösztlünnétek itet, hogy elhívánánk benneteket komának.” Természetesen ez nem formula volt, de valami hasonlót mondtak. A válasz rögtön az volt: „Köszönjük a meghívást”. El is fogadták, mert harag lett volna a visszautasításból. Ugyancsak sértésnek számított, ha a gyerekeknek más-más keresztanyjuk volt, vagyis nem ugyanazt rokont hívták meg valamennyihez. Az egyik adatközlőm családjában tizenöt gyerek volt, s mindegyiket ugyanaz az asszony tartotta keresztvíz alá.

A keresztelő külön szertartás volt, nem mise keretében tartották. Az is előfordult, hogy a pap jött zavarba egy név hallatán. Egy fiúnak az Egon nevet kívánták adni az apa kívánságára, akinek egy katonapajtását hívták így. Mivel a pap hozzá volt szokva a János, András, Józsefhez, németeknél az Ádámhoz, kétszer is megkérdezte a gyerek nevét. Az apa később így magyarázkodott:

„Az apja Ferkó volt, a nagyapja Marci, Budafán van öleg Marci is, meg Ferkó is. Ligeten nem kell, hogy csak Marci, meg Ferkó legyen!”

A keresztelő után a század elején még kisebb, a harmincas években egyre nagyobb lakomákat csaptak, amelyre hivatalosak voltak a keresztkomákon kívül a legközelebbi hozzátartozók is. Érdekes, hogy a keresztkomaságot mennyire nem tették függővé anyagi dolgoktól. Ezt a tisztséget többek között már csak ezért is udvariatlanságnak, sértésnek tartották volna visszautasítani, hiszen úgy gondolták: „a komasághoz nem kell se tudomány, se gazdagság”. Volt egy gazdag asszony a faluban, aki a legszegényebb parasztot hívta meg komájának, mondván, hogy „ő majd engem is megbecsül”. Állítólag szépen meg is voltak egymással.

A gyerek megkeresztelése utáni első órákban a keresztkomáknak *„nem volt más dolguk, mint enni és inni”*. A szülés után három nappal viszont már feladatuk is akadt: „pozitot” kellett vinni. (Van, aki *pozitának* mondja, a németek *Vaterin suppenek* nevezik.) A harmadik naptól kezdve egy héten át másnaponként vitték. Erre a célra Ligeten fűzfakosarat használtak, de nem volt mindenkinek, ezért egymástól kérték kölcsön. Sokszor még Magyarorszákról, Mecsekpölöskéről is átjöttek a pozitos kosáráért, ha nagy és szép volt.

A kosarat csak papírral bélelték ki, és a következőkkel töltötték meg: három „tik” - az egyik levesnek főzve, a másik sütve, a harmadik töltve. Ezenkívül vittek még kelt fánkot, forgácsfánkot és rétest. A kosarat a

fejen vitték, kézben vagy a hónuk alatt pedig egy üveg bort, amelynek száját nem volt szabad bedugaszolni, „*mert akkor nem tanul meg beszélni a gyerek*”. Manapság is visznek még poszitot, de „*már nagyobb a parádé*”. Tortát, különféle ínyencségeket készítenek, és nem egyedül viszik az en-nivalót, hanem rendszerint párosan úgy, hogy a bort ma külön hozza egy asszony.

Régen nem mindegyik férj, nem mindegyik családtag ette meg a poszitot – ami két napnál tovább is elég volt egy egész családnak – mert azt mondták, hogy „gyerekágyas” pedig az anya sokszor még hozzá sem ért.

A keresztkomaság nem csak a falubeliek között létezett, nagyon gyakran egészen távoli falvakba szakadt rokont is meghívtak. A komaasszony más községbe is vitte a poszitot, legfeljebb nem sokat, hogy elbírija a kosarat.

A poszitot megkülönböztetik a komatáltól, ugyanis ez utóbbi a komává fogadással függ össze, amikor is a tizenkilenc- húszéves legények a legjobb barátjukat „*gelegonya*” tüskéjéből font koszorúval megajándékozták, majd megvendégtették. (Ezekből a komaságokból alakultak ki rendszerint a keresztkomaságok is, sőt ez a funkció gyakran öröklődött is, vagyis ugyanabból a családból származott az unoka keresztkomája, mint a nagypapjé.)

Az anya „kiavatására” a szülést követő kilencedik, vagy azt követő napon került sor. Ehhez persze az is kellett, hogy az anya már lábra tudjon állni. A kiavatkozásra mindig hajnalban került sor, nyáron 4-5 óra körül, télen 6 óra felé. A kismamát felköltötte az anyja, kitisztogatta az ágyát – ezzel is jelképezve, hogy végleg elhagyta a gyerekágyat – és ketten, a gyerek nélkül elmentek a legközelebbi keresztthez, hogy „*felajánlják a gyermeket a Szűz-Mária Édesanyjának*”. Tehát nem kellett templomba menni, mint az anyyi helyen szokás, a férjes asszony is egyszerűen csak valamelyik álló kőkeresztthez ment imádkozni az anyjával. Amilyen ünnepélyesen kezdődött ez a szertartás – „*most eljössz velem a köröszthöz, kiavatunk ebből a gyerekökányból tégedet*”, olyan profánul végződhetett az imádság befejeztével: „*Menjünk, mert hideg van!*” A kiavatkozás általában tíz percnél tovább nem tartott. Előtte igen szigorúan kellett az anyának ahhoz a szokáshoz tartania magát, hogy a házból nem léphet ki, még csak át sem kiálthat a szomszédba.

Csecsemőgondozás, gyermeknevelés

A gyermek egészségét, fejlődését megóvando a legkülönbébb babonákat respektálták. Kezdődött azzal, hogy a megszületett gyermek pólyájára kék vagy fehér színű olvasót kötöttek azért, hogy a rontástól, a rossz szellemektől megvédjék. Ez az olvasó egészen a kicsi pólyás koráig ott maradt, s „örizte” védencét.

Köztudott volt, hogy ha a gyermek nem tud aludni, a söprűt fejjel fölfelé a sarokba kell állítani, és rá kell akasztani a kicsinek az ingét. Az is hatásos, ha „*fokhagymagirizdet*” raknak a párnája alá, vagy a kulcslyukba, „*mert ott szokott bejönni a boszorkány és a fokhagymaszagot nem szereti*”.

A gyermek „kicserélése” ellen szokták azt a módszert alkalmazni, hogy az apa, vagy - leányanya esetében az ő - szennyes ingét ráterítették a kicsi bölcsőjére vagy ágyára, s az a gyermek 2-3 éves koráig ott is maradt.

Ugyancsak a kicserélés miatti féltükben óvakodtak a gyermeket kilenc napos koráig – lényegében az anya kiavatkozásáig - magára hagyni. Valakinek tehát mindig a gyermek ágya mellett volt a helye, ha az anya nem ért rá a picire vigyázni. A sovány, gyenge kisbabára mondták lekicsinylően: „*Olyan ez, mint a vártott gyermek*”.

A kicsi fürdővizét sem lehetett akárhová kiönteni. Egyesek szerint nem ajánlatos a „megyébe”, vagyis a telekhatárra, de az udvar közepére sem kiönteni, mert arra sokan járnak. „*Ne röstellje senki hátra vinni a trágyadombra*”. Mások szerint ki lehet önteni, de csak nyugat felé, különben elviszik a gyermek álmát. (Ez a következménye az előbbi cselekménynek is).

A kisgyerek egyetlen ruhadarabját sem szabad kint hagyni a szabadban napnyugta után, mert megverik szemmel, nem fog tudni aludni. (Ilyenkor a pólyára kötött rózsafüzér sem tudja megvédeni.) Ezek szerint a ruhán keresztül is hatott a szemmel verés. Mit lehetett tenni? Vagy „szentelt bárkát” (barkát) tettek a párnája alá, ahol gyakorta már egy kés is rejtőzött a rossz szellemek ellen - vagy „szemvizet” készítettek. Elővettek egy poharat, s háromszor vizet csorgattak bele: „az Atya, Fiú, Szentlélek nevében”. Ugyanezt megtették szentelt vízzel, ugyanezen sza-

vak kíséretében. Annyira töltötték a poharat a „két” vízzel, hogy a feléig megteljen. Ezután három darab szentelt „bárkát” is beledobtak az Atya, Fiú, Szentlélek nevében, majd kipiszkáltak a tűzből három nagyszemű parázsdarabot. Elimádkozták a Miatyánkot, és eldünnyögték a következő mondókát:

*„Üdvözlégy, Mária, a Jézusom drága szemnedve
Gyógyítsa meg ezt a beteget
Ha kalap alu gyütt, kalap alá mennyen,
Ha keszkenyő alu gyütt, keszkenyő alá mennyen!”*

A másik változat szerint (amelyet felváltva használtak az előbbivel, vagy egymással keverve is):

*„Atya, Fiu, Szentlélek nevibe
Én ezt a betegöt megmentem
Ettü a nagy fájdalomtu;
Ha kalap aló gyütt, kalap alá mennyen,
Ha keszkenyő alu gyütt, keszkenyő alá mennyen!”*

A parazsat beleejtették a vízbe, s ha lesüllyedt, megállapították: *„Nem ártott neki, mind lement!”* Ezután bekenték a gyerek arcát, kezét, az egész testét, ha úgy látták jónak.

Ha a gyerek éjjel nem tudott aludni, gyakran fölsírt, azt mondták, hogy megrontották: *„Itt járt tegnap a Kati, annyira nézte, biztosan megrontotta”.* Amennyiben a „szemvíz” nem segített, vagy nem tudták, hogy ki volt aki „megrontotta” a kicsit, elvitték az öntőasszonyhoz. Volt Lige ten is egy asszony, aki ilyesmivel foglalkozott. Viaszt olvasztott meg, és hideg vízbe öntötte, majd a kialakult formákból következtetett a megrontó személyére, vagy egyáltalán emberi, esetleg állati mivoltára. Ha sikerült megjelölni az illetőt, annak már gyógyító hatása volt, de egyesek ajánlatosnak tartották a viaszformát a gyerek párnája alá tenni.

A németek a századfordulóhoz közel fokhagymával dörzsölték be, vagy gőzölték a kisbaba testét, az arra „alkalmas” férfi pedig mindenféle kriksz-krakszot rajzolt az ajtóra. Az öntőasszony nagyon régen vasárnap még nem „dolgozott”, úgy tartotta, hogy az ünnepnapot neki is meg kell tisztelnie, vagyis tevékenységét munkának tekintette.

Állítólag ma is él még egy öntőasszony Mecsekjánosiban, és nem régen Szalántán is ismerni vélték egyet. A háború előtt orvoshoz egy-

általán nem vitték a gyereket, vagy ha vitték is, sohasem végszükségből, mert ha ő is lemondott a betegről, csak akkor vitték utolsó lehetőségként a javasasszonyhoz, vagy öntőasszonyhoz.

Különböző babonák éltek a gyermek testi felépítésére, egyes tulajdonságaira vonatkozólag is. Így például nem volt szabad átlépni a kicsit, mert akkor nem nő meg, úgyszintén megmérni sem volt ajánlatos, ugyanebből az okból.

Hogy a gyerek pirospozsgás legyen, minden újévkor egy piros almát tettek a reggeli mosdóvizébe. Az almát a mosakodás után megmosták, meghámozták és a gyerekekkel megetették. Ugyanebbe a vízbe az almával együtt egy pénzdarabot is tettek, hogy ha megnő a csöppség, sok pénze legyen. A megnövést érdekesen értelmezték, mert még 14-15 éves korában is belerakták az almát és a pénzt a fiatalok mosdóvizébe.

Ha a kisgyerek nem tudott beszélni, a sütés után kimosott sütőteknő levélvel itatták meg.

Amikor sírt a kisgyerek, kenyérrel cukrot rágtak össze, beköpték egy vászonkendőbe, összekötötték, és a gyerek szájába dugták. Ezt hívták cuclinak (a gumiból készült szopókát dudlinak). Ha nagyon sírt, mákot adtak nekik - különösen a nagyobb testvér, hogy elmeheessen játszani - mert az öregektől hallották, hogy az elaltat.

Állni a következőképpen tanították a kicsit: a földre deszkát fektettek és ezt négy helyen kifúrták. A lyukakba botot dugtak, s ezekre a rokka kitört küllőjű kerekét fektették, amelybe szintén lyukakat fúrtak. A gyerekeknek annyi helye volt, hogy ebbe az alkalmatosságba beleálljon, és a kerékre támaszkodjon. Úgy tartották, hogy annál erősebb lesz a lába, minél többet áll egy helyben. Ezt a szerkezetet állókának hívták. Amikor úgy vélték, hogy elég biztosan áll már a lábán, kivették a rokkából, s a kezébe dugtak egy szalmaszálat, amelynek a másik végét az anyja, vagy valaki más fogta. Így csalogatták a gyereket lépről lépésre, s a gyerek a szalmaszála „támaszkodva” észrevétlenül megtanult járni.

A gyermek játékait is maguk faragták, vagy varrták. A leggyakrabban csak egy babát, amivel elszórakozhatott. *„Fogtunk ilyen egy nagy pénőtöt vagy szoknyát, vagy mit, aztán kitömtünk a fejét, akkor varrtunk neki kezesszárt, mint egy ember”.* Olyan babát is készítettek, amelyik „mászott”, vagyis a lábait rendesen kiszabták, hogy mozgatni lehessen.

A gyermeket egészen hosszú ideig szoptatta az anya, ha volt bőven teje. Egy-másfél éves koráig a csecsemő nem is kapott mást, csak anyatejet. Később grízpempővel etették. Akadt olyan gyerek is, aki még öt, hat, sőt hét éves korában is követelte az anyatejet. Külön fortéllal kellett leszoktatni az emlőről: az anya bekente a mellét korommal, vagy sárral és azt mondta, hogy „lekakilta a cica”. Csakis a megutáltatás, az undorkeltés volt az egyetlen hatásos módszer. Ugyanígy szoktatták le a gyereket a cucliról és a dudliról is. (Itt is úgy tartották, hogy amíg az anya szoptat, nem esik teherbe.)

A keresztanya a gyerek egy éves korában vett neki egy kis ruhát - a neme szerint kéket, fehéret, illetve rózsaszínt - egy kis inget szoknyával vagy nadrágocskával. Ez volt a *korozsma*, semmi több. Ezen és a három posziton kívül a keresztanya egyéb - jóval apróbb - ajándékokat is vett, hiszen ez az ő reszortja volt. Karácsonykor és Húsvétkor volt szokás a keresztgyerekeket megajándékozni, ilyenkor fésűt, gyöngyöt, szalagot, labdát, tojást és almát kaptak a legtöbbször. Később, amikor már nagyobbak lettek, kaptak néhány tányért, evőeszközt is. Általában a házasságig, vagy a nagykorúságig számíthattak ezekre az ajándékokra.

A lányfejjel szült nők helyzete ebben a faluban nagyon szomorú volt. A gyereket csak lopva vihette megkeresztelni az anya barátnője, aki vállalkozott erre a feladatra. Rendszerint reggeli misére, vagy kevesebbet látogatott szertartásra vitték el a gyereket, mert azért az ilyen gyereket is megkeresztelte a pap, nehogy pogány maradjon. Az anya viszont csak a templom leghátsó padjába, a koldusok helyére ülhetett le, mert a leányanyaság óriási bélyeg volt; „Szégyellte az egész nemzedék”, a fűtestvérei üttették, verték. „*Azt nem hívták senkinek*”. Ráadásul férjet soha nem is kapott.

Végezetül leírom azt a néhány ringató és altató dalocskát, amelyet adatközlőim otthon, szülőfalujukban, Bakócán tanultak. Amikor az anya pihent - különösen a szülés utáni órákban, napokban - a nagyanya foglalkozott a gyermek csitításával, altatásával. A lábával ringatta a bölcsőt, és a következő dalocskát énekelte:

„*Aludj, édes, aludjál,
Soha fõ ne virradjál!*”

Adatközlőm nagyanyjától a következő dalt tanulta:

*„Aludj, rózsám, aludjál,
Csak te mindig aludjál,
Felőlem is álmodjál!”*

S végül, egy dal, amelyet a bakócai kedvesnővérek tanítottak az óvodában az 1910-es években:

*„Tente, baba, tente,
Este van már, este,
Aludj, aludj, szól a harang,
Két szemedet kumd le!
Szép álom tündére
Vár, ho' játszál véle.
Jertek, jertek kisangyalok
Játszadozzunk véle!”*

Kaposszekcső és Jágónak egyes helyneveihez fűződő mondák, legendák és régészeti leletek

Kaposszekcső község az egykor módfelett rakoncátlan Baranya-patak és a Sarádi-árok völgyében, a faluhoz tartozó Szőlőhegy pedig a Kaposra hajló dombháton épült, utóbbi közelebb Dombóvárhoz, mint az anyaközséghez. Jágónak község Kaposszekcsőtől délnyugati irányban, mintegy három kilométerre fekszik. Közigazgatásilag mindkét község Baranya megyéhez tartozik, de 1975. január 1-vel a tervek szerint gazdát cserélnek: Tolna megyéhez csatolják őket, és Dombóvár „városkörnyéki községei” lesznek.

Ezen a területen semmi különösen említésre méltó történelmi esemény nem történt ugyan, mégsem mondhatjuk, hogy e vidéknek nincs múltja. Jónéhány valódi és álrégész ásója bukkant már környékünkön valamiféle leltre, őskoritól az újkoriig, hogy világháborús tárgyakat ne is említsünk.

Gazdag múltról tanúskodnak a helynevek is, mindenek előtt a középkori várakra utaló elnevezések.

Leghíresebb valamennyi között a *Gólyavár*. Történetét Szőke Sándor gimnáziumi tanár írta meg 1973-ban megjelent Dombóvár című könyvében. Középkori okiratokkal bizonyítható, hogy ez a vár a XV. századtól a Dombai család tulajdona volt, és a Kapos túloldalán elterülő település róla kapta a nevét. Jelenleg a vár Baranya megye területén van, ez azonban korántsem jelenti azt, hogy ne lehetett volna a Dombaiak birtoka, hiszen néhány száz évvel ezelőtt még Sásd és környéke is Tolnához tartozott. Nincs szándékunkban a dombóvári lokálpatriótáktól elvitatni ezt a romhalmazként is értékes történelmi emléket – a XVIII. sz. elején Habsburg rendeletre fölrobbantották – de néhány körülményre érdemes felhívni a figyelmet.

Néhány éve a Dunántúli Napló cikket közölt dr. Zsolt Zsigmond pécsi főorvos tollából, aki hosszú évek óta műkedvelő történészként kutatja Baranya történetét, különös figyelmet szentelve a megye északi vidékeinek. A szerző „*Kaposszekcső öt vára*” címmel írt a faluról és környékéről.

(Három várat sorol fel névvel – Gólyavár, Leányvár és Dáró- vagy Daruvár, kettőt névtelenként említ.) Kaposszekcső község nevét is e várak meglelte alapján etimologizálja, főként nyelvészeti érvek alapján:

A szeg=vár, ez módosult *szekre*, bár meg kell jegyeznünk, hogy a falu nevét még a XX.század elején is gyakran kötőjellel és g-vel írták. A határban folyó Kapos nevének felhasználását talán nem is kell magyarázni – hasonlóan Dunaszekcsőéhez. Dr. Zsolt tehát biztosan állítja, hogy ezek a várak Kaposszekcsőhöz tartoztak.

Érdekesnek tartjuk, hogy a dombóváriak főként a Gólyavárat tartják számon, a Dáró- és a Leányvár már kevésbé érdekli őket. Pedig sem a mai várostól való távolságban, sem méretekben nem különböznek egymástól jelentősen. Miért a Gólyavár áll Dombóvár érdeklődésének homlokterében? á

Véleményünk szerint elsősorban azt kell figyelembe vennünk, kit védett a vár, ha úgy tetszik: kit szolgált? Természetesen erre csak alapos levéltári kutatás adhat magyarázatot, de ennek a kérdésnek a tisztázása feltétlenül szükséges ahhoz, hogy túllépjünk a találgatásokon, másrésről a fantáziát működtető lokálpatriotizmuson. Az itt lévő erődítések, mint afféle mocsárvárak, elhelyezkedésük szerint Dombóvárt védtek, legalábbis a Gólyavár és a Leányvár. Ha ugyan volt ott mit védeni! Hiszen tudjuk, hogy a középkorban Döbrököz sokkal jelentősebb szerepet játszott, mint ma, és Dombóvár csak a vasútépítések idején, a XIX. század végén indult fejlődésnek. A Dáróvár - szintén elhelyezkedéséből következően - majdnem biztos, hogy nem Dombóvárt védte, hanem a mögötte levő, a törökvész alatt részben kipusztult falvakat: Nyergest, Sarádot, Szekcsőt és Jágónakot.

A Gólyavárból ma már csak két falmaradvány látszik, de az alaprajzát szakember ki tudja venni a sűrű gazban is. Közvetlen környékén számos ágyúgolyót, nyílcsúcsot találtak már. A nevét - adatközlőink egybehangzó állítása szerint - az évről évre visszaköltöző gólyákról kapta, amelyek valóban igen stabil fészket építettek az egyik falmaradvány tetejére, és elmaradhatatlan lakói a régmúlt dicsőségét hirdető romoknak. Számoisan, főleg az idősebbek közül, még ma is úgy tartják, hogy a vár jelenleg is török tulajdonban van, és a magyar állam adót fizet utána a török kormánynak. Természetesen ezzel az erődítménnyel kapcsolatban is él az

a legenda, hogy titkos alagút köti össze a Leányvárral, sőt, a dombóvári szálloda is azért süllyedt meg, mert egy innen vezető alagút volt alatta. Hivatásos régészek persze az ilyen és ehhez hasonló „alagúttörténeteken” csak mosolyognak, hiszen - mint mondják - nincsen az országban olyan valamire való vár, amelyhez a nép ne képzelne egy máshová vezető titkos folyosót, pincét, vagy alagutat.

A *Leányvár* a Gólyavártól keleti irányban, onnan mintegy másfél kilométer távolságra fekszik, a pécsi és a bátaszéki vasútvonal dombóvári találkozásánál. A múlt századi térképeken Egervárként is szerepel, de ma ezt az elnevezést nem ismerik. Ellenben a német neve igen kifejező: *Stein-Insel*, vagyis Kősziget. És valóban, úgy emelkedik ki a Kapos árteréből, a Berekből, mint egy sziget az óceánból. A középkorúak azt mesélik, hogy gyermekkorukban még állt itt néhány fal, ma azonban már csak alig egyméteres a legmagasabb falrész is. A vár minden bizonynyal a mai Baranya-csatorna felől védte a völgyet, kapujának helye ma is világosan kivehető a vár keleti oldalán. Nevét adatközlőink szerint onnan kaphatta, hogy a törökök magyar rableányokat őriztek itt.

Harmadik várunk a Dáróvár, vagy Daruvár, a mai Jágónak közigazgatási területén fekszik. Festői környezetben, ideális stratégiai helyen építették fel. Jobbról, balról mély horhosok kerülnek meg, és ha fölmászunk a vár dombjára, még akkor sem vagyunk a tetőn: újabb meredek nyolctíz méteres szakaszon kapaszkodhatunk fel oda, ahol már a falak maradványai is látszanak. Mára erősen benőtték a fák és bokrok, de így is gyönyörű a kilátás a Kapos völgyére, a túloldalon fekvő somogyi falvakra. Ez a vár a Dombaiakétól délnyugatra fekszik, mintegy két kilométer távolságra. Az itteniek nem is sejtik, milyen híres ez a hely: ezek között a falak között írta Tinódi Lantos Sebestyén 1543-ban „*Werbőczy Imrénnek Kászon hadával kozári mezőn való viadalja*” című históriás énekét, amely értékes forrása az akkori délvidéki harcok történetét kutatóknak. Bővebbet erről Kolta János *Baranya megye monográfiája* című munkája tartalmaz, de ezen a területen bőven akad még kutatni való.

A három még látható várrom közül kétségkívül ez fekszik a legszebb helyen, s a legmagasabban is. Gazdája egy szőlőhegyi fuvaros, aki a Nagyatádi-féle földreformkor kapta a dombot és a rajta fekvő várat, és még ma is a magáénak mondja, mivel „a téesz ezidáig nem váltotta meg”.

Elmondta, hogy gyermekkorában, sőt még később is, a falak még álltak, tisztán látható volt a védrendszer körvonala. Nagyon sokan azonban innen hordták a követ a házuk építéséhez, és így a falakból már csak ott látszik valami, ahol a gaz engedi. Szántás közben - amennyire lehetett, próbálták művelni ezt a területet is - rengeteg csont, vas és kő került elő.

Itt, Baranya, Tolna és Somogy találkozásánál a török uralom előtt öt virágzó falu létezett: Nyerges, Jágónak, Sarád, Szekcső - ezeket mai helyük, vagy a helynevek alapján könnyen megtaláljuk a térképen -, egyedül az ötödik: Olaszfalu helye bizonytalan. Follajtár Ernő: *Baranya megye eltűnt helységei* című munkájában, ahonnan a fenti adatokat vettük, szerepel egy ilyen nevű falu, megközelítőleg az újdombóvári pályaudvarral szemközt levő területre téve a térképen

Még egy érdekesség. A kaposszekcsői vasútállomástól kelet felé eső területet, ahol a jelenlegi téeszmajor fekszik, minden adatközlőnk *Fenyéreskertként* említi. Ezzel szemben az 1864-ben készült kataszteri térképen ez a terület „*Régi Belsőhely*” néven szerepel. Ez nem is lenne feltűnő, akár tévedésnek is minősíthetnénk, ha egy tizenhárom éve meghalt idős tanító nem úgy tanította volna a helyi iskolában, hogy ezen a határrészen terült el a középkori Szekcső. Még néhány névváltozatot is felsorolt, amelyek közül az egykori tanítványok csak a Szekchewet és bizonyos „Kesznapapát” jegyezték meg. Sajnos, az öreg tanító állításainak azóta semmilyen tudományos bizonyítékára nem bukkantam.

Most térjünk rá azokra a helyekre, ahol folytathatjuk a helyi legendák sorát.

Szőlőhegyről Szekcső felé jövet az út mellett jobbkéz felől egy kis kápolna áll: ez az Anna-kápolna. (*Anna-Kerich*) Az a történet tapad hozzá, hogy valamikor régen egy úr, akinek a feleségét Annának hívták, ezen a helyen imádkozni kezdett. Imáját meghallgatván az ott levő forrásban megjelent neki Szűz-Mária. Az úr hálából ide kápolnát építtetett, a forrást kúttá alakította, és azóta minden év július 26-án, Anna napkor nagy búcsút tartanak itt. A zarándokok hite szerint a betegek meggyógyulnak a forrás vizétől. Mind a mai napig keresett búcsújáró hely a kápolna és környéke.

Beljebb, a domb mögött az egyik hajlat neve: „*Hamuvőgy*”. Róla a következőt mesélik:

Egy férfi, aki ebben a völgyben lakott a családjával, szeretőt tartott. Fizetségként mindig lisztet vitt a háztól, amit persze, a felesége nem nézett jó szemmel. Egy alkalommal észrevétlenül kicserélte a lisztet hamura, és a férje azt vitte el a szeretőjéhez. Amikor az észrevette a cserét, mérgében szétszórta a hamut a völgyben, és ettől kezdve nevezik így ezt a helyet.

Folytatva az utat a falu felé, még mielőtt a Nyergesi-völgy bejáratát elérnénk, szőlővel beültetett domboldal tűnik fel: ez a „*Bajsz-lakás*”. Állítólag itt is volt egy török pince, ahogy illik, vasalt ajtóval, de már betemették.

A szekcső faluvégén, a „pásztorház” szomszédságában magányos dombocskán kereszt áll. A szokásos kőfeszület, amit igen gyakran látni az utak mentén. Története mégis érdekes. Néhány éve még a gyerekek kedvelt szánkópályája volt ez a kis domb, az öregek pedig úgy tartották, hogy 1850 előtt ezen a helyen volt a régi szekcsői temető. Később ez be is bizonyosodott: a téasz útépités céljából dózerral eltolatta, helyesebben lefaragta a kis dombot, és körülbelül egy méter mélységből emberi csontok kerültek elő.

A falutól délnyugatra, a Nyáros mögötti völgy végén két párhuzamos, mély löszszakadék húzódik. Bizony félelmetes érzés benne járni azoknak, akik ritkán vetődnek el erre. Említésre azért méltó, mert magyar nevét hiába kérdeztük, nem tudtak róla, ellenben németül a Leányvárhoz hasonlóan itt is „fején találták a szöget”, mert a neve – Trachaloch, vagyis „*Sárkányluk*”.

Jágónak község környéke szintén bővelkedik érdekes helynevekben. A falutól északkeletre elterülő kertes rész az Aranypart. Olyan monda fűződik hozzá, amely szinte minden faluban „megtörtént”, mesélnek róla, különböző variációi vannak, de a történet gyökere ugyanaz: elrejtett kincset találnak. A jágónaki változat így hangzik:

Egyszer ezen a területen szántottak, és a gazda a barázdában meglátott egy vaskecskét. Feltörte, és micsoda szerencse: tele volt aranypénzzel! Azóta hívják azt a helyet Aranypartnak, ritkábban Aranyosnak.

A község másik oldalán, tőle északnyugatra, az egyik dűlő neve: „*Hóttember*”. Semmi több, mindenki csak így említi. Állítólag itt egyszer egy halott embert találtak, de nem tudják ki volt

A „jenei” (baranyajenői) határ közelében, Jágónak délnyugati részén három egyforma dombocska emelkedik. A legenda szerint a három halmot István király számára hordták össze a köznépek sapkával. A közepsőn ült maga a király, két oldalán pedig a vezérei. Ez a három halom annyira szabályos, hogy csakis mesterséges lehet, a király és vezérei sátra állt itt. A hely neve is nagyon érdekes: a *Pupos Bikos*. Ez utóbbi a Bükkös névnek egy igen szép népi változata, ha lehet így mondani - torzítása.

Már a „jenei” határban, de nem messze a Pupos Bikostól a „*Sapkatőjtés*” található. Ez egy szakadékot átszelő keskeny, gátszerű képződmény. Úgy mondják, hogy ezt a töltést is sapkával hordtak össze a helybeliek, hogy a király átmelessen rajta.

A falutól délkeletre, ott ahol a Vidarétre vezető út elágazik a Meződre menőtől „titokzatos” részen kell átmenni. A *Vizetava* „egy rinyás, süllyedékes hely”, ahol „tüzes embörök”, boszorkányok és egyéb rémítő alakok adnak egymásnak találkozót. Ez a babona annyira élt a gyerekekben - akik szüleiktől, vagy nagyszüleiktől hallották ezeket a „rémes” dolgokat, hogy komoly félelemmel közelítették meg ezt a helyet.

Bizonyára csak egy töredéke a szájról szájra terjedő legendáknak, mondáknak az, amit fentebb leírtunk. Az adatközlők száma is oly csekély, hogy joggal feltételezhetjük: számos érdekességet nem sikerült még felszínre hoznunk. Amennyire lehangoló, ugyanannyira munkára ösztönző is ez a tény. Ez a vidék ugyanis a folklór szempontjából már halottnak látszott. Népviselete ma már szinte feledésbe ment, élő népszokása is kevés van. Pedig nem lehet kétségünk afelől, hogy akár csak fél évszázaddal ezelőtt hagyományaik, népi kultúrájuk ápolásában alig maradtak le a többi vidék népességével szemben. Csupán az utóbbi idők igen nagy változásai – téjesesítés, elvándorlás, új településhálózat-fejlesztési koncepció stb. - okozhatják, hogy a múltat még mélyebbről kell felidézni, mint az egyéb körülmények között szükséges lenne. De a gyűjtőmunkát folytatni kell.

Függelék

Csizmadia Andor jogtörténész professzor értékelése a szakdolgozatról:

Havasi János V.évf. hallgató „*A népi jogéletkutatás múltja és jövője*” című dolgozatában nemcsak a jogélet kutatással foglalkozik, hanem konkrétan a büntetőjogra vonatkozó jogtudatot és a családdal kapcsolatos jogi szokásokat vizsgálja Kaposszekcsőn. E rész a dolgozat legértékesebb része, amely alapos adatgyűjtésen alapul és a szokások történeti kifejlődését jól értékeli. Dolgozatának első része, melyet a népi jogéletkutatásra vonatkozó mozgalomról ír, főleg pedig a jogéletkutatás mai céljainak és módszereinek kritikáját nyújtja, erősen polemikus jellegű, s gyakran olyan kérdésekben is vitatkozik, amelyeknél tulajdonképpen nyitott kaput döngtet. A két világháború közötti jogéletkutatás hibáival egyszer le kellett számolni éppen azért, hogy ezekbe a hibákba újra ne essünk. Ezt végezte el egyrészt önkritikusan Bónis György, másrészt kritikusan Kulcsár Kálmán. Nem elég meggyőző szerzőnek pártfogása a jogéletkutatás iránt és sokkal jobb az a pozitív hozzáállás és kutatás a jogtudat kialakításáról, amit Kaposszekcsőn végzett. Ez utóbbi munkássága megfelel a disszertáció követelményeinek és szorgalma honorálásával jeles minősítéssel elfogadom.

Pécs, 1975. október hó 16. Dr. Csizmadia Andor tanszékvezető egyetemi tanár.

A szakdolgozat forrásainak jegyzéke:

- 1/ Tagányi Károly: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről (Ethnographia 1917.1-3.sz 42.l.)
- 2/ Uo. 57.l.
- 3/ Uo.57.l.
- 4/ Uo.
- 5/ Uo.
- 6/ 58.l.
- 7/ Szendrey Ákos: Népi büntetőszokások (Ethnographia-Népélet 1936. 65.l.)
- 8/ Papp László: Népi jogszokásaink némely kérdéséről (Eth.-Népélet 1939.1-2. sz. 69.l.)
- 9/ Papp László: Népi jogélet, népi jogismeret (Magyar Szemle 1940. 6.sz. 407-408.l.)
- 10/ Papp László: Vezérfonal a népi jogélet kutatásához (Bp. 1948, Néptudományi Intézet, 20.l.)
- 11/ Kulcsár Kálmán: A jogszociológia problémái (Bp. 1960, 124.l.)
- 12/ Börcsök Vince: A falu közigazgatása, a lakosság jogtudata és jogi szokásai (Tápé, 1971.
különlenyomat a Tápé története és néprajza c. kiadványból)
- 13/ Papp László: Népi jogszokásaink némely... 68.l.
- 14/ Szendrey Ákos: Néprajz és jogtörténet (Ethnographia-Népélet 1936. 145.l.)
- 15/ Papp László: Kiskunhalas népi jogélete (Bp. 1941, 3.l.)
- 16/ Papp László: Népi jogélet, népi jogismeret 405.l
- 17/ Tárkány Szűcs Ernő: Mártély népi jogélete (Kolozsvár, 1944. 5.l.)
- 18/ Papp László: Népi jogélet... 407.l.
- 19/ Kulcsár Kálmán: A jogszociológia problémái 124.l.
- 20/ Uo. 119.l.
- 21/ Papp László: Népi jogszokásaink némely... 72.l
- 22/ Papp László: Vezérfonal... 3.l.
- 23/ Papp László: Népi jogszokásaink némely... 75.l.
- 24/ Bihari Ottó: Államjog (Egyetemi jegyzet, Bp.1973, 35.l.)
- 25/ Papp László: Népi jogszokásaink... 73.l.

-
- 26/ Uo. 69.1.
27/ Antalffy-Samu-Szabó-Szotáczy: Magyar állam- és jogelmélet (Bp.1974. 388-389.1)
28/ Uo.389.1.
29/ Uo.
30/ Uo. 338.1.
31/ Uo.390.1
32/ Papp László: Kiskunhalas... 4.1.
33/ Kulcsár Kálmán: i.m. 119.1
34/ Uo. 121.1
35/ Uo.
36/ Tagányi Károly: A hazai élő jogszokások.... 196.1
37/ Kulcsár Kálmán: i.m. 121.1
38/ Uo. 122.1
39/ Szabó Imre: A jogelmélet alapjai (Bp.1971. 217.1)
40/ Uo. 217.1
41/ Kulcsár K.: i.m. 122.1
42/ Antalffy-Samu-Szabó-stb. i.m. 431.1
43/ Kulcsár Kálmán: A jogismeret vizsgálata (Jogtudományi Közlöny, 1967.5.sz.)
44/ Szabó Imre: i.m. 213.1
45/ Papp László: Népi jogélet, népi jogismeret 406.1
46/ Kulcsár Kálmán: A jogszociológia... 124.1
47/ Uo. 124.1
48/ A Magyar Köztársaság Polgári Törvénykönyve (Bp.1959, 483.1)
49/ Uo. 483.1
50/ Uo.
51/ Uo.
52/ Szamel Lajos: Jogforrások (Bp. 1958 105.1)
53/ Uo.
54/ Papp Tibor: Magyar családi jog (egyetemi tankönyv, Bp. 1972, 309.1)
55/ Bírószági Határozatok Tára 1970.
56/ Bihari Ottó: i.m. 37.1
57/ Szamel Lajos: i.m. 103.1

- 58/ Papp László: Népi jogélet, népi jogismeret 408.1
59/ Vas Tibor: Az utasítás és rendeletalkotás margójára (Jogtudományi Közlöny, 1972 május-június 259.1)
60/ Kiss László: Az államigazgatás szabad belátásának néhány elméleti kérdése (Kézirat, 23.1)
61/ Kulcsár K. A jogismeret vizsgálata 262.1
62/ Uo. 264.1
63/ Uo. 263.1
64/ Papp László: Népi jogélet... 406.1
65/ Voigt Vilmos: Napjaink néprajza (Filozófiai Szemle 1972/2 sz.)
66/ Szendrey Ákos: Népi büntetőszokások 66.1
67/ Uo. 68.1
68/ Papp László: Vezérfonal... 76-77.1
69/ Schmidt János: Német telepesek bevándorlása Hessenből Tolna-Baranya-Somogyba a XVIII.század első felében (Győr, 1939, 82.1)
70/ Havasi János: A kaposszekcsői evangélikusok hitélettel kapcsolatos szokásai (Kézirat, 5.1)
71/ Havasi János: Fiatalok társasági élete és szórakozási formái a II. világháború előtt Kaposszekcsőn (Kézirat, 1-6.1)

A szakdolgozat gyűjtésének bevezetőjéhez felhasznált források:

- /1/Kovács Alajos: Magyarország ismertetése (Bp. 1920. 4-5.1.)
/2/u.o. 9.1
/3/Schmidt János: Német telepesek bevándorlása Hessenből Tolna-Baranya-Somogyba a XVIII. század első felében (Győr 1939., 12.1)
/4/i.m. 7.1.
/5/i.m. 8.1.
/6/i.m. 10-11. 1.
/7/i.m. 12. 1.
/8/i.m. 17. 1.

- /9/i.m. 53. 1.
 /10/i.m. 47. 1.
 /11/i.m. 48. 1.
 /12/i.m. 41. 1.
 /13/i.m. 82. 1.
 /14/i.m. 82. 1.
 /15/i.m. 72. 1.
 /16/Stráner Vilmos nyomán: Kaposszekcsői egyházközség rövid története /kézirat/ Kaposszekcsői ev. lelk. hiv. irattára
 /17/ Havasi Dezső: Emlékezzünk! /kézirat/ Kaposszekcsői ev. lelk. hiv. irattára
 /18/A Magyarországi Evangélikus Keresztyén Egyházegyetem Névtára (Győr, 1940. , 61. 1.)
 /19/u.o. 108. 1.

A szakdolgozat empirikus anyagának gyűjtésével kapcsolatos tudnivalók

A gyűjtés helye: Kaposszekcső

Ideje: 1975. február 1-9.

Az adatközlők névsora:

Id.Schott Henrik szabómester	Szül.: Csikóstöttös, Baranya m. 1905
Schott Henrikné htb.	Kaposszekcső, Baranya m. 1910
id.Löbl Ádám kőműves	Kaposszekcső, 1907
Péter János fuvaros	Kaposszekcső, 1920
Köhler Mihályné <i>Riegelmann</i> Éva alkalmazott	Kaposszekcső, 1937
Özv.Riegelmann Henrikné <i>Heizenräder</i> Éva htb.	Kaposszekcső, 1913
Bagoly Lajos földműves	Felsőszeli (Mátyusföld) 1901
Id.Nagy Béla földműves	Felsőszeli, 1894
Horváth Vilmos technikus	Felsőszeli, 1942
Nagy Erzsébet adminisztrátor	Felsőszeli, 1920
Özv. Koller Jánosné <i>Reining Margit</i> htb.	Kaposszekcső, 1902

A Háttér c. fejezet gyűjtésanyagával kapcsolatos tudnivalók:

Hitéleti szokások:

A gyűjtés helye, ideje: Kaposszekcsőn, 1975. június 16-22-ig.

Adatközlők:

Özv. Koller Jánosné <i>Reining Margit</i> , htb.	1902, Kaposszekcső)
Özv. Riegelmann Henrikné <i>Heizenrüder Éva</i> , htb.	1913, Kaposszekcső
Bagoly Lajos földműv.	1901, Felsőszeli (ma Horné Saliby, Csehszlovákia)
Bagoly Lajosné <i>Kontár Matild</i> , htb.	1903, Felsőszeli)
id. Nagy Béla földműv.	1894, Felsőszeli

Társasági szokások:

A gyűjtés helye és ideje: Kaposszekcső, 1975. június 22.

Adatközlők:

Koller Jánosné <i>Reining Margit</i> htb.	1902, Kaposszekcső
Mladencsics Anna htb.	1912, Kaposszekcső
Csima Józsefné Árki <i>Erzsébet</i> htb.	1918, Kaposszekcső

Gyermekvállalással kapcsolatos szokások:

A gyűjtés helye és ideje: Liget, 1975. november 1., 8., és 9.

Adatközlők:

Sovány Ferencné <i>Horváth Teréz</i> ,	Bakóca, 1913.
Sovány Ferenc,	Liget, 1909.

Kaposszekcsői és jágónaki helynevek:

A gyűjtés ideje és helye: 1974. augusztus 12.

Tartalomjegyzék

Előszó	5
A népi jogéletkutatás múltja és jövője (szakdolgozat)	8
Empirikus vizsgálatok (a szakdolgozat része)	36
A büntetőjogra vonatkozó jogtudat vizsgálata Kaposszekcsőn	56
A családdal kapcsolatos jogi szokások a kaposszekcsői németek körében	65
Társadalmi háttér	65
Hitéleti szokások a kaposszekcsői evangélikusok körében	65
A fiatalok társasági élete és szórakozási formái Kaposszekcsőn a II. világháború előtt	91
Gyermekszületéssel kapcsolatos szokások Liget községben	106
Kaposszekcső és Jágónak egyes helyneveihez fűződő mondák, legendák és régészeti leletek	117
Függelék	123
Csizmadia Andor professzor értékelése a szakdolgozatról	123
Forrásjegyzék, a gyűjtésekkel kapcsolatos információk	125

